

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ДВОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

ЈУЛ — АВГУСТ
1975.

Уређивачки одбор:

Др Војислав Бакић (главни и одговорни уредник),
др Смиља Аврамов, др Велимир Васић, др Драгаш Ден-
ковић, др Драгољуб Димитријевић, др Владимир Јова-
новић, др Љубица Кандић, др Драгољуб Кавран (секре-
тар Уређивачког одбора)

Технички уредник Вукосава Манојловић

Штампа: „Савремена администрација“, ООУР „Бранко Боновић“ — Београд

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

Година XXIII

јул — август 1975.

Број 4

ОСНОВИ САВРЕМЕНЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ УСТАВНОСТИ У СВЕТАУ ОДЛУКА ДРУГОГ ЗАСЕДАЊА АВНОЈ-а

У области проучавања основа и порекла савремене југословенске уставности, одлуке II заседања АВНОЈ-а представљају и данас одређену идејно-теоријску и политичко-уставну инспирацију и подстицај. Разлоге за то треба тражити у чињеници што су ове одлуке донете у току изградње једног новог, на социјалистичким основама изграђиваног уставног и политичког система. И не само то. Штавише, као што је познато, одлуке II заседања АВНОЈ-а представљале су први револуционарни устав нове Југославије; оне су тако представљале и основне изворе новог уставног система. Као такве, оне су идејно и садржински уткане у низ начела и институција нове Југославије ⁽¹⁾.

У одлукама II заседања АВНОЈ-а, о самом АВНОЈ-у, о условима који су омогућили познато дело АВНОЈ-а, у нас се доста писало. Додуше, више у склопу општих теоријских радова о карактеру и условима народноослободилачког рата и револуције, у радовима историографске обраде ослободилачког рата и револуције, а релативно мање непосредно о овим проблемима и то са становишта науке уставног права и политичког система.

У сваком случају, постоји једна и теоријска и практично-научна потреба да се врше даља проучавања ових подручја. Потреба произилази и из једног дубљег захтева: да се преко низа савремених институција, начела, политичко-моралних вредности од значаја за наш политички и уставни систем, шире истраже и открију њихово порекло и корени, полазећи при томе од визије југословенске социјалистичке револуције и одлука II заседања АВНОЈ-а.

I. Посебност путева социјалистичке револуције у Југославији условила изградњу основа и принципа активне социјалистичке демократије

(1) Југословенска револуција је у нашим условима представљала сложен и „вишеструк процес“. Она је била позвана да историјски захтев

(1) Овај рад представља у основи нешто измењен и допуњен текст посебног прилога у оквиру новог издања монографије „АВНОЈ — правно-политичка студија“, која ускоро излази из штампе у издању „Савремене администрације“, Београд 1975.

преображаја друштва у Југославији на социјалистичким основама омогући путем различитих видова самоодређења и ослобођења у борби против окупатора и њихових сарадника.

Револуција је у нашим условима представљала превасходно један ослободилачки процес радничке класе и радних људи, народа и нација од различитих видова отуђења, која је био проузроковао и одржавао предратни социјални и политичко-државни систем.

Вишеструко ослободилачки те зато дубоко хуманистички карактер, у условима борбе против окупатора и њихових сарадника, доприносио је масовном карактеру социјалистичке револуције у Југославији. Такав карактер револуције претпостављао је стварање и развијање свести маса о циљевима револуционарних процеса. Он је стога претпостављао активно учешће свих носилаца револуције и њихов релативно непосредан утицај на уређивање револуционарних токова. А те токове организовала је и водила Комунистичка партија Југославије под руководством друга Тита.

Само организовање и усмеравање токова револуције тражило је да се она и принципијелно и институционално изрази и афирмише преко једног новог система. Значи, да би се остваривало и остварило самоодређење, оно је захтевало одговарајућу активност, која је опет претпостављала и исказивала се кроз учешће односно партиципацију свих људи у тим активностима. То је условило стварање једног новог политичког и уставно-државног система. Заснован на широкој ослободилачкој акцији, тај систем је у својој бити био демократски. У том правцу се нужно даље развијао и учвршћивао.

Овакви револуционарни токови захтевали су новине у облицима, као и новине у битним принципијелним решењима. Тражили су и претпостављали новине у решавању односа између политичког система власти и друштва, оног његовог „већинског дела“, који је изводио револуцију.

Да би ослободилачки процес и сама борба за социјално и национално самоодређење били реални, они су нужно претпостављали „политизам“ у основној акцији. Међутим, истовремено су захтевали и основни друштвени „централизам“, који се на тај начин остваривао помоћу сталне „децентрализације“.

То су били разлози који су и омогућили и захтевали да се револуција „институционално“ оствари, поред осталог и путем једног новог специфичног федерализма, као и нове видове партиципације. Тада, природно, још није могло бити успостављено пуно самоуправљање у локалним заједницама. Међутим, дати су основи за развијање једног новог типа „народно-одборске самоуправе“. Ова нова самоуправа се у датим условима битно разликовала од локалне самоуправе у класичном смислу.

Револуција је ове институционалне проблеме решавала, пре свега, непосредно, стварајући својом праксом основе за даље начелно изграђивање и осмишљавање институција новог политичког система. У том смислу су и настале одлуке Другог заседања АВНОЈ-а, чија је концепција и садржина изражавала овакве друштвене токове.

(2) Основни циљеви револуције, формулисани у разним документима сводили су се на успешно остваривање ослобођења од окупатора.

Историјски посматрано, то је било повезано са ослобођењем човека и његових асоцијација, а посебно националних заједница, од разних видова отуђивања, вршених у оквирима предратног друштвеног уређења.

Да би се ови циљеви могли постићи, требало је створити одребене материјално-институционалне услове, руковођене новим принципима и вредностима који су изражавали тежње за новим творевинама револуције, а такође представљали и наставак оних идејних тековина и вредности које је била постигла дотадашња револуционарна пракса пролетаријата током 19. и 20. века.

Према томе, у различитим сплетовима околности уз решавање друштвених историјских противуречности, назирали су се и делом стварали нови односи у друштву. Они су, поред осталог, подстицали стварање и нових органа политичке власти у облику, пре свега, народноослободилачких одбора.

Нови систем власти био је нов и у класно-социјалном и организационо-политичком смислу. Социјалистички карактер револуције у условима народноослободилачког рата, опредељивао је и основни карактер власти и управљања, а тиме и основни карактер политичког система. Власт пролетаријата у савезу са осталим радним и народноослободилачким усмереним слојевима друштва.

Таква, у основи класно-пролетерска суштина власти, специфична диктатура пролетаријата, одређивала је, сагласно масовном носиоцу револуционарног процеса, и политичко-организационе облике. Ти облици, као што је речено, у ствари посебни облици диктатуре пролетаријата, изражавали су један шири процес самоодређења и претпостављали широко учешће „револуционарних” и „народноослободилачких” друштвених слојева.

У конкретним југословенским условима примене теоријских ставова и принципа произишких из Марксове визије Париске комуне и њених конкретних искустава теоријски уопштених, даље, октобарске револуције и праксе Совјета, ти основни облици били су народноослободилачки одбори.

Народноослободилачки одбори представљали су и облик и институцију широко постављеног „народног самоуправљања”; они су представљали и политичко-организациону основу целог система нове „народно-одборске власти”, одоздо до врха, зато што је и сама револуција остваривана одоздо у местима и градовима, развијала се даље у ширим регионалним размерама, те тако обухватила целу земљу.

Као посебан облик диктатуре пролетаријата, изграђиван на широкој основи народноослободилачког покрета (фронта), сами народноослободилачки одбори су представљали и основу историјског превазилажења класичног политичког начела народне суверености.

Принцип народне суверености, „дијалектички негиран” у југословенским народноослободилачким и социјалистичко-револуционарним условима, добио је разитком народноослободилачких одбора ширу социјалну основу: све оне слојеве који су се, одредивши се за циљеве народно-

ослободилачког рата, определили у својој огромној већини и за саме ближе и даље историјске социјалистичке циљеве. А то су, поред радничке класе на челу покрета, били у већини сељаштво, напредна народноослободилачка интелигенција и други радни и народноослободилачки усмерени слојеви друштва.

Принцип народне суверености у таквим условима постао је, историјски узето, принцип који означава политичку основу нове власти радничке класе у савезу с осталим поменутиим друштвеним слојевима; постао је, даље, активан демократски принцип опредељен учешћем тих социјалних група и слојева, у процесима револуционарног самоодређења. Значи, претпостављао је активно учешће свих ових слојева у револуцији и оружаном ослободилачком рату, у мењању и организовању нове власти, остваривању њене историјски опредељење садржине, активно учешће у новом политичком животу који се у оквиру свих тих процеса развијао.

Из тих разлога се народноодборска демократија, прожимајући се све више социјалистичком садржином, остваривала као активна и „анти-посредничка“ демократија. Остваривала се путем једног специфичног политичког живота и активности и то не само на ослобођеним већ и на неослобођеним деловима територије. Тај нови политички живот, увек у оквирима народноослободилачке борбе, био је већ по природи ратно-револуционарног процеса, веома интензиван, тражио пуно учешће свих. То су разлози због којих је такав политички живот подстицао и могао се рећи обезбеђивао активан политички систем и активну демократију.

(3) Револуционарни политички систем нове Југославије изграђивао се, пре свега, на основи народноослободилачких одбора. Они су, поред осталог, имали обележја једне демократске самоуправе. Током њихове изградње, та су се обележја несумњиво даље учвршћивала. Међутим, народноослободилачки одбори су по свом пореклу, начину образовања, месту у систему, структури и уопште улози, представљали организацију која је превазилазила оквири као и карактер класичне локалне самоуправе. И, то, пре свега, захваљујући улози и месту самих народноослободилачких одбора као основе политичког система власти и самоуправљања.

Захваљујући томе, народноослободилачки одбори су у неку руку били истовремено и „локални“ и „централни“, они су се налазили у „хијерархизованом“ поретку, а представљали истовремено и „антихијерархичке“ институције.

Самоуправни карактер народноослободилачких одбора давао је, бар у тенденцији такав самоуправни карактер целом систему. Он је деловао као такав, те утицао и на неке друге битне принципе и институције нашег система ⁽²⁾.

(2) На пример, утицао је на континуитет развоја у правцу активне демократије који ће касније изразити потпунија обележја самоуправљања; утицао је на карактер и правце развоја југословенског федерализма и политичко-територијалне аутономије; на разликотак скупштинског система у организацији власти и управљања; на карактер и структуру нашег правног система, укључујући у њега и извесне елементе аутономног права, итд.

Такав самоуправни карактер народноослободилачких одбора, и самоуправни карактер процеса политичког живота утицали су на изградњу низа институција, облика и начела непосредне и полунепосредне демократије, који су у нашим условима представљали институције и облике самоуправљања ⁽³⁾.

(4) Како сам систем народноослободилачких одбора, тако и политички живот не би могли да се замисле без одговарајуће улоге Народноослободилачког фронта. У прво време, као што је познато, народноослободилачки одбори су у себи садржали, повезано, елементе једне опште-народне политичке организације и елементе власти и управљања.

Касније, после II заседања АВНОЈ-а, углавном, ове се „функције” раздвајају. Локалне организације Народноослободилачког фронта остале су и даље политички веома утицајне како на деловање самих народноослободилачких одбора, тако, и то, пре свега, и на политички живот. Штавише, организације Народноослободилачког фронта утицале су и на друге институције и облике новог политичког система. То је све допринело да Народноослободилачки фронт као такав, од самог почетка, будући да се изграђивао као облик самоуправљања, постане битан његов облик у току целог ратно-револуционарног периода.

То су били неки од момената у изградњи новог политичког система који су му дали одређена обележја и утицали на даље, па и неке савремене токове његовог развика. Они су, сем тога, давали посебност југословенском путу у социјализам и стварали неке од битних, али и специфичних обележја нове југословенске социјалистичке самоуправне уставности.

Ти моменти су на својеврстан начин институисали и ушли у садржину одлука II заседања АВНОЈ-а. На тај начин, преко остваривања тих одлука и других на њима заснованих аката и докумената, ови моменти су утицали и на наш друштвени развика.

II. Одлуке II заседања АВНОЈ-а као основе првог револуционарног устава нове Југославије

Одлуке II заседања АВНОЈ-а, у време када су донете и у условима у којима су донете, представљале су први, привремени, револуционарни и некодификовани устав нове Југославије. Заједно с одговарајућим одлукама земаљских антифашистичких већа односно скупштина, одржаним после II заседања АВНОЈ-а, оне су представљале, скоро све до доношења Устава ФНР Југославије од 1946. и устава народних република од 1946. и 1947. године, основне изворе новог уставног система и права.

Природно, ти извори су, законодавном делатношћу Председништва АВНОЈ-а и Привремене народне скупштине Демократске Федеративне Југославије, као и актима одговарајућих земаљских антифашистичких органа, били проширивани, мењани и допуњавани. Такође, извори новог

(3) То су, на пример, зборови бирача, даље, делегатски елементи у изборном систему, институција опозива, итд.

револуционарног уставног права у политичком смислу су били знатно шири и они се не могу свести искључиво на ове писане правне документе.

Када се расправља о одлукама II заседања АВНОЈ-а, тада мислимо природно и, пре свега, на четири основне одлуке овог заседања. Ове одлуке, заједно с Декларацијом као политичким документом, означавају ту нову уставноправну основу.

Овим одлукама, као што је показано, садржински се утврђивао: нови облик државног уређења као федеративно уређење; народноослободилачки одбори су посредно утврђени као основа тог новог државног уређења; одређивао се положај и организација највиших државних органа — АВНОЈ-а, његовог Председништва и Националног комитета ослобођења Југославије; одређивао се став у односу на међународно право и тадашње међународне односе, укидањем прерогатива влади у избеглишту, уз забрану повратка монарху до коначне одлуке народа на слободним изборима; успостављен је континуитет новог правног система и тиме *implicite* његов дисконтинуитет у односу на стари правни систем и др.

Одлуке II заседања АВНОЈ-а указују и потврђују стварање новог политичког система и државне организације. Такође, њихово доношење показује да су у питању били акти који су имали и садржину и значај, односно карактер уставних аката.

Истовремено, проучавајући саму револуцију и њене фазе, а посебно II заседање АВНОЈ-а, видимо, примењено на конкретне југословенске услове и услове II светског рата уопште, реализовање низа антиципација великих политичко-филозофских мислилаца, а посебно, као што је то већ раније истакнуто, Марксове, Енгелсове и Лењинове теоријске погледе и ставове, њихове визије о условима, путевима, облицима и законитостима изградње појединих фаза, принципа и институција.

Свакако да одлуке II заседања АВНОЈ-а нису настале независно од промењених односа снага у југословенском друштву, независно од основне победе саме револуције. Друштвени токови који су довели до промене у односима, пре свега, политичким односима власти и управљања, утврдили су путеве изградње основа новог политичког система. Они су утврдили и основе нових начела и институција. На тај начин, ови друштвени токови су утицали, основном победом саме револуције, на стварање једног новог система политичких и других односа, који је давао историјске основе новој уставности и једном новом уставу.

Народноодборски систем власти, који је већ јасно у свом даљем развоју претпостављао самоуправљање, даље, нови принципи организације те народноодборске власти, принципи федеративног уређења међунационалних односа у условима такве нове народне власти, као и низ других принципа и институција, — изражавали су јасно, не само промене односе већ и само уређивање тих односа на новим основама. Они су давали, на тај начин, социјално-политичке и историјске основе стварном уставу и уставном систему нове Југославије. А саме одлуке II заседања АВНОЈ-а представљале су одраз овог стварног устава у смислу једног новог система односа који се изграђивао.

III. Одлуке АВНОЈ-а и стварање нове концепције федерализма на основи социјалистичке демократије и система НОО-а

Југословенска револуција је своје остварење, а сагласно томе и стварање новог политичког система, усмерила, поред осталог, на изградњу нових, на социјалистичким основима постављених, демократских односа међу нацијама применом начела самоодређења.

Овај принцип самоодређења са конкретним решењима, постављен у функцији општег револуционарног процеса и циљева самоодређења човека и његове социјално-економске, политичке и културне еманципације — уткиван је у све облике и институције.

(1) Основне институције револуције и новог политичког система и државног уређења добијају од самог почетка ратно-револуционарног процеса, обележја која одражавају „решавање националног питања”. Примера ради истакнимо да се то могло уочити код састава народноослободилачких одбора за чије чланове су бирани припадници свих народа, сагласно њиховом територијалном распореду. Даље, потреба за широм регионалном политичко-територијалном самосталношћу, на историјским и националним основама, налагала је убрзо стварање не само одговарајућих виших штабова народноослободилачких партизанских одреда, и, касније, војске, већ и централних односно главних народноослободилачких одбора, итд.

Револуција је била истакла начело федерализма на основи добровољности, равноправности, једнаког учешћа, самосталности и демократизма. Такви принципи и вредности, изграђивани су од самог почетка, а, сагласно одлукама II заседања АВНОЈ-а, цео политички систем и државна организација добијају јасно опредељена обележја федеративног уређења.

Проучавањем југословенске федеративне организације долази се до сазнања да су се у нашим условима појавили елементи „новог” у иначе класичном принципу федерализма. Обелодањујући то „ново” у једном специфичном облику социјалистичког федерализма, наша земља је пошла од позитивних искустава ранијих федерација, а посебно од револуционарних искустава лењинског совјетског федерализма.

У целини узето, те новине се, поред осталог, огледају:

(а) у изградњи федерализма у условима система народноослободилачких одбора, као основе новог политичког система Југославије и облика самоуправљања народа;

(б) у изградњи једног облика федерализма на релативно ширим демократским основама, него што је то било могуће раније;

(ц) у јасној тежњи да демократизам продре не само у односе у федерацији већ и у целокупне односе, јер су у питању такви друштвени односи који су, као стварно ослободилачки, водили активној и стварној демократији;

(д) то је водило постављању концепције федерализма као једног социјално-политичког процеса, а не неке статичке институције;

(е) све је то условило, а и било условљено чињеницом да је пракса „решавања националног питања” у Југославији и остваривања принципа федерализма указала на неке нове димензије у решавању међуна-

ционалних односа. Наиме, да то није једно искључиво политичко-институционално питање, већ процес све потпунијег социјално-историјског идентификовања нације у одређеним друштвеним условима.

Природно, ови нови елементи у концепцији федерализма били су условљени у основи социјалистичким друштвеним токовима. Идентификовање радничке класе Југославије и уопште радних људи било је условљено идентификовањем нација. Оно је, због тога, нужно било потпуније него раније, а то је утицало на квалитете федерализма и токове његовог развитка и учвршћивања. Одређена искуства и институције ранијих историјских револуционарних акција радничке класе су постојала. Међутим, у даљим условима је Комунистичка партија Југославије требало да утиче и сама организује акције у правцу таквог релативно новог и потпунијег идентификовања нација.

Познато је да је остваривање федерализма на основу решавања националног питања било историјски одређено. Развијало се у склопу процеса који је изражавао у основи тежњу ка стварној и активној социјалистичкој демократији, стварању самоуправних односа диктатуре радничке класе. А самоуправљање је, као што нам је познато, из начела социјализације економских и политичких односа касније постепено израсло у основни друштвени однос.

Поменуто је да је самоидентификовање нација и њених припадника нужно морало да се повезује с идентификовањем радничке класе и радних људи. На тај начин, остваривање југословенског федерализма постало је „релативно условљено процесом каснијег развитка друштвеног самоуправљања, чије се клице јављају још у ратно-револуционарном периоду.”

На тај начин, југословенски федерализам је у току свог развитка, на основи народноослободилачких одбора, комуналног система и уопште друштвеног самоуправљања прерастао у самоуправни федерализам, у ком правцу га и данас свесно усмеравамо.

Овакви токови имају несумњиво своје клице, а њих би, као што је поменуто, требало још шире и истовремено потпуније осветлити, у ратно-револуционарним токовима и императиву самоодређења нација, који је био повезан са самоодређењем радничке класе и свих радних људи. Све то било је у основи институисано одлукама II заседања АВНОЈ-а.

То су разлози зашто је током послератне социјално-политичке историје у југословенској пракси и идејном усмеравању од стране Савеза комуниста Југославије показан веома истанчан смисао за активне захтеве у изградњи и усавршавању федеративних облика и институција, за схватање федерализма као процеса који се свесном акцијом, на основу објективних потреба, мења, концептуално изграђује и допуњује.

(2) Одлуке II заседања АВНОЈ-а су представљале не само први, револуционарни устав нове Југославије. Оне су, истовремено, а с обзиром на начело федерализма, представљале и први облик устава с обележјима једног „федералног устава”. Обележја тог „новог устава”, односно одлука II заседања АВНОЈ-а иначе допуњених и другим „савезним актима” уставног значаја који су донети у овом периоду, показивала су,

с обзиром на њихово место у новом уставном и правном систему Југославије, да је била реч о „супремативном уставу”. Наиме, чињеница да су земаљска антифашистичка већа, посебним одлукама, политички одобрила рад својих делегација на II заседању АВНОЈ-а, указује и на то да су ова већа прећутно и посредно се сагласила с доношењем самих одлука АВНОЈ-а, као првог револуционарног устава нове југословенске федерације.

Не улазећи овде ближе у више или мање формална обележја једног федералног устава, овом приликом треба подвући још једну његову карактеристику која се може односити и на одлуке АВНОЈ-а. Наиме, сагласно мишљењима у низу теоријских дела о федерацији и федерализму, да је битна карактеристика федералног устава да садржински стварно примењује начело федерализма у уставном систему и државном уређењу, можемо, што се тиче одлука II заседања АВНОЈ-а, да уочимо и подвучемо да су оне, заједно с другим савезним актима уставног значаја, као и уставним актима земаљских антифашистичких већа и каснијим актима федералних јединица, такође уставног значаја, не само заснивале већ и у пракси остваривале основне облике, институције и обележја федеративног принципа у систему нове Југославије.

IV. Одлуке II заседања АВНОЈ-а и основе новог уставноправног система и нове демократске уставности

Револуција је значила за нас дубљи процес него што се то може свести на политички акт мењања власти у класном и политичко-организационом погледу.

Мада у првој фази, због својих историјских посебности, није битније мењала социјално-економске односе, револуција је ипак мењала низ односа у друштву, а међу њима и неке социјално-економске односе. Све те односе требало је правно уређивати.

(1) У складу с основним класним и историјским опредељењем, јер је била реч о процесу који се све више развијао примајући обележја социјалистичке револуције, уређивао се низ односа са различитих подручја живота на ослобођеним територијама. Ауторитет одређених облика и мера тог уређивања, утицао је, често у веома високом степену, на живот „народноослободилачки” организоване, али још неослобођене територије.

То уређивање односа се, постепено, у условима стварања организације народноослободилачких одбора, све више „правно” обликовало и учвршћивало. Народнослободилачки одбори, штабови партизанских одреда, виши војни штабови, главни народноослободилачки одбори и главни штабови за будуће федералне јединице, те на крају и Врховни штаб Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије као и касније АВНОЈ преко свог Извршног одбора доносили су различите акте којима су се уређивали основи и организација новог система власти, а такође уређивале и различите „ситуације”. Такви акти, а међу њима доста често и прописи, доносили су се на целој ослобођеној територији, почев од 1941. године па надаље.

Од тада се континуирано доносе прописи у циљу уређивања односа у различитим областима, чиме суштински посматрано, почиње шири процес изградње новог права у условима стварања и обликовања новог политичког система и државног уређења.

При томе, као и у односу на друга подручја изградње, треба подвући улогу и идејни утицај КП Југославије као организатора саме револуције, у доношењу аката и прописа како у „централним“, тако и у „локалним“ размерама. Интензитет и ширина примене тих прописа показују у којој мери се остваривало њихово поштовање. Сама примена тих прописа представљала је и у себи садржавала процес „стварања новог права“. Поред доношења поменутих прописа, од значаја је имати у виду и чињеницу да је доношење аката и предузимање низа мера од стране народно-ослободилачких одбора и војних органа, остваривано у складу с обичајима и „народном правном свести“, уз евентуално, и то у каснијем периоду рационално-техничко коришћење правила старог права. То коришћење се заснивало на „легитимисању“ таквих „правила“ од стране новог правног поретка који се изграђивао и учвршћивао.

Сви ови моменти су несумњиво утицали на свест народа о „новом праву“. То је често имало већи утицај од низа других момената револуције, која је, заправо, захваљујући свести о нужности њеног остваривања продрла дубоко у поре новог политичког, социјално-економског и уопште социјалног живота на ослобођеним и неослобођеним територијама.

То је био процес који је заједно с процесом стварања народноослободилачких одбора, као суштински повезаним процесима, успео да се прошири и у великом степену оствари на целој територији Југославије и то пре њеног коначног ослобођења.

(2) На таквим основама био је решаван и решен однос између револуције и новог политичког система и правног поретка, с једне, и старог система, с друге стране. Револуција је условљавала тај однос, укидањем континуитета новог са старим поретком, још од самог почетка народно-ослободилачког рата. Одлуке II заседања АВНОЈ-а су коначно, имплиците, укинуле принципијелно и скоро интегрално стари правни поредак. Елементи каснијег „паралелизма“ у представљању Југославије у међународним односима, укључујући и одговарајуће елементе који су се формално задржали у новом систему, нису никада могли да бити није успоре, а камоли да утичу на процес и акте интегралног укидања старог правног поретка.

/ Тај процес је био веома сложен. Ипак, у основи се огледао у следећем: прво, на основу саме чињенице што су поменуте одлуке II заседања АВНОЈ-а представљале нови Устав, који је револуционарним путем дошао на место старог југословенског Устава, те на тај начин укинуо и стари поредак који се формално заснивао на том Уставу и био од њега легитимисан. Друго, потврдом једног својеврсног континуитета и то стварањем новог правног поретка, посебно опет одлукама II заседања АВНОЈ-а.

Ове одлуке су показивале прави домашај резултата револуције и уставноправно су потврђивале стварање новог политичког система и државне организације. А тиме и новог уставноправног система.

Цела каснија „нормативна делатност“ показивала је да се она заснива на „новом континуитету“ правног поретка, ствараног и створеног у народноослободилачком рату и револуцији. Тај нови поредак се, додуше, по својој структури развијао доста неравномерно и непотпуно, што је опет стварало одређене тешкоће у уређивању низа ситуација, а нарочито појединих.

Из тих разлога је, као што је познато, донета Одлука Председништва АВНОЈ-а о укидању и неважности свих правних прописа донетих од стране окупатора и њихових помагача за време окупације; о важности одлука које су у то време донете; о укидању правних прописа који су били на снази у часу непријатељске окупације. Ова одлука је донета, почетком 1945. године. Мада је значај ове одлуке био несумњив, што се показало нарочито у каснијем периоду, када је она, после доношења Устава ФНРЈ од 1946. године, уз одговарајуће измене и допуне, била донета као законски акт. Ни тада овај акт није ни у ком случају био изменио „став“ новог правног поретка у односу на стари, „став“ који су принципијелно биле утврдиле одлуке II заседања АВНОЈ-а. Ова одлука је, у датим условима, који су налагали да се бржим ходом изграђује нови правни систем, имала, поред осталог, и један својеврстан „интерпретативан“ и „допуњујући“ карактер ближег утврђивања неких односа чији су основи постављени и који ће се, даље, изградњом тог новог правног система, проширивати и употпуњавати. Уосталом, то је већ непосредно после тога показала веома плодна нормативна и законодавна делатност Председништва АВНОЈ-а, као и председништва земаљских антифашистичких већа.

(3) Југословенска револуција, укидајући важност старог правног система, није ни у ком случају била заузела негативан став у односу на право као такво. Напротив, мењајући постепено, али коренито, друштвене односе, она их је уређивала на новим основама и сагласно новим принципима.)

Концепција новог права, изражена једним делом и у тадашњим одлукама, законима и другим актима и декларацијама, у свом класном опредељењу и историјској условљености, постепено се остваривала у мери у којој су се остваривали основни циљеви социјалистичке народне револуције у Југославији. Основу за такав развитак су, као што је и раније поменуто, несумњиво утврдиле одлуке II заседања АВНОЈ-а.

У сваком случају, ове одлуке, као први и основни револуционарни уставни акти, заједно с осталим актима уставног значаја, како у друштвено-политичком, тако и у правном погледу, представљају основе стварања и развика једне нове социјалистичке уставности у Југославији. Ова нова уставност је у пролесу свог развика, остваривања и афирмисања, изражавала тежњу даљег мењања традиционалних обележја класичне уставности. У свом континуираном развикау до данас, она је то и доказала.

Полазећи од Марксове критике анализе историјског односа устава и демократије, међусобне повезаности ових двеју категорија, нова југословенска уставност, у условима стварне и активне социјалистичке демократије, антиципиране и подстакнуте социјалистичком револуцијом, а

касније све више у самоуправљачком смислу испољавана, допринела је да се у нашим југословенским условима, у новом светлу, постави однос устава и социјалистичке самоуправне демократизације; однос између устава и самоуправљања.

У складу с тим, и уставност као један објективан однос и демократски политички и правни принцип уређивања односа, која се остварује у таквим условима, добија нова обележја, јер изражава, пре свега, процес једне демократске социјализације политичке власти. И југословенска револуција у целини и одлуке II заседања АВНОЈ-а у целини, заједно са осталим тадашњим „изворима новог уставног права“, а потврдом народноодборског система власти и првих облика народног самоуправљања, потврдом добровољног, равноправног и демократског федерализма и низа других основних демократских принципа, чији је значај тек данас дошао до пунијег израза, указали су на путеве развитка нове југословенске уставности као демократског друштвено-политичког начела. Такође, у складу с овим аспектом уставности, долазио је до израза, испољаво се и афирмисао се и други аспект уставности као правног начела, који је развијао на тим основама одређене облике и одговарајуће механизме заштите друштвено-политичког и уставног система.

В.

Ово су само нека у низу питања, везаних за истраживање улоге и значаја АВНОЈ-а и његових одлука. Заједно с другим, ова питања показују у којој мери подручје револуције, II заседања АВНОЈ-а и његових одлука пружају увек могућности за дубље анализе. Истовремено, то показује научну актуалност ових питања, којима се осветљавају порекло и извори нашег савременог политичког система, новог правног поретка, уставног система и уставног права итд. (4).

На крају, то показује, такође, да није могуће научно проучавати основе, начела и институције нашег самоуправног и федеративног политичког и уставног система, без истраживања њиховог порекла и путева развоја које је поставио АВНОЈ својим одлукама и целокупном делатношћу.

Др Војислав Симовић

(4) Вид. „О актуелности проучавања одлука Другог заседања АВНОЈ-а“, објављено у овом часопису бр. 3—4, 1968.

РЕЗЮМЕ

Основы современной югославской конституционности в свете решений Второй сессии АВНОУ

В области изучения основ и источников современной югославской конституционности, решения Второй сессии Антифашистского веча народного освобождения Югославии (АВНОУ) являются и сегодня определенной идейно-теоретической и политическо-конституционной побуждающей инспирацией. Причины этому следует усматривать в обстоятельстве, что помянутые решения были приняты в ходе создания новой, на социалистических основах, строящейся конституционной и политической системы. Как известно, решения Второй сессии АВНОУ представляли „первую революционную конституцию новой Югославии“. Они также представляли и основы, источники новой конституционной системы. По этим причинам, они идейно и своим содержанием были заложены в ряд начал и институций новой Югославии.

Исходя из этой точки зрения, автор в рамках данной статьи рассматривает некоторые проблемы, представляющие, по его мнению, особое значение: в первую очередь особенность путей социалистической революции в Югославии, обусловившая создание основ и начал активной социалистической демократии; затем указал, что решения Второй сессии АВНОУ в подобных условиях являлись основами новой „революционной конституции“ Югославии; конституционный характер помянутых решений он также рассматривал и в функции создания новой концепции федерализма на основах социалистической демократии и системы народноосвободительных комитетов; наконец, он указал, что данные решения нельзя рассматривать обособленно от создания новой конституционно-правовой системы, нового права и новой демократической конституционности.

Таким образом, автор осветил лишь некоторые вопросы, представляющие значение для исследования роли АВНОУ и его решений. Вместе с остальными вопросами они говорят нам, насколько научная область революции и Второй сессии АВНОУ являются актуальной для дальнейших и новых исследований. Современную конституционную систему нельзя изучать без исследования ее революционных корней и путей, заложенных решениями АВНОУ.

SUMMARY

The Basis of the Yugoslav Constitutionality in the Light of the Decisions of the Second Session of the AVNOJ

The Decisions of the Second session of the AVNOJ (Anti-fascist Council for the National Liberation of Yugoslavia) represent even to-day certain theoretical, political and constitutional inspiration and incentive in studying the basis and origin of the contemporary Yugoslav constitutionality. Reasons for that should be searched for in the fact that these decisions have been made during the creation of a new constitutional and political system built on the socialist basis. As it is known, the decisions of the second session of the AVNOJ have represented the first revolutionary constitution of new Yugoslavia. Thus they have also represented the basic sources of the new constitutional system. For these reasons, their ideas and contents are woven into a series of the principles and institutions of new Yugoslavia.

Starting from such attitude, the author has considered within the frame of this treatise some, in his opinion, particularly significant problems: first, the particularity of the ways of the socialist revolution in Yugoslavia causing the building of the basis and principles of an active socialist democracy; further on, the author has showed that the decisions of the Second

session of the AVNOJ, made in such conditions, were the basis of the new »revolutionary constitutional«; he has also considered the constitutional character of these decisions in their function of building a new conception of federalism based on the socialist democracy and system of national liberation committees; finally, he has showed that these decisions cannot be studied apart from the creation of the new constitutional and legal system, new law and new democratic constitutionality.

In this way, the author has answered some of the questions relevant for studying the role of the AVNOJ and its decisions. Together with other ones, they show to what extent the scientific field of Revolution and the Second session of the AVNOJ is important for further and new research; the contemporary constitutional system cannot be studied without researching into his revolutionary roots and ways formed by the AVNOJ.

RÉSUMÉ

Les fondements de la constitutionnalité yougoslave contemporaine à la lumière des décisions de la deuxième session du Conseil antifasciste de libération populaire de Yougoslavie

Dans le domaine de l'étude des fondements et de l'origine de la constitutionnalité yougoslave contemporaine, les décisions de la deuxième session de Conseil antifasciste de libération populaire de Yougoslavie représentent encore aujourd'hui l'inspiration et le stimulant déterminé idéologico-théorique et politico-constitutionnel. A ce sujet il faut chercher les raisons dans le fait que ces décisions ont été adoptées au cours de l'édification d'un nouveau système constitutionnel et politique sur les fondements socialistes. Comme il est notoirement connu, les décisions de la deuxième session du Conseil antifasciste de libération populaire de Yougoslavie représentent la première constitution révolutionnaire de la nouvelle Yougoslavie. Elles représentent aussi les fondements des sources du nouveau système constitutionnel. C'est pourquoi leur idéologie et leur contenu sont fortement empreints dans une série de principes et d'institutions de la Nouvelle Yougoslavie.

En partant d'une telle attitude, l'auteur a examiné dans le cadre de cet article certains problèmes qui sont, selon son opinion, de la plus haute importance, premièrement, la particularité des voies de la révolution socialiste en Yougoslavie qui a conditionné l'édification des fondements et des principes de la démocratie socialiste active; ensuite il a démontré que les décisions de la deuxième session du Conseil antifasciste de libération populaire de Yougoslavie dans de telles conditions étaient la base de la nouvelle »constitution révolutionnaire« de la Yougoslavie; de même il a examiné le caractère révolutionnaire de ces décisions dans la fonction de la formation d'une nouvelle conception du fédéralisme sur la base de la démocratie socialiste et du système des comités de libération populaire; à la fin il a expliqué qu'il est impossible d'examiner ces décisions séparément de la formation du nouveau système juridico-constitutionnel, du nouveau droit et de la nouvelle constitutionnalité démocratique.

De cette manière l'auteur a élucidé seulement un certain nombre de questions qui présentent de l'importance pour la recherche du rôle du Conseil antifasciste de libération populaire de Yougoslavie et de ses décisions. Avec les autres questions celles-ci font ressortir dans quelle mesure ce domaine scientifique de la révolution et de la deuxième session du Conseil antifasciste de libération populaire de Yougoslavie est actuel pour les études nouvelles et ultérieures; le système constitutionnel contemporain ne peut pas être étudié sans la recherche de ses racines et de ses voies révolutionnaires que le Conseil antifasciste de libération populaire de Yougoslavie a établies.

ДРЖАВА И СИНДИКАТИ У ПОЉСКОЈ

Држава и синдикати заузимају одређено место у систему организације социјалистичког друштва ⁽¹⁾, јер тај систем сачињавају све легалне организације које постоје у датој земљи. Постоје одређени друштвени разлози који оправдавају постојање и делатност сваке организације. Свака од њих врши одређене друштвене функције, располаже себи својственим средствима деловања и примењује себи својствене методе рада. Свака од њих задовољава одређене потребе друштва. А постоји и скуп правила по којима се уређују међусобни односи између свих организација система организације социјалистичког друштва. Које је место социјалистичке државе а које је место синдиката у том систему? По којим се принципима уређују односи између њих? Како је дошло до стварања садашње ситуације и какве су перспективе убудуће? Ето то је тема овог рада.

1. *Социјалистичка држава.* — Социјалистичка држава је глобална организација друштва. Она је представник и заштитник интереса свих радних људи с радничком класом на челу и општенародних интереса. Њени циљеви и делатност обухватају све битне сфере живота друштва — привредног, политичког и духовног живота. Социјалистичка држава располаже највећим, најсвестранијим арсеналом средстава друштвеног деловања. Она је на садашњој етапи развојка човечанства оптимални облик организације друштва. Врши за друштво најбитније функције. Обезбеђује унутрашњи мир и ред у складу са интересима и тежњама радних људи, руководи народном привредом и обезбеђује њен плански развој, обезбеђује доминацију социјалистичке идеологије и социјалистичког система вредности у сфери духовног живота друштва, званично и најодговорније представља друштво у односима са другим друштвима, државама и њиховим организацијама, чува безбедност и интегритет својих граница и интересе друштва. Без социјалистичке државе не би могло постојати социјалистичко уређење. Јер, то уређење је у рукама радних људи главни инструмент за прелаз из капитализма у социјализам, главни инструмент за изградњу развијеног социјалистичког а касније комунистичког друштва. То је посебно истакао Е. Гиерек кад је рекао: „Основни инструмент радних маса у изградњи социјализма је наша народна

(1) Шире на ову тему упор. А. Лопатка, Синдикати у систему организације социјалистичког друштва, Студије политичких наука бр. 1/1972 стр. 55. и даље.

држава, апарат власти, администрација. Историја нашег народа сведочи да су егзистенција и развој Пољске увек чинили чврст тандем са снагом државе" (2). Држава је централна, ако се тако може рећи, организација у целом систему организације социјалистичког друштва.

Социјалистичка држава се изграђује, битно се мења друштвена садржина њеног деловања, мењају се текући циљеви, повећавају се њене могућности. То се збива по одређеним закономерностима.

Све остале организације које постоје у друштву су — за разлику од државе — у строгом смислу речи друштвене, тј. недржавне организације. Све оне делују у оквиру правног система који је створила држава. Оне могу легално деловати само са одобрењем или бар уз сагласност државе. Норме које те организације за себе стварају морају бити у оквирима социјалистичке законитости.

2. *Синдикати.* — Синдикати су увек били, јесу а сигурно ће остати и у будућности, друштвена, недржавна организација. Они су били и јесу организација радних људи, најпре углавном радника, а сада и службеника. Својим деловањем обухватају, дакле, део радног народа — радничку класу и радну интелигенцију. Окупљају лица исте струке, као што је то и даље у неким капиталистичким земљама, или лица запослена у одређеној привредној грани, што је правило у свим социјалистичким земљама и што представља значајан извор друштвене снаге синдиката. Синдикати су били и јесу добровољне организације. Тако је и у социјалистичким државама где је потпуно обезбеђена слобода учлањивања у синдикате као и иступања из њих. У многим земљама, па и у Пољској, постоји принцип да чланови синдиката у коришћењу државних престација немају никаквих привилегија. Међутим, сами синдикати имају широке друштвене и материјалне могућности које чине да је положај лица учлањеног у њима бољи него неучлањеног. Они су настали у капиталистичком друштвеном уређењу, пре свега, ради заштите и представљања заједничких економских и социјално-културних интереса радних људи и чланова њихових породица. Они делују у прилог пораста друштвене изграђености и подизања културног нивоа радних људи. Снага синдиката лежи и у њиховој масовности. Они су у социјалистичком друштвеном уређењу непартијске организације, тј. окупљају раднике без обзира на њихову партијску припадност и поглед на свет, без обзира на народност, расу и пол. Они су самоуправне организације које се ради остваривања својих циљева служе пре свега, или искључиво, друштвеним облицима и методама деловања (3). У социјалистичким земљама, дакле и у Пољској, синдикати активно учествују у изградњи социјалистичког друштвеног уређења. То чини да су они јасно политички ангажоване организације.

(2) Е. Гнєрек, Година припрема за VI конгрес — година доброг и плодног рада, *Grybuna Ludu* од 15. III 1971. г.

(3) Упор. Одлука VII/XIII конгреса синдиката, Главни правци делатности и задатака синдиката у збирци: Материјали VII конгреса синдиката, Варшава 13—15. XI 1972. г. Варшава 1972, изд. Централно веће Савеза синдиката, стр. 94. Циљеви о појму синдиката упор. А. Лопатка, Социјалистичка држава и синдикати. Студије из теорије социјалистичке државе, Познањ 1962, стр. 10. и даље.

Синдикати, као и социјалистичка држава, подлежу развоју и унутрашњим битним променама. У знатној мери мења се садржина њиховог деловања, мењају се текући циљеви деловања, квалитетно се подиже ниво друштвене изграђености њихових чланова, повећавају се могућности остварења њихових циљева. Упоредо са растом државне привреде и повећавањем запошлења расте број синдиката, настају услови за стварање нових синдиката, усавршава се њихова унутрашња организација.

3. *Заједничка и различита обележја.* — Шта наведене организације имају заједничко а по чему се оне разликују види се већ из горњег кратког набрајања обележја социјалистичке државе и синдиката у социјалистичком друштвеном уређењу.

Заједнички је главни циљ делатности државе и синдиката: коначно ликвидирање остатака капиталистичког друштвеног уређења у свим сферама живота, социјалистичка реорганизација свих сфера живота друштва у смислу идеала научног социјализма, стварање развијеног социјалистичког друштва а затим комунистичког друштва.

Заједничка је идеологија којом се руководе држава и синдикати — а то је марксизам-лењинизам. Заједнички је и текући општи програм деловања државе и синдиката.

Заједничко им је то што делују под општим политичким руководством марксистичко-лењинистичке партије која је руководећа и усмеравајућа снага у целом систему организације социјалистичког друштва.

Међутим, разлике се испољавају у неколико битних обележја. Држава и синдикати врше различите задатке и функције. Задаци и функције које врше синдикати знатно су скромнији од оних које врши држава. Држава сноси одговорност пред народом за судбину земље и друштва. Синдикати у извесном обиму заједно са државом носе одговорност пред радничком класом и радном интелигенцијом за раст привреде и подизање материјалног и духовног стандарда радника и њихових породица.

Синдикати удружују само део радног народа, истина најважнији, тј. радничку класу, али ипак само део. Држава организује, обухвата и удружује цело друштво.

Средства деловања синдиката знатно су скромнија од средстава државе, мада су веома велика. Синдикати, исто тако, не могу прибегавати принуди ради извршења својих одлука. Уколико у неком обиму органи синдиката могу примењивати принудне мере, нпр. изрицање новчаних казни од стране инспектора рада, они то чине по овлашћењу државе.

Сфера деловања државе је неупоредиво ширија од сфере синдиката. Држава делује у свим важним сферама живота друштва а синдикати само у области привредног живота и широко схваћених социјалних питања. Њихова активност на међународној сцени има значај помоћне активности у односу на активност државе.

Следствено томе, држава и синдикати имају различите организационе структуре. Исто тако апарат државе је неупоредиво већи и разноликији од апарата синдиката.

Држава ствара правне норме обавезне за њихове адресате а поштовање тих норми она може обезбедити путем принуде. Норме које

доносе синдикати, у принципу обавезују само њихове чланове и синдикалне организације и само под претњом примене синдикалних санкција.

Све то чини да су улога и положај државе у социјалистичком уређењу квалитетно значајнији од улоге и положаја синдиката. То никако не значи да је улога ових последњих мала. Синдикати, после марксистичко-лењинистичке партије представљају најважнију друштвену организацију у процесу изградње социјализма ⁽⁴⁾.

4. *Задаци синдиката.* — Задаци које врше синдикати у социјалистичком уређењу историјски се оформљују у процесу револуционарне борбе за стварање и јачање народне власти и изградње социјализма и комунизма. При томе, први пут у историји, о том питању се решавало у совјетској Русији. Совјетска решења, одабрана под непосредним и превасходним утицајем В. Лењина, постала су особен образац и подстрек за решавање о задацима синдиката у свим земљама које су касније кренуле путем социјализма. Она су била и подстрек за решења усвојена и у основи и даље актуелна у Пољској ⁽⁵⁾.

После преузимања власти од стране радног народа поставило се питање да ли су синдикати и даље потребни радничкој класи. Јер, у социјалистичком уређењу престају да постоје приватни предузимачи, класни противници радника. Држава представља интересе радничке класе и свих радних људи а не — као раније — интересе буржоазије и велепоседника. Партија која је на челу друштва и државе јесте марксистичко-лењинистичка партија, тј. партија радничке класе. У тим условима постављало се питање да ли синдикати, који су настали ради борбе против капиталиста и њихове државе а за економске и социјалне интересе радника, ради учвршћења класне солидарности радних људи против експлоататора, имају и даље разлог постојања. У време када је совјетска држава слоивши оружану контрареволуцију започела мирнодопску изградњу, улога и место синдиката постали су предмет начелне дискусије у Комунистичкој партији СССР. У тој дискусији формулисана су разна схватања: лењинистичко, које је истицало потребу за синдикатима у социјалистичком уређењу и остале тзв. платформе које су се на овај или онај начин определиле за ликвидацију синдиката као друштвених организација радника. Та ликвидација је требало да се спроведе било тако што би се синдикати „подржавили“ па би они тако реорганизовани руковали народном привредом, или тако што би се „синдикализирао“ онај део државног апарата који се бавио народном привредом. И то гледиште, иако на изглед синдикално, морало би да доведе до ликвидације синдиката као друштвених организација.

У садашње време, руководити социјалистичком привредом може само држава. Ниједна друга организација радних људи није у стању да преузме тај задатак.

(4) Упор. Говор Е. Гперека на VII конгресу синдиката, Чирста веза између партије и синдикалног покрета — извор снаге радничке класе и социјалистичке државе, Материјали VII конгреса, ка горе стр. 15.

(5) Упор. А. Лопатка, Лењинова концепција синдиката и њено остваривање у СССР и НРП у збирци: 50 година СССР. Пољско-совјетски односи. Политика. Идеологија, Шчећин 1973. г. стр. 6.

В. Лењин, истичући потребу да се задрже синдикати у социјалистичком уређењу, формулисао је у општим цртама њихове задатке и функције у том уређењу. Сматрао је да је и даље, иако у измењеним условима, са позиције господара, потребна функција представљања и заштите економских и социјалних интереса радника, и пред социјалистичком државом, посебно пред органима њене привредне администрације. Та функција у том обиму нема класни карактер, не врши се у оквиру класне, борбе, између социјализма и капитализма. Међутим, функција заштите интереса има класни карактер, као и пре постанка народне власти, у оном обиму у коме синдикати представљају раднике пред приватним послодавцима, докле такви постоје.

Другу, нову, потпуно непознату у буржоаском уређењу, функцију синдиката Лењин је гледао у томе да су они васпитне организације, организације за укључивање и обучавање маса у области вршења власти и управљања. При томе је истицао да није реч о вербалном обучавању, углавном на курсевима, већ о стицању искустава у практичном раду. Оцењивао је да су синдикати организације за придобијање радних маса за ствар комунизма. У њима је гледао и барометар расположења маса који треба да обавештава партије и државне органе о томе како се прима и оцењује политика партије и државе.

Према овој концепцији извршено је разграничење задатака између совјетске државе и синдиката. Неки задаци који су у ранијим годинама били у надлежности синдиката прешли су у руке државног апарата. То су и.о. стручно школовање, одређивање става плата и утврђивање тарифних правилника. Отпали су и хитни задаци везани за оружану борбу против контрареволуције, или за снабдевање радничке класе у градовима која је гладовала.

В. Лењин се определио, што је разумљиво, за организационо јединство синдиката, али уз постојање засебних синдиката за сваку грану народне привреде. Био је против концепције — која се такође тада појавила — стварања једног синдиката.

Тако извршена подела рада између државе и синдиката одржала се у СССР до прве петолетке. Тада је повећан делокрут синдиката тако што су на исте пренети неки задаци које је раније вршила држава: надзор над хигијенско-техничком заштитом радника, вођење социјалног осигурања, учешће у стварању — у извесном обиму — норми радног права као и учешће у решавању спорова из радног односа.

Тако утврђен делокрут синдиката био је узорак по којем се — уз уважавање домаћих искустава и могућности — одређивао положај и место синдиката у другим социјалистичким земљама. Почетком 60-тих година у СССР и неким другим социјалистичким земљама поново је дат сигнал за преношење на друштвене организације, и.о. и на синдикате, извесних друштвених задатака које је раније вршио државни апарат. Последњих неколико година постоји у тој области тенденција враћања на основну мисао В. Лењина, да синдикати треба да буду, пре свега, друштвене организације. То је дошло до изражаја у поновном преузимању од стране државе свих или једног дела задатака који су раније били пренети на синдикате, а такође у већем учешћу државе у решавању

оних задатака које она врши заједно са синдикатима. Ова тенденција јасно се испољава и у Пољској. Истовремено се у току више година запажа све веће учешће колектива, а самим тим и синдикалног покрета, у управљању радним организацијама, нарочито у погледу пораста продуктивности, формирања социјалистичке свести колектива и у социјалним питањима. То учешће је у разним земљама и у разним периодима узимало и делимично узима различит облик. Али суштина процеса је иста.

Све те промене као и општи напредак у изградњи социјализма, јачање позиције социјалистичких земаља на међународној сцени довели су до делимичних промена у положају, улози и функцијама синдиката у социјалистичком уређењу.

Програмски принцип целокупне делатности синдиката је јединство и међузависност питања производње, егзистенције и социјалистичког васпитања. У Одлуци VII конгреса синдиката каже се да они сада врше у Пољској три међусобно повезане функције: „представљања и заштите општедруштвених и појединачних интереса радних људи, организовања стваралачке друштвено-професионалне активности колектива; васпитног деловања на раднике и њиховог самоваспитања“ (6). При томе се у тој Одлуци тачно истиче да је главни циљ деловања синдиката свестрана брига о радном човеку и његовој добробити а средство за његово остварење је свесно, стваралачко учешће радних људи у убрзавању друштвено-економског напретка земље.

Одлуком Политбироа Пољске уједињене радничке партије о задацима синдиката у социјалистичкој изградњи од априла 1973. г. утврђено је да су најважнији задаци синдиката:

„— подстицање, мобилисање и организовање радних људи за унапређе социјалистичке економије, технике и културе и јачање социјалистичке државе;

— брига о човеку и старање за социјално-културне услове радних људи, за поштовање радничких права у свакодневном раду радних организација;

— организовање учешћа колектива у управљању социјалистичким (подруштвљеним) предузећима полазећи од тога да су синдикати школа за социјалистичко васпитање радних људи“.

На садашњој етапи развика Пољске, за остварење ових главних задатака потребна је већа синдикална активност у процесу интензивне модернизације народне привреде. Потребна је и већа активност колектива усмерена на све боље остваривање задатака, на ослобађање иницијатива. Потребна је штедња у коришћењу сировина, побољшање квалитета производа, унапређење организације рада и побољшање услова рада. Такође је потребан пораст проналазаштва и рационализације. Синдикати се старају за правилно формирање свести радника, за уопштавање узорака доброг, поштеног и продуктивног рада. Истовремено они се супротстављају појавама нарушавања дисциплине, траћења радног времена и несолидности у раду.

(6) Одлука VII/XIII конгреса синдиката, ... као горе стр. 94.

Одлука Политбироа ЦК Пољске уједињене радничке партије указује на потребу веће активности синдиката у разрешавању проблема здравствене заштите, побољшања услова рада, услова награђивања и социјалних услова колектива. У то улази и старање за боље коришћење одмаралишта којима располажу сами синдикати.

Предмет посебне бриге синдиката представља политика рационалног запошљавања и платна политика, а такође и брига за законитост у радним односима. Њихов је задатак да се супротстављају како недисциплинованости тако и појавама роварења. Обавеза синдиката је да енергично сузбијају појаве затегнутости, поремећаја тока рада или неспоразума у међуљудским односима. Јер, у питањима као што су запошљавање, норме и платне ставке, услови рада и социјални услови колектива, односи између претпостављених и подређених понекад тешко могу да се избегну разлике мишљења. „Ради се о томе — рекао је на VII конгресу синдиката Е. Гиерек — да се те разлике и супротности не претварају у стања затегнутости која трјују радну атмосферу, а поготово не у конфликте. Благовремено отклањање повода затегнутости, спречавање конфликта и решавање спорних питања у радној организацији у интересу заједничке ствари — главно је мерило доброг рада синдиката и администрације а уједно сведочанство о политичкој и друштвеној зрелости колектива“ (7).

Развој привреде захтева стално стручно уздизање радника. Синдикати имају у тој области широке задатке, поготову кад је реч о подстицању амбиција и развијању заинтересованости радника за стручно уздизање.

Исто тако синдикати у свом васпитном раду имају значајне задатке у области пропагирања поштовања за напредне и револуционарне радничке традиције и осећања одговорности за социјалистичку будућност Пољске. Велике задатке имају синдикати у обраћању пажње на специфичне потребе радних — запослених жена које произилазе из професионалних задатака које оне врше, кућних обавеза и васпитања деце. Аналогно стоји ствар са омладином. Реч је о томе да радна средина преноси на младе добре радничке традиције, улива национални понос, приврженост радној организацији и смисао за поштен рад. Постоји и питање оспособљавања омладине за стручни рад.

Разумљиво, повећавају се и задаци синдиката у јачању и продубљавању интернационалистичких веза радних људи Пољске са радним масама света. Њихова је обавеза да учествују у светским акцијама солидарности и да на међународном форуму приказују достигнућа радних људи у социјалистичкој изградњи.

Тако постављене задатке и функције, синдикати остварују, пре свега, као друштвене организације, које делују друштвеним методама. Од задатака који су својевремено пренети на синдикате од стране државе остају код њих: инспекција рада и доношење правних прописа у областима које су пренете у надлежност Централног већа савеза синдиката Законом од 20. XII 1958. г. о радничком самоуправљању. У свим осталим

(7) Говор Е. Гиерека на VII конгресу синдиката, као горе стр. 16.

питањима која спадају у надлежност синдиката, они на овај или онај начин сарађују са надлежним државним органима и установама и другим друштвеним, самоуправним, организацијама, или, пак, са друштвеним покретом „Фронт народног јединства“.

5. *Став синдиката према држави.* — У свим друштвеним системима заснованим на приватној својини постоји преграда између владавине у економској сфери и владавине у политичкој сфери. Владавина у економској сфери остварује се непосредно; у овој владавини учествују сви припадници владајуће класе као власници средстава за производњу. Политичку владавину, владајућа класа остварује преко државног апарата у коме понекад учествује само незнатан део припадника владајуће класе. Друкчије ствар стоји у социјалистичком друштвеном систему. Радничка класа остварује своје руковођење друштвом како на економском тако и на политичком и идеолошком плану, пре свега, преко апарата социјалистичке државе. Посебно радничка класа не може вршити своје руковођење друштвом у привредној сфери ван државног апарата. У социјалистичком друштвеном систему остварује се најпотпуније јединство економске, идеолошке и политичке власти. Ова околност одлучно одређује став синдиката као економско-социјалне организације радника, нарочито радничке класе, према социјалистичкој држави. Интерес радника категорички захтева да синдикати искрено, принципијелно и доследно пружају подршку социјалистичкој држави. Јер, само преко ње могу се остварити сви важни интереси радничке класе и свих радних људи.

У капиталистичком друштвеном систему синдикати представљају снагу која је класно, антагонистички страна према буржоаској држави. Држава представља, пре свега, интересе буржоазије; синдикати представљају — више или мање верно — интересе радника. Ако у буржоаском друштвеном систему неки синдикати пружају широку подршку буржоаској држави, они то не могу учинити без штете по битне интересе радних људи. У овом друштвеном систему, у борби између синдиката и државе испољава се супротност класних интереса између радничке и буржоаске класе.

У социјалистичком друштвеном систему управо класни интереси радника захтевају да њихови синдикати делују раме уз раме са државом. Њихов је главни задатак да консолидују друштвено уређење и социјалистичку државу.

Тај у својој суштини једноставан и једино правилан став нису одмах и нису сви синдикални чланови и активисти разумели. У његовом неразумевању, супротно најбитнијим интересима радника, испољавао се утицај буржоаске идеологије у радничкој класи и у синдикалном покрету. То неразумевање произишало је из крутог придржавања старих формула и шема мишљења и деловања, ниског нивоа друштвене свести неких група радника, или је, пак, представљало наopak реакцију на тешкоће периода борбе за власт, послератне изградње, увођења социјалистичких облика друштвеног живота. То објашњава зашто су се у годинама 1944—1947. у неким синдикатима у Пољској испољавале тенденције супротстављања синдиката држави. Оне су се отворено испољавале под паролом борбе против одређених важних подухвата државе, или про-

тив неких кључних карика државног апарата. Аргументи, који су требало да оправдају тај став, били су веома различити, и.о. аргументат да је то тобоже у супротности са природом синдиката који — према том гледишту представљају организацију за борбу против државе без обзира на њену класну садржину. ⁽⁸⁾ Још 1949. г. В. Домино писао је да „... синдикати губе сваки динамизам који им је својствен као организацијама рођеним у ватри борбе...” ако се не буду борили против државе ⁽⁹⁾.

Друго, више застрто испољавање тенденције супротстављања синдиката социјалистичкој држави јесте теза да синдикати треба да буду „неутрални” према држави, тј. да не треба да јој пружају подршку, нити да се боре против ње. И ово гледиште је противно битним интересима радничке класе; кад би се оно остваривало ослабило би и државу и синдикате. Ово гледиште само је камуфлажа тезе о супротстављању држави, када услови нису повољни.

Тезу о „неутралности” синдиката проповедали су до 1948. г. неки десничарски активисти Пољске социјалистичке партије. 1956. г. ова теза је поново изнета на јавност, као својеврсна наопака реакција на грешке које је синдикални покрет учинио у годинама 6-годишњег плана (1950—1955).

Сада је у потпуности актуелна оцена коју је о том питању дао I конгрес синдиката у Совјетској Русији. У резолуцији Конгреса стоји: „Идеја о „неутралности” синдиката била је и остаје буржоаска идеја. Нема и не може бити неутралности у великој историјској борби између револуционарног социјализма и његових противника. Иза вербалне „неутралности” скоро увек се крије стварна подршка политици буржоазије и издаја интереса радничке класе” ⁽¹⁰⁾.

Гледиште о „неутралности” синдиката према држави увек су осуђивали руководећи органи синдикалног покрета у Народној Републици Пољској. Још на I конгресу речено је и.о.: „Ми идемо на то да се остварује програм и подухват владе, да јача демократија ликвидирањем остатака фашизма и реакције у Пољској” ⁽¹¹⁾. Гледиште о пуној подршци синдиката држави дошло је до широког изражаја у Одлуци II конгреса синдиката. За коначно одбацивање политике „неутралности” према држави од стране синдиката од битног је значаја био јулски пленум Централног већа Савеза синдиката 1957. г. На IV конгресу синдиката из 1958. г. речено је и.о.: „као организација радничке класе најживотније смо заинтересовани за јачање државне власти, наше државе, која у рукама радног народа представља инструмент за мењање друштвених односа у складу

(8) Преглед аргумената овог типа садржи моја књига, Социјалистичка држава и Синдикати, стр. 70. и даље.

(9) W. Domino, Проблем својства јавно-правног лица синдиката, *Przegląd Socjalistyczny* бр. 4/1948, стр. 74. Слични чланци су објављивани до 1947. г. на страницама синдикалних часописа као што су: *Głos Nauczycielski* (Глас учитеља), *Głos Skarbowca* (Глас финансијста), *Metalowiec* (Металац), *Związkowiec* (Синдикалист).

(10) *Pjervij Vsjerosijskij Sjezd Profesionalnih sojuzov* (7—14. I 1918), Москва 1918, стр. 364.

(11) I/VII конгрес синдиката у Пољској, (Варшава 18—21. XI 1945), Варшава 1946, стр. 186.

са интересима радничке класе" (12). У Одлуци VII конгреса синдиката исти тај став је дошао до изражаја у овим речима: „Синдикати активно учествују у усмеравању развоја државе, саодлучују о свим за радне људе важним питањима и сарађују у тој области са државним органима. Јачање народне државе, друштвено деловање у смислу да рад њених органа буде у складу с основним одлукама партије и владе, којима се штити друштвени и појединачни интерес радних људи, обавеза је синдиката" (13). У већ цитираној одлуци Политбироа Пољске уједињене радничке партије од априла 1973. г. указује се да и убудуће у својој деланости синдикални форуми и организације „... треба да раде на јачању улоге социјалистичке државе и њених органа, на сталном подизању њиховог ауторитета у друштву ослањањем на ефикасну сарадњу у разрешавању друштвено-привредних проблема”.

Разумљиво је да пуна подршка синдиката социјалистичкој држави не води и не може, без велике штете по социјалистичко друштвено уређење, довести до тога да им се угасе фундаментални друштвени задаци и функције. Слепо подржавање и одобравање сваке одлуке државних органа, или функционера државе, без обзира да ли су оне одраз основне политичке линије државе, или бирократских девијација, или пак неспособности а понекад и обичне пакости — од стране синдиката, била би велика грешка. Синдикати морају у сваком предмету у коме треба да узимају реч, у складу са политичком линијом државе и правним прописима, увек заступати своје синдикално гледиште. То гледиште, иако је у огромној већини предмета у складу са гледиштем државе или доприноси побољшању гледишта које заступа држава, може бити и бива, а понекад треба да буде, друкчије него што је гледиште које заступа овај или онај орган државе. Оно треба да буде друкчије и супротно гледишту које заступају представници државе, када су они у заблуди, кад заузимају став који није заснован на закону, или напросто кад њихово гледиште у датим условима није оптимално. Пољски синдикати у годинама 6-годишњег плана уверили су се да понекад слепо пружање подршке гледишту које заступа овај или онај орган државе, не служи добро ни држави ни синдикатима а пре свега радним људима. „Задатак је синдиката — каже се у већ цитираној одлуци Политбироа ЦК Пољске уједињене радничке партије — да помажу у отклањању слабости у функционисању органа администрације, да анализирају и делују у прилог отклањања бирократских девијација”. Синдикати треба, такође, да активно учествују у успостављању социјалистичких односа између органа власти и грађана, друштва и државе, руководилаца и радника. Синдикати треба да се старају да у потпуности користе и проширују могућности које им пружа социјалистички друштвени систем и постојећи закони. У Народној Републици Пољској било је већ више периода када синдикати нису испољавали активност, или је нису испољавали како треба, када је требало да допринесу стварању правилне политике и доношењу правилних одлука државе.

(12) IV конгрес синдиката, (14—19. IV 1958), Варшава 1958, стр. 81.

(13) Одлука VII/XIII конгреса синдиката, као горе стр. 93.

Неопходна хармонија у сарадњи органа државе и синдиката само је онда од велике вредности када се она остварује на принципијелној основи, али не по цену одустајања синдиката или државе од вршења њихове улоге у друштвеном уређењу.

6. *Став социјалистичке државе према синдикатима.* — За буржоаску државу синдикати, па чак и они најпомирљивији, представљају страну, опасну класну снагу. Та држава настоји да максимално у датим условима ограничи могућности и права синдикалног покрета. Положај синдиката у тим земљама зависи сваки пут од односа снага у класној борби. Права синдиката су изборена и стално угрожена. Правни прописи којима се у тим државама регулише улога и положај синдиката изражавају репресивну и ограничавајућу тенденцију. Тако је било раније када се синдикални покрет годинама сматрао илегалним а тако је и сада, па чак и тамо где постоји тзв. синдикална слобода. Тако је било и у Пољској у периоду између два рата ⁽¹⁴⁾.

Крајње супротан став према синдикатима заузима социјалистичка држава. У Пољској су још у периоду фашистичке окупације илегални синдикати били саорганизатори Земаљског народног већа и локалних народних одбора и узајамно су уживали пуну подршку органа народне власти који су се формирали. Народна власт мора имати ослонац у радничкој класи. То је услов за њено постојање. Отуда и њено поверење и подршка синдикатима као организацији која окупља раднике. У интересу је снаге и ефикасности државе да што већи проценат радника буде организован у синдикатима, да ти синдикати добро раде и да уживају поверење радничке класе. Организација умногостручује снагу радничке класе а самим тим и њену водећу улогу у држави што следствено повећава снагу државе. Стога социјалистичка држава ствара што повољније услове за масовно деловање синдикалног покрета. У дискусији о предлогу закона о синдикатима 1949. г. А. Бурски рекао је и.о.: „Народна власт се не плаши развоја синдикалног покрета, нема потребе да успоставља надзор среских начелника, фактора државне администрације, над синдикатима. Напротив, народна држава је заинтересована за то да активност радних маса, њихово учешће о вршењу јавне власти, њихова заинтересованост у привредној области буду што већи” ⁽¹⁵⁾. У Одлуци ЦК Пољске уједињене радничке партије о раду синдиката из 1954. г. тачно се указивало да „... Захваљујући народној власти синдикати су стекли широка права и утицај на сва питања везана за положај радничке класе и активно учешће у управљању земљом, у руковођењу народном привредом, у борби за пораст благостања радних маса” ⁽¹⁶⁾.

Позитиван однос државе према синдикатима долази до изражаја у законодавству. При томе то законодавство обухвата само најосновни-

(14) Улор. К. Какол (Конкол), Правне основе синдиката, Билтен Историјског бироа Централног већа Савеза синдиката бр. 1/1965, стр. 3—5, а такође и А. Лопатка: La situation juridique des syndicats en Pologne, u zbirci Rapports polonais présentés au septième Congrès International de Droit Comparé, Варшава 1966. стр. 169 и даље.

(15) Стенографски извештај са 66. седнице Sejma Ustawodawczego (Законодавне скупштине) од 1. VII 1949. г.

(16) Објављена у Синдикалном прегледу (Przegląd Związkowy) бр. 5/1954 стр. 194.

ја питања за синдикате, оно је релативно оскудно. Јер, социјалистичка држава полази од тога да су синдикати самоуправне организације које у највећем обиму треба саме да регулишу своја питања у одлукама својих статутарних органа. Одлуке синдиката, разуме се, морају да буду у складу са постојећим правним поретком. Међутим, држава има толико поверење у синдикате да не предвиђа никакву контролу у том погледу, па чак не тражи да статут појединих синдикалних организација или Удружења синдиката буду регистровани код државних органа.

У првом званичном документу народне власти, Манифесту Пољског комитета народног ослобођења од 22. VII 1944. г. речено је и.о.: „Пољски Комитет народног ослобођења, приступајући обнови пољске државе, свечано прокламује успостављање свих демократских слобода... слободе удруживања... синдиката“. Прокламује, дакле, право радника на удруживање у синдикате. То становиште потврђено је у Декларацији Законодавног сејма (скупштине) од 22. II 1947. г. о остваривању грађанских права и слобода. Сејм је у њој и.о. потврдио да ће у својој делатности, поред осталог, остваривати и право на удруживање.

Остварујући тај наговештај Законодавни сејм је 1. VII 1949. г. усвојио Закон о синдикатима, који је још на снази. Овај закон гарантује радницима право на добровољно удруживање у синдикате и на активно деловање у њима, на суделовање у вршењу народне власти. Овим законом су истовремено формално укинута — фактички, они у знатном делу никада у Народној Републици Пољској нису били примењивани — прописи о синдикатима које су донели органи буржоаске Пољске, а који су у ствари били уперени против синдиката. Овим прописима ограничавало се право радника на удруживање у синдикате, подвргавало се контроли управних органа и допринело организационом уситњавању синдикалног покрета.

Право на удруживање у синдикате добило је ранг основног права. То је предвиђено у чл. 72. Устава НРП од 22. VII 1952. г.

У Закону од 1. VII 1949. г. (чл. 2) прецизира се ко се може удружити у синдикате. То право припада радницима, члановима радне задруге и другим лицима чији је главни извор за издржавање приход од рада. Категорије лица која могу бити учлањена у синдикалне тачно су наведене у Статуту Удружења синдиката.

Постоје још и други правни акти којима се у истом духу регулише положај синдиката. То су, пре свега: Уредба од 6. II 1945. г. о синдикалним саветима при радним организацијама, са изменама и допунама од 16. I 1947. г., у којој се предвиђа да су синдикални савети при радним организацијама органи синдикалног покрета и широко се набрајају њихова права и могућности; Закон од 20. XII 1958. г. о радничком самоуправљању, којим се синдикатима поверава надзор над тим самоуправљањем и одређује њихова одговорност за његово правилно деловање, као и Кодекс рада од 26. VI 1947. г. У Кодексу рада се утврђује да синдикатима припада важна улога у јачању социјалистичких радних односа. У њему се „... синдикатима гарантује одговарајући положај и учешће у формирању радних односа, регулишу главни облици сарадње руководиоца радних организација са синдикалним саветима при овим радним

организацијама, признају синдикалним форумима неопходна права у процесу стварања и примене радног права”.

У чл. 20. § 1. Кодекса рада одређује се улога колектива у радној организацији а такође и улога синдиката. Колектив врши производно-економске задатке радне организације и сарађује са њеним руководством, које је инокосно, у остваривању задатака који се односе на задовољавање животних, социјалних и културних потреба радника. Посебно — преко синдикалне организације и органа радничког самоуправљања у радној организацији — активно учествује у животу радне организације, предузима акције којима се ослобађају радничке иницијативе и подноси руководиоцима као и вишим организационим јединицама мишљења и предлоге за побољшање резултата и услова рада радне организације.

У остваривању ових задатака, на адекватан начин сарађују и Централно веће савеза синдиката и надлежни синдикати. У Кодексу се подвлачи да су руководиоци радних организација и више организационе јединице дужни да стварају услове који омогућују колективима коришћење горе наведених права.

7. *Облици сарадње државе и синдиката.* — Социјалистичка држава врши цео низ друштвених задатака чијег се остваривања сада не може прихватити ниједна друштвена организација. Исто тако синдикати врше низ друштвених задатака у чијем их остваривању не може заменити држава, нити ма која друга организација. Задатке државе не могу у целини преузети синдикати, као што ни задатке синдиката не може у целини преузети држава. Постоје, међутим, неки друштвени задаци које према условима може у целини вршити држава или синдикати. Постоје и неки задаци које врше заједнички држава и синдикати. О подели ових задатака између државе и синдиката одлучује то која страна ће их у датим условима моћи најбоље остварити са гледишта интереса социјалистичке изградње.

Сада у Пољској не постоји ниједан друштвени задатак који је некад у целини остваривала држава а сада га остварују синдикати. Тако није ни у области инспекције рада, где поред опште инспекције која спада у надлежност синдиката, раде специјалистичке инспекције, које спадају у домен државе, нпр. државна санитарна инспекција.

Постоји, међутим, неколико задатака које делимично остварује држава а делимично синдикати, као нпр. обезбеђење радним људима адекватног одмора, унапређивање спорта, обезбеђење одговарајућег васпитања радника, развијање културе итд.

Држава и синдикати сарађују, може се рећи, на свим плановима своје активности. Синдикални радници учествују у раду Сејма (Скупштине) и народним одборима, представници Централног већа Савеза синдиката учествују на седницама владе, поједини главни одбори синдиката сарађују са одговарајућим руководиоцима ресора ј управа, као и с локалним органима државне управе, синдикални савети при радним организацијама свакодневно сарађују са руководиоцима радних организација а такође организују производна саветовања која у смислу наведене Одлуке Политбироа ЦК Пољске уједињене радничке партије „... тре-

ба да постану најмасовнији и непосредни облик учешћа колектива у управљању, један од најважнијих облика консултација које представљају битан елемент радничке демократије". При томе је уобичајено да Централно веће Савеза синдиката сарађује са врховним органима државе по питањима која се односе на цео синдикални покрет. Главни одбори струковних синдиката усредсређују деловање углавном на специјалне проблеме своје струке и тесно сарађују са министарствима и великим привредним организацијама. Локални синдикални органи концентришу своју пажњу на проблеме који се морају разрешавати у локалном пресеку, нпр. на снабдевање и услуге, превоз радника на и са посла, здравствену заштиту итд.

Синдикати у веома широком обиму сарађују у стварању права, нарочито радног права. Кодекс рада предвиђа целу листу ситуација у којима одговарајуће правне акте нижег ранга треба заједно да доносе органи државе и синдикалног покрета, нпр. по чл. 237. § 2. Министарски савет и Централно веће Савеза синдиката утврђују правила и поступак за вршење периодичних друштвених прегледа услова рада и остваривање предлога који проистичу из тих прегледа. Исто тако је дуга листа случајева у којима одређени орган државе може донети одговарајуће прописе само у споразуму са одговарајућим органом синдиката. Ови органи су Централно веће Савеза синдиката, или главни одбори појединих синдиката. Предвиђени су и случајеви када правне норме које треба да важе за одређену радну организацију доносе заједнички, или у сарадњи, руководилац радне организације и синдикални савет при овој организацији.

Исто тако многе ситуације у којима долази до сарадње органа државе и синдиката, које се не регулишу законом, регулисане су нормама које су донели одговарајући синдикални органи. Има и таквих ситуација где долази до сарадње која није регулисана нити од стране државе нити од стране синдиката.

За одвијање сарадње државе и синдиката од битног су значаја смернице и одлуке марксистичко-лењинистичке партије, нарочито посебне одлуке које се односе на синдикате.

8. *Закључци.* — Међу неколико могућих система односа између државе и друштвених организација, суштину односа између државе и синдиката чини сарадња, координација делатности ових организација под политичким руководством марксистичко-лењинистичке партије. И држава и синдикати имају своје, посебне разлоге постојања, своје задатке и своје функције у друштву а истовремено имају заједнички основни циљ. То су, дакле, односи слични онима који постоје између државе и идеолошко-васпитних организација младог поколења. Синдикати су важан партнер државе. Стога су државни органи — како је речено у Одлуци Политбироа ЦК Пољске уједињене радничке партије из 1973. г. — дужни да стварају услове који погодују порасту друштвеног престижа синдиката и активирању њихове делатности.

Односи између државе и синдиката нису, дакле, односи руководства једне од ових организација према другој, као што је то случај са односима између марксистичко-лењинистичке партије и социјалистичке државе, где партија политички руководи државом. Нису то ни односи

које карактерише руководство државе према друштвеним организацијама, као што је то случај са односима између државе и задруга или удружења. А нису то ни односи које одликује прећутна сагласност државе, толеранција с њене стране према одређеним друштвеним организацијама, као што је то случај са односима између државе и верских заједница или организација тзв. приватне иницијативе.

То, разуме се, не значи да држава и синдикати имају исти ранг у животу народа. То је, међутим, израз значаја који има подршка најмасовније организације радничке класе њеној сопственој држави. Карактер партнерства у односима између социјалистичке државе и синдиката постојао је не само у прошлости, он је присутан и данас и одржаће се много година у будућности.

Превео са пољског
Др Фрањо Кних

Адам Лопатка

РЕЗЮМЕ

Государство и профсоюзы В Польше

Автор в статье освещает место, значение и роль государства и профсоюзов в Польше. В самом начале он подчеркивает классовый характер социалистического государства, являющегося защитником интересов трудящихся и общенародных интересов, а также его огромную и незаменимую роль в хозяйственной, политической и идейной жизни общества.

Автор также подчеркивает общественный, самоуправляемый и беспартийный характер профсоюзов — добровольной организации рабочего класса и трудовой интеллигенции.

Разворачивая свою деятельность под общим политическим руководством марксистско-ленинской партии, а также на основах общей марксистско-ленинской идеологии и общей программы, профсоюзы и государство имеют общую цель. По мнению автора, она заключается в ликвидации остатков капиталистического общества, в социалистической реорганизации на принципах и основах научного социализма и в развернутом строительстве социалистического, а впоследствии и коммунистического общества.

Но наряду с общими целями существуют и коренные различия в задачах и деятельности этих обеих организаций, начиная с организационной структуры, области, средств и методов деятельности и кончая обязательной силой выносимых ими норм. Автор же приходит к выводу, что роль и положение государства качественно более значительны чем профсоюзов.

Особо подчеркивается значение ленинской теории и роли и задач профсоюзов при социалистическом общественном строе и обращается внимание на ее актуальность в современных условиях.

Обращается большое внимание и на значение, при осуществлении задач, взаимной поддержки государству со стороны профсоюзов и профсоюзам со стороны государства.

Автор в числе остального подчеркивает, что было и противоположных тенденций, начиная с попыток противопоставить профсоюзы государству, и вплоть до попыток увести профсоюзы на нейтральные позиции по отношению к государству. Автором подчеркивается, что эти тенденции появились в результате наличия буржуазных идеологии и понятий и что они наносили ущерб существенным рабочему классу.

Автор заканчивает статью заключением, что классовые интересы трудящихся требуют, чтобы профсоюзы действовали плечо к плечу с государством и чтобы государство с своей стороны создало самые благоприятные условия для развертывания профсоюзного движения.

RÉSUMÉ

L'Etat et les syndicats en Pologne

L'auteur traite, dans cet article, la question relative à la place, l'importance et le rôle de l'Etat et des syndicats en Pologne. Dès le commencement il souligne le caractère de classe de l'Etat socialiste, en tant que protecteur des intérêts des travailleurs et des intérêts du peuple tout entier et son rôle fortement accentué et irremplaçable dans la vie économique, politique et idéologique de la société.

L'auteur a souligné, de même, le caractère social, autogestionnaire et qui ne porte pas l'empreinte du parti des syndicats, en tant qu'organisation volontaire de la classe ouvrière et des intellectuels laborieux.

En développant leur activité sous la direction politique générale du parti marxiste-léniniste, ainsi que sur la base de l'idéologie marxiste-léniniste commune et du programme commun, les syndicats et l'Etat ont un but commun. Ce but commun, selon l'auteur, représente la liquidation des vestiges de la société capitaliste, la réorganisation socialiste sur les principes et les fondements du socialisme scientifique et la création du socialisme c'est-à-dire du communisme progressif.

Or, malgré les buts communs il y a des différences essentielles dans les devoirs et les fonctions de ces deux organisations, à partir de la structure d'organisation, le domaine, les moyens et les méthodes de l'action jusqu'au caractère obligatoire des normes qu'elles adoptent. Néanmoins, l'auteur conclut que le rôle et la position de l'Etat sont qualitativement plus importants que ceux de l'Etat.

Dans toute la mesure sont mis en relief l'importance et l'appui réciproque dans la réalisation des devoirs, tant à l'égard de l'Etat de la part des syndicats, qu'aux syndicats de la part de l'Etat.

Cependant, l'auteur a souligné qu'il y avait aussi des tendances contraires, à partir des exigences à ce que les syndicats s'opposent à l'Etat jusqu'aux exigences tendant à la neutralité des syndicats envers l'Etat. Il est indiqué que ces tendances étaient le résultat de la présence de l'idéologie de des conceptions bourgeoises et qu'elles sont contraires aux intérêts essentiels de la classe ouvrière.

En terminant l'auteur conclut que les intérêts de classe des ouvriers exigent que — les syndicats agissent côte à côte avec l'Etat, et que l'Etat, d'autre part, assure les conditions les plus favorables à l'action du mouvement syndical.

ОСТВАРИВАЊЕ ИЗДРЖАВАЊА У ИНОСТРАНСТВУ

Једна од пратећих појава кризе брака и породице, нарочито у њиховим класичним атрибутима јесте криза савести која се огледа у занемаривању или неуредном плаћању издржавања. То потврђује велики број случајева у којима се тражи принудна наплата алиментације.

Поред низа мера да се ова негативна друштвена појава сузбије и да се ублаже њене штетне последице, као на пример, санкционисање неплаћања издржавања у кривичном законик у, увођење незастаривости ових обавеза, пленидба свих примања у проценту који може да буде знатно виши него у осталих потраживања итд., чињеница је да из разних разлога један релативно висок број лица не прима или прима са закашњењем или у умањеном износу своје издржавања. Ако се томе дода да је овим лицима најчешће то једини извор прихода од кога зависи њихова egzистенција, онда се може сагледати колико је овај проблем озбиљан.

Све ово није ново ни за нашу земљу нити за друге земље, без обзира на друштвено-политички систем и без обзира на степен економске развијености. Често своје обавезе издржавања занемарују дужници чије је финансијско стање више него добро. Разлози за ово могу стајати са њихове стране али они могу бити везани и за повериоца. Наиме, повериоци издржавања односно њихови законски заступници у низу случајева нису упознати са својим правима а још мање знају на који начин и преко кога своја права могу и треба да остваре. Овај последњи разлог је и повод овог писања.

Највећи број нереализованих алиментационих захтева појављује се према дужницима чије се пребивалиште или боравиште налази у иностранству. Треба признати да има земаља у којима се такви захтеви не могу уопште реализовати, јер то не дозвољава њихово право а са нашом земљом нема међународног уговора. Оваких земаља све је мање, а тамо није ни велики број наших држављана на привременом раду. Изузетак од овога је Швајцарска, прецизније речено, неки њени кантони, у којима има доста Југословена.

Захтеви за издржавање не остварују се или се остварују са великим закашњењем - чије последице су равне неплаћању издржавања, услед недовољног познавања правних прописа земље у којој се налази дужник. Познавање и уважавање ових прописа потребно је у току поступка пред домаћим судом, приликом доношења и образложења одлуке и приликом вођења поступка за признање и извршење те одлуке у страној земљи.

I.

1. — а) Одредбе чл. 14. и даље ЗПП обавезују домаћи суд да по службеној дужности пази да ли је међународно надлежан. Ову надлежност, процењује према домаћим правилима утврђеним у чл. 45. и 47. до 49. ЗПП. Међутим, услед различитог регулисања међународне надлежности у споровима за законско издржавање или у брачним споровима и споровима о утврђивању односно оспоравању очинства, може доћи до одбијања извршења у иностранству.

Према параграфу 606 у вези са параграфом 13. немачког парничног поступка, немачки суд је искључиво надлежан за решавање спорова о разводу, поништају или утврђивању постојања односно непостојања брака, ако муж има своје пребивалиште на домаћој територији. Ако се о издржавању расправља у брачном спору, југословенски суд се може огласити надлежним према последњем заједничком пребивалишту супруга на основу чл. 47, ст. 1. или према југословенском држављанству тужиље према чл. 47, ст. 2. ЗПП. У оба случаја немачки суд неће признати бракоразводну пресуду нити одлуку о издржавању донету у оквиру ње јер није испуњен услов предвиђен у параграфу 328, ст. т. 1. и чл. 723, ст. 2. с обзиром да није испуњен услов за признање статусне одлуке и извршење имовинске одлуке (о издржавању) — да је југословенски суд био надлежан по немачким прописима. У горе наведеном случају надлежан је искључиво немачки суд, ако је тужени супруг у моменту подношења тужбе имао своје пребивалиште у СР Немачкој.

Југословенски суд ће се огласити надлежним у смислу чл. 49. ЗПП у споровима ради утврђивања односно оспоравања очинства по тужби малолетног детета односно његовог законског заступника према домицилу малолетног детета на домаћој територији. Низ западних земаља не познаје ову надлежност па за овакве случајеве преостаје општа надлежност према пребивалишту туженог ⁽¹⁾.

Разлике у међународној надлежности могу, у мањем броју случајева, довести до одбијања егзекутуре издржавања и у неким земљама са којима су закључени двострани уговори који се односе на признање и извршење судских пресуда. Тако на пример, са Француском су на снази две конвенције у овој материји: о признавању и извршењу судских одлука у грађанским и трговачким стварима од 1972 ⁽²⁾, и о надлежности и о закону који се примењује у области личног и породичног права од исте године ⁽³⁾. Иако обе конвенције предвиђају упрошћене услове за признање и извршење судских одлука друге стране, и јединствене одредбе о надлежности у статусним споровима, пошто њима није обухваћена и надлежност за спорове о законском издржавању, кад нису

(1) V. Gutzwiller, Jurisdiktion und Anerkennung ausländischer Entscheidungen im schweizerischen internationalen Ehescheidungsrecht, Bern, 1969, с. 5 и даље.

E. Riezler, Internationales Zivilprozessrecht, Berlin-Tübingen, 1949, с. 183 и даље, с. 204 и даље.

(2) В. Сл. лист СФРЈ, Додатак: Међународни уговори и други споразуми, бр. 7/1972.

(3) В. Сл. лист СФРЈ, Додатак... бр. 55/1972.

везани за брачни спор или спор о утврђивању односно оспоравању очинства, овде, услед различитог регулisaња, настаје могућност непризнавања југословенских одлука о издржавању. Против француског држављанина донета пресуда о алиментацији у Југославији на основу чл. 45. ЗПП а према пребивалишту тужноца (уколико се прихвати становиште да одредба овог члана не обухвата само месну него и међународну надлежност) неће бити извршена у Француској јер се противи чл. 14. и 15. француског Грађанског законика а нема оправдања за изузетке који се појављују у судској пракси ⁽⁴⁾.

Најзад, још један разлог може спречити реализацију алиментационог захтева у иностранству и то како у земљама са којима нема међународних уговора тако и у онима према којима важи режим двостраних уговора, а то је — раније започета парница пред судом земље извршења. На пример, ако је у Аустрији започет поступак за оспоравање очинства пре него пред југословенским судом, а одбаци се приговор литиспенденције, може, касније, у поступку извршења југословенске пресуде у Аустрији, да се истакне приговор пресуђене ствари.

б) У неким земљама сматра се да постоји повреда битне одредбе грађанског поступка односно повреда међународног јавног поретка ако интересе одсутних домаћих држављана у брачним споровима заступају лица које одреди суд ⁽⁵⁾. Према томе, одлука о издржавању у страниј земљи неће бити извршена из овог разлога без обзира што је југословенски суд у поступку одредио привременог заступника сходно чл. 77. и 135. ЗПП.

Разлике између правила домаћег и страног парничног поступка о достављању такође могу бити препрека реализацији домаћег алиментационог захтева у иностранству. Тако на пример, у пракси наших судова често се домаћим држављанима у иностранству доставља позив за прво роциште са тужбом преко домаћег дипломатско-конзуларног представништва или непосредно препорученим писмом. Први начин достављања предвиђен је у неким двостраним уговорима о правној помоћи или га према свом законском режиму поједине земље са којима нема уговора признају као ваљано достављене. У другим земљама то није дозвољено и у поступку извршења домаће одлуке противник предлагача извршења може са успехом истицати приговор да није испуњен услов уредног позивања странке да учествује у поступку.

У току парнице која се у вези са алиментационим захтевом води пред домаћим судом често се јавља потреба за прибављањем доказа преко страног суда путем међународне правне помоћи. Рокови за поступање по домаћим замолицима прилично су дуги. За европске земље они износе око шест а за ваневропске земље дванаест месеци. Довољно је да се учини мањи процедурални пропуст па да се ови рокови удвоструче или

(4) Такав изузетак у судској пракси постоји када је француски држављанин изричито или прећутно пристао на надлежност страног суда и то кад је спор пред тим судом покренут у вези са обавезама из облигационих уговора. (Francescakis, Repertoire de droit international).

(5) В. одлуку Вишег земаљског суда у Франкфурту на Мајни од 23. августа 1967, Die deutsche Rechtssprechung auf dem Gebiete des IPR in dem Jahre 1966 und 1967, s. 816.

устројству. Тако на пример, нису ретки случајеви у нашој пракси да се уз позив на рочиште приложи само превод тужбе на језик замољене државе а недостаје њен оверени препис; да превод пратећих списа није од заклетог судског тумача који га мора оверити; да суд тражи вештачење или обављање одређене парничне радње на начин који није дозвољен у замољеној земљи⁽⁶⁾. Ови и други пропусти одуговлаче и отежавају наплату издржавања и смањују поверење у суд и сигурност тужиоца да ће успети са својим захтевом.

ц) Извршење страних одлука у статусним стварима у већини земаља као и у нас (у смислу чл. 18. Уводног закона за ЗПП), неће се одобрити ако у погледу домаћег држављанина нису поштовани домаћи прописи. Наш суд није обавезан да, приликом решавања о алиментационим захтеву, води рачуна о страном праву јер о томе не постоји одговарајућа колизиона норма. Отуда разлике између домаћих и страних материјалних правила о издржавању о којима се не води рачуна могу онемогућити реализацију издржавања. На пример, рокови застарелости периодичних потраживања издржавања или рокови за подношење тужбе за утврђивање очинства у иностранству који су краћи него у нашем праву морају се уважавати. Трајање издржавања у другим земљама ограничено је пунолетством а не до краја школовања како је то по нашем праву. Тако је према параграфу 1708. немачког Грађанског законика предвиђено да обавеза издржавања постоји до навршене 18. године живота детета.

Круг лица које је неко дужан да издржава такође може бити различит у страниој земљи. Домаћи суд мора водити рачуна о правилима страног права која се на ово односе. У неким случајевима, штавише, потребно је имати у виду да ће и квалификацију појединих појмова као нпр. „заједничко домаћинство“ и других, страни суд у поступку извршења домаће одлуке одредити по своме праву.

Уважавање свега овога приликом расправљања пред домаћим судом обезбедиће максималне претпоставке за одобрење извршења у иностранству или ће упозорити странке да не улажу непотребне напоре или да своја права покушају да остваре на други начин — евентуално у поступку пред страним судом.

2. Приликом састављања одлуке, поједини пропусти и невођење рачуна о формалностима, такође могу довести до одбијања одобрења извршења или одуговлачења поступка за извршење.

а) Веоме се ретко среће у нашој судској пракси да се образложења одлука у споровима где се појављује елеменат иностраности разликују од унутрашњих грађанских ствари. Другим речима, не позива се на правила међународне надлежности (сукоба јурисдикција) нити на колизионе норме, већ се једноставно примењују унутрашња правила као да елемента иностраности и нема. У земљама које домаћу пресуду у

(6) На пример, домаћи суд, ради смањења трошкова вештачења, нарочито у случајевима кад је тужиоцу признато сиромашко право, пошље еспрвете радн узимања крви туженом (у поступку за утврђивање очинства) који се налази у иностранству.

поступку извршења подвргавају широј контроли и преиспитивању ⁽⁷⁾ то може да буде разлог за одбијање егзекватуре. Од посебне важности је и позивање на поједине одредбе међународних уговора у којима је регулисана међународна надлежност или примена домаћег односно страног закона, који се у образложењима одлука занемарују. Судија често сматра да је доношењем пресуде ствар окончана, међутим, често тек онда тужњоца очекују значајне тешкоће да своја права оствари у иностранству.

б) У двостраним уговорима о правној помоћи и у законодавству других земаља са којима уговори нису закључени, предвиђено је међу условима за извршење судских одлука да су у току поступка странке уредно позване и саслушане. Испуњење овог услова проверава се у поступку извршења путем доказа о уредном позивању туженога. Уколико се то не констатује у образложењу са тачним назначењем и описом начина достављања и поступања суда у случају одбијања достављања или немогућности да се оно изврши због злонамерног мењања адресе туженика, домаћа пресуда неће бити извршена. Штавише у неким земаљама потребно је у извршном поступку приложити и преписе позива за учешће на првом рочишту и потврде судских достављача о уручењу у тој земљи, или о томе да уручење није могло бити извршено.

ц) Реализација алиментационог захтева у иностранству везана је за извршни поступак. Да би овај поступак могао да се покрене потребно је да се приложи правоснажна и извршна пресуда. У бракоразводном поступку у оквиру кога је донета и одлука о издржавању најчешће суд на пресуди ставља клаузулу правоснажности а не и извршности. У пракси инострани судови такве домаће пресуде враћају јер није испуњен услов извршности. Оваква исправка продужава наплату издржавања за нових 6 месеци или годину дана ⁽⁸⁾.

3. Прави проблеми настају тек онда кад поверилац издржавања добије извршни наслов који треба да се спроведе у иностранству. Они су нешто олакшани у односу на земље потписнице Хашке конвенције о остваривању алиментационих захтева у иностранству од 1969 ⁽⁹⁾. Наиме, за достављање и спровођење алиментационих захтева надлежан је као отправни орган према чл. 2, ст. 3. Савезни секретаријат за финансије који је у ове сврхе издао одређени формулар са подацима које сваки поверилац издржавања попуњава, а који замењује предлог за извршење у извршном поступку стране земље. Треба приметити да у земаљама које су потписале и ратификовале ову конвенцију није до сада било озбиљнијих проблема у реализацији алиментационих захтева, али не треба губити из вида да њене одредбе не предвиђају услове за извршење одлука

(7) Тако је у земаљама које прихватају систем признања *revision au fond*, којима припада Турска (за Француску важи уговорни режим), и оне афричке и азијске земље које су ратификовале француско грађанско и међународно приватно право; в. Јездић, МПП II, 1972, с. 157.

(8) У досадашњој пракси међународне правне помоћи која се одвија преко републичких и покрајинских секретаријата за правосудје и општу управу уобичајено време за одговор по замолици упућеној у европску земљу износи 6 месеци а у ваневропску — 12 месеци.

(9) Објављена у Сл. листу СФРЈ, Додатак ... бр. 2/1969.

о издржавању, већ само механизам њиховог достављања. То, уосталом, констатује и чл. 1. у коме се каже да је „Циљ ове конвенције да олакша остваривање издржавања...” и да „Правна средства предвиђена овом конвенцијом допуњују али не замењују сва друга правна средства која постоје према домаћем или међународном праву.” Другим речима, и даље остају услови за признање и извршење стране судске одлуке у свакој од земаља потписница и процедура предвиђена извршним поступком те земље.

а) У смислу чана 20. Уводног закона за ЗПП, предлог за извршење одлуке страног суда може, путем међународне правне помоћи, поред тражиоца извршења поднети и суд који је донео одлуку на основу које се извршење тражи у извршном поступку. Полазећи од тога да на основу реципроцитета тако треба да поступају и страни судови, предлоге за извршење одлуке о издржавању подносе наши судови, посредством међународне правне помоћи, ради извршења у иностранству. Треба признати да један број земаља ⁽¹⁰⁾ прихвата такве предлоге и уколико нема недостатака, о којима је било раније речи, прихвата их и спроводи извршење. Друге земље, међу којима се налазе и оне са којима су закључени двострани уговори о признању алиментационих захтева одбија такве предлоге. Свака од ових земаља примењује одредбе свог извршног поступка, а одредбе међународних уговора само олакшавају услове за извршење али не утичу на поступак те због тога овакви се предлози домаћег суда одбијају у оним земљама где је за подношење захтева једино овлашћен тражилац извршења ⁽¹¹⁾.

б) Покретање извршног поступка у иностранству захтева прецизно познавање његових одредаба. На пример у Уговору, између Југославије и Аустрије о узајамном признању и извршењу одлука о издржавању (чл. 11) предвиђено је да се извршење спроводи према праву државе у којој се извршење тражи. Према параграфу 54. Аустријског извршног поступка (Ехекutionsordnung) захтев за одобрење извршења треба да садржи не само тачно означавање странака и разлог зашто извршење треба одобрити него и опредељивање за начин извршења који ће се користити. Ако се тражи извршење путем пленидбе примања дужника — извршеника, онда је нужно означавање трећег дужника — извршеника и захтев за обуставу примања првог дужника. Исто тако, потребно је да се у предлогу за извршење прецизира начин исплате повериоцу. У оваквим случајевима предлагач извршења позива се на формулар у извршном поступку са ознаком: „Е-Форм Нр 277” и тражи спровођење извршења по том формулару.

ц) Покретање и вођење извршног поступка у иностранству везано је за плаћање судских трошкова, за које тужилац, утолико пре што је

(10) Такав је случај са социјалистичким земљама Источне Европе са којима су закључени двострани уговори о правној помоћи који садрже одредбе о признању и извршењу судских одлука; Преглед и ближе податке о овим уговорима в. Међународна правна помоћ, 1967, изд. Савремена администрација (група аутора: Протић П., Борћевић А., Вражанић М., Тодоровић С.) и Приручник за примену међународног приватног права, 1974, изд. Службени лист, у ред. Пак. М.

(11) Тако је на пример, према извршном поступку Републике Аустрије, према пракси у Републичком секретаријату за правосудје и општу управу Србије.

реч о девизама, не може наћи изворе. Она лица која испуњавају услове за ослобођење од плаћања трошкова поступка у смислу чл. 161—167. ЗПП потребно је да приложи уз захтев за признање и извршење одлуке о издржавању и уверење о сиромашком праву преведено на језик замољене земље од заклетог судског тумача. Зависно од земље извршења, ово уверење може бити ослобођено легализације⁽¹²⁾.

а) Наизглед мали пропусти предлагача извршења могу се у иностранству третирати као неуредност и са тог разлога донети негативна одлука. Такав пропуст постоји ако се не поштује параграф 53. ст. 2. Аустријског извршног поступка према коме је, приликом подношења писменог захтева, обавезно приложити више његових преписа тако да се сваком противнику (првом и другом и евентуално трећем дужнику) може доставити по један, а један остаје суду. Ово правило не важи и за прилоге који се подносе уз захтев за извршење.

Било који од наведених или других пропуста у смислу одредаба извршног поступка стране земље има као резултат првостепено решење којим се одбија давање одобрења егзекватуре, услед чега је правни положај повериоца издржавања битно отежан.

Пре свега, морају се поштовати преклузивни рокови за улагање приговора на првостепено решење који у већини земаља износе 14 дана. С обзиром да овај рок почиње да тече од дана кад је достављено првостепено решење и када се има у виду да у том времену приговор мора бити послат страном првостепеном суду, а по неким поступцима мора приспети у суд, очигледно је да се овај рок мора прекорачити, поред осталог и стога што све списе странка која не зна страни језик мора на свој трошак преводити како са страног језика на домаћи по пријему решења тако и са домаћег језика на страни — при достављању приговора.

Уколико поверилац издржавања није ослобођен парничних трошкова, излаже се новим додатним трошковима извршног поступка које мора покрити у девизама, а чији износ, нарочито у западним земљама, није мали.

Најтежа последица поменутих пропуста јесте што се приговори на првостепено решење о одбијању егзекватуре у неким страним земљама морају улагати са потписом адвоката који се налази на адвокатској листи односне стране земље, који такође наплаћују своје услуге.

II.

Ранији Основни закон о односима родитеља и деце садржао је у чл. 39. одредбу према којој је првостепени суд овлашћен да, на предлог заинтересованог лица, снизи или укине издржавање досуђено правосна-

(12) У свим двостраним уговорима о правној помоћи предвиђено је укидање или олакшање легализације исправа. Ближе о томе в. Међународна правна помоћ, с. 65. Ту треба додати и Споразум између Југославије и Француске о олакшању примене Хашке конвенције о Грађанском судском поступку (Сл. лист СФРЈ, Додатак... бр. 21/1973) и више-страну — Хашку конвенцију о укидању потребе легализације страних јавних исправа (Сл. лист СФРЈ, Додатак... бр. 10/1962).

жном одлуком, ако су се околности на основу којих је одлука донета доцније измениле. Слична овлашћења имају судови у другим земљама, као на пример, у Немачкој по чијем парничном поступку (параграф 323) битна измена околности овлашћује странке да путем тужбе траже одговарајуће преиначење пресуде.

Поставља се питање какве су могућности за измену одлуке домаћег суда која је већ призната и извршава се у иностранству. Овде треба разликовати два случаја: 1. када поверилац тражи повећање износа издржавања и када дужник тражи смањење износа или укидање издржавања.

Извршење домаће одлуке којом је повећан износ издржавања зависи од парничног и извршног поступка стране земље у којој се подноси захтев. Уколико за овакву одлуку, према праву земље извршења, није потребно изнова водити парнични поступак већ је довољно за доношење одлуке доказати повећање трошкова живота, које не мора бити исто у земљи доношења и у земљи извршења одлуке, поступак извршења ће се спровести без поновног утврђивања свих услова за изјекватуру стране одлуке, осим ако се у време одлучивања, не измене услови постојања реципроцитета у овој материји, што је мало вероватно. Међутим, ако се у земљи извршења мора водити парнични поступак коме следи нова одлука, онда се према истој поступа на исти начин као да се извршење тражи први пут. Иста ситуација настаје, без обзира на право земље извршења, ако је поверилац издржавања свој захтев за повећање износа засновао на неким другим чињеницама које су међу странкама спорне, као на пример, побољшање материјалног стања дужника, рођење новог детета из брака који је у међувремену престао а чије се очинство оспорава итд.

Дужнику за његове захтеве смањења или укидања издржавања стоје на располагању сва средства извршног поступка у иностранству у случају да је у међувремену његово материјално стање погоршано, или је материјално стање повериоца побољшано, да су деца постала пунолетна па према праву земље извршења нема обавезу издржавања итд. Према томе није нужно да дужник покреће нови парнични поступак ни у земљи доношења нити у земљи извршења одлуке о издржавању.

III.

Приликом остваривања алиментационих захтева у иностранству долази до измена околности услед којих се отежава исплата, закашњава или онемогућава плаћање издржавања. Ове промене могу бити резултат објективних фактора али и злонамерног понашања дужника. У овом другом случају поверилац може користити средства извршног поступка стране за обезбеђење свог потраживања. Ова средства могу бити усмерена на трајније обезбеђење извршења обавеза дужника или на привремено обезбеђење путем издавања привремених наредби⁽¹³⁾.

Уколико постоји опасност од трајнијег ометања или спречавања извршења обавезе издржавања од стране дужника, што мора бити дока-

(13) В. Б. Благојевић, Систем извршног поступка, Београд, 1933, с. 596. и даље.

зано, повериочев захтев мора бити усмерен на доношење платног налога у меничном, чековном или мандатном поступку или на доношење било ког другог извршног наслова, који ће бити изречени против дужника или трећег дужника. У неким извршним поступцима овакви захтеви за обезбеђење могу се издавати, када је реч о потраживању које се остварује у обrocима, само ради обезбеђења на одређен рок трајања (од једне на више година).

Код дужника који има стварна права на некретнине у иностранству, може се тражити предбележба заложног права, а ако је у питању заостатак у плаћању, и пленидба покретних ствари. За ово последње потребно је доказати да је ово средство неопходно јер би без њега било отежано или спречено остваривање потраживања ⁽¹⁴⁾.

IV.

Излагање о признању алиментационих захтева у иностранству не би било потпуно, уколико не обухвата и посебна правила која су садржана у појединим међународним уговорима, и то како правила о сукобу закона тако и правила о међународној надлежности и признању односно извршењу судских одлука. Међународни уговори обухватају три области значајне за издржавање: развод брака, утврђивање очинства и одnose родитеља и деце.

1. а) Према чл. 77. ранијег Основног закона о браку, развод брака између страних држављана могао је бити изречен само из узрока који су предвиђени истовремено у законима држава чији су они држављани и у законима СФРЈ. Другим речима, обавезна је кумулативна примена »lex nationalis« брачних другова и »lex fori«.

За развод брака између француских или мађарских држављана у Југославији важи посебно правило сходно уговорном режиму са овим земљама — национални закон брачних другова ⁽¹⁵⁾. Уколико један брачни друг има домаће а други — држављанство друге земље онда се примењује кумулативно њихов национални закон код развода мешовитог брака са држављанима: Чехословачке, Немачке Демократске Републике, Мађарске, Пољске и Румуније ⁽¹⁶⁾. Ово правило није изричито предвиђено у ранијем Основном закону о браку, али се путем тумачења већ наведене одредбе оно може примењивати као опште. За развод брака између југословенског и француског држављанина, међутим, постоји посебно правило према коме се бракоразводни узроци процењују по закону земље уговорнице у којој брачни другови имају своје пребивалиште, а у недостатку овог, закон земље последњег заједничког пребивалишта ⁽¹⁷⁾.

(14) У истоме.

(15) В. чл. 8. Конвенције између СФРЈ и Републике Француске о надлежности и о закону који се примењује у области личног и породичног права (Сл. лист СФРЈ, додатак... бр. 55/1972) и чл. 29. Уговора између Југославије и Мађарске о узајамном правном саобраћају (Сл. лист СФРЈ, Допатак бр. 3/1968).

(16) В. М. Пак, Приручник за примену међународног приватног права, с. 357. и даље.

(17) В. чл. 9. поменуте Конвенције између СФРЈ и Француске.

Примена општих и посебних правила може се компликовати у случајевима двоструког држављанства. Свака од уговорних страна ће оно лице које има држављанство обе уговорне стране третирати као свог држављанина, па према томе, зависно од земље где се брак разводи примениће на бракоразводне разлоге на његовој страни своје законодавство.

б) У нашем праву нема изричитих прописа о сукобу закона који се примењује на утврђивање односно оспоравање очинства. Сви двострани уговори који својим одредбама обухватају ово питање (са: Бугарском, Француском, Грчком, Мађарском, Румунијом, Пољском и Совјетским Савезом), одређују примену националног закона детета ⁽¹⁸⁾. Неки од њих, као на пример, са ЧССР прецизирају да је релевантан моменат за националност детета, његово рођење ⁽¹⁹⁾.

ц) О односима родитеља и брачне деце, такође нема изричитог колизионог правила. Све горенаведене конвенције предвиђају исти принцип, — држављанство детета ⁽²⁰⁾. Изузетак од овог принципа представља уговорни режим са Француском према коме однос родитеља и деце регулише закон домицила детета ⁽²¹⁾.

2. а) Када се говори о међународној надлежности југословенских судова (сукобу јурисдикција), значајна су два правила: једно које се односи на бракоразводне спорове између домаћег држављанина и странца и бракоразводне спорове између странаца, или прецизније речено између страних држављана.

У првом случају треба разликовати да ли се југословенски брачни друг појављује као тужилац или тужени. У својству тужиоца он може да покрене бракоразводни спор пред југословенским судом, без обзира на пребивалиште односно боравиште у домаћој земљи (чл. 47, ст. 2. ЗПП). Ако је југословенски држављанин тужени брачни друг, онда је домаћи суд искључиво надлежан (чл. 48, ст. 1. ЗПП).

У другом случају треба правити разлику да ли се признаје међународна надлежност југословенског суда према националном законодавству, или, ако имају различиту националност, према националним законодавствима, брачних другова. Ако се добије потврдан одговор, за надлежност домаћег суда довољно је последње заједничко пребивалиште супружника, (чл. 48, ст. 2. ЗПП), у супротном — југословенски суд ће бити надлежан само ако брачни другови имају заједничко пребивалиште и пристају на такву надлежност (чл. 48, ст. 2. *in fine*). Овде могу настати различита тумачења појма пребивалишта и момента када оба брачна друга морају имати пребивалиште у домаћој земљи (само у моменту покретања спора или у току целог трајања до доношења пресуде итд.). По нашем мишљењу релевантан тренутак за процену пребивалишта оба брачна друга је моменат подношења тужбе и прећутан односно изричит пристајак другог брачног друга на надлежност домаћег суда, или моменат подношења споразумног предлога за развод брака.

(18) М. Пак, *ibidem*.

(19) Цит. место.

(20) *Ibidem*.

(21) Члан 12. поменуто Конвенције.

Посебна правила о међународној надлежности појављују се према уговорном режиму са ЧССР, Мађарском, Немачком Демократском Републиком и Румунијом⁽²²⁾. Овде је такође потребно разликовати развод мешовитог брака (између држављана и једне и друге стране уговорнице) и брака између држављана друге стране уговорнице.

У првом случају, домаћи држављанин може у Југославији поднети бракоразводну тужбу само онда ако оба брачна друга имају пребивалиште у Југославији⁽²³⁾. Уколико држављанин друге уговорне стране има пребивалиште у својој земљи а домаћи држављанин у Југославији, искључиво је надлежан суд те друге земље⁽²⁴⁾. Конвенција са Француском предвиђа и допунски критеријум за међународну надлежност домаћег суда у овом случају, а наиме ако је последњи заједнички домицил супружника био у домаћој земљи (чл. 9).

У другом случају, домаћи суд је надлежан да разведе брак (између држављана друге стране уговорнице) само ако имају заједничко пребивалиште на домаћој територији у моменту подношења тужбе⁽²⁵⁾. Према томе, није потребно да оба брачна друга пристану да им суди југословенски суд у овом случају у смислу општег правила из чл. 48, ст. 2. ЗПП, али југословенски суд неће бити надлежан према последњем пребивалишту брачних другова чак и ако би такву међународну надлежност признавало право друге земље уговорнице, јер одредбе двостраног уговора имају снагу »lex specialis«.

б) Међународна надлежност југословенског суда је веома широко постављена у споровима утврђивања очинства. Довољно је да само ванбрачни отац има југословенско држављанство па да домаћи суд буде надлежан за решавање по тужби за оспоравање очинства поднетој против детета, или да дете има југословенско држављанство, без обзира на боравиште па да домаћи суд буде надлежан по тужби за утврђивање очинства (чл. 49, ст. 2. и 3.).

Југословенски суд је надлежан и за спорове утврђивања и оспоравања очинства ако ни једна од странака нема југословенско држављанство, према пребивалишту детета или према пребивалишту тужиоца у спору против детета. (чл. 49, ст. 1. и 2. ЗПП).

Уговорни режим са: Бугарском, ЧССР, Немачком Демократском Републиком, и Румунијом предвиђа надлежност домаћег суда само према пребивалишту или држављанству детета, а са Грчком и са Пољском, само према држављанству детета⁽²⁶⁾. Према томе, држављанство и пребивалиште тужиоца у спору за оспоравање очинства против детета нису релевантни за одлучивања везано за ове земље.

ц) Наше право нема ни правила о судској надлежности за решавање односа између родитеља и деце, како брачне тако и ванбрачне. Неки од двостраних уговора посебно регулишу сукоб надлежности судова за

(22) В. Милан Пак, цит. приручник, с. 281.

(23) Ibidem.

(24) Исто, с. 279. и даље.

(25) В. чл. 30. Уговора о правној помоћи са Мађарском. Чланови осталих Уговора о правној помоћи цит. на страни 281 Оп. цит.

(26) Чл. 38. и 39. Уговора са Бугарском, чл. 28. Уговора са ЧССР, чл. 37, 38. и 39. Уговора са НДР и чл. 27. Уговора са Румунијом.

спорове из односа између родитеља и деце. Тако на пример, са Пољском и Румунијом предвиђена је надлежност домаћег суда било према држављанству детета или према заједничком домицилу родитеља и деце (27). Уговором са ЧССР утврђена је надлежност домаћег суда само према држављанству или пребивалишту детета (28).

3. Услови који се траже у двостраним уговорима за признање и извршење страних судских одлука, одговарају онима из Уводног закона за ЗПП (чл. 17. — 21.)

У свим конвенцијама тражи се да је домаћи суд био међународно надлежан у смислу њихових одредаба или према праву земље извршења, да су странке саслушане, да је пресуда правоснажна и извршна, да о томе у земљи извршења нема пресуде којом је ствар раније пресуђена и да домаћа пресуда није противна међународном јавном поретку земље признања и извршења.

Уговори са Бугарском, ЧССР, Француском, Грчком, Мађарском, Пољском, Румунијом и Совјетским Савезом обавезују на поштовање материјалноправних прописа земље признања и извршења у статусним стварима (29). Према уговорном режиму са Француском тражи се и примена националног закона треће земље ако се одлука односи на лично стање и способност држављана трећих земаља (30).

Конвенција са Немачком Демократском Републиком поставља посебан услов за признање одлуке о издржавању — да није раније започет спор (*litispendencia*) у земљи извршења (31).

V.

Трансфер валуте у којој се досуђује издржавање регулисан је де-визним прописима земље извршења. Двострани уговори не обухватају ово питање. Изузетно, уговор са Аустријом предвиђа могућност давања приоритета трансферу новчаних износа издржавања (32).

Закључујући ова излагања можемо констатовати да у регулисању и решавању алиментационих захтева у иностранству, како на унутрашњем тако и на међународном плану, постоји тенденција ублажавања појединих услова, упрошћавања процедуре и олакшавања уопште остваривања издржавања. Она се огледа у увођењу механизма правне помоћи, признању сиромашког права, уклањању потребе доказивања узајамности,

(27) В. чл. 28. и 29. Уговора са Пољском и чл. 26. и 27. Уговора са Румунијом.

(28) В. чл. 28. Уговора са ЧССР.

(29) Међународна правна помоћ, с. 101.

(30) Конвенција о признању и извршењу судских одлука, чл. 5.

(31) В. чл. 63. Уговора између СФРЈ и НДР о правном саобраћају у грађанским, породичним и кривичним стварима (Сл. лист СФРЈ, Додатак ... бр. 1/1967).

(32) В. чл. 13. Споразума између ФНРЈ и Републике Аустрије о узајамном признавању и извршењу одлука о издржавању (Сл. лист ФНРЈ, Додатак ... бр. 1963).

али и у формирању посебних органа за доставу и пријем алиментационих захтева и давању препорука потписницима Хашке конвенције које често имају исто дејство као и одређене међународне обавезе.

Тешкоће у решавању ових проблема још увек постоје. Оне потичу из анахроничних схватања да обавезе издржавања у суштини представљају имовинске обавезе и да према страним одлукама којима се оне утврђују треба поступати исто као и у свим осталим имовинским стварима. При томе се занемарује да издржавање, као што у својој преамбули констатује и Хашка конвенција, представља хуманитарни проблем у вези са лицима која су у нужди а чији се законски хранилац налази у иностранству.

Коришћење свих олакшица које су резултат ових хуманих тенденција и избегавање и мимоилажење препрека које потичу из ранијег времена, претпоставља добро познавање правила о којима је било речи. Пошто је решавање ових питања веома често везано за социјалне случајеве можда би било корисно да се организује, у оквиру једног центра за социјални рад (на који би остали центри упућивали заинтересоване), саветовалиште које би давало обавештења о начину и средствима за остваривање издржавања према дужнику у одређеној страниој земљи.

Др Милан Пак

РЕЗЮМЕ

Взыскание алиментов от ответчика, проживающего за границей

В статье рассматриваются проблемы и затруднения, возникающие при обращении в заграничные суды о взыскании алиментов на основании решений югославских судов. Автор, исходя из опыта наших судов и секретариатов по делам правосудия и общего управления в республиках, привел ряд формальных и существенных недостатков в исках о взыскании алиментов и в прилагаемых к ним документах приводящих к оттягиванию и невозможности взыскания алиментов от лиц, проживающих за границей.

Статья делится на три основных части. В первой части рассматриваются вопросы, связанные с процедурой и применением закона во время разбирательства дел в югославских судах, и указывается, каким образом можно избежать ошибки. Во второй части приводятся недостатки мотивировок в судебных решениях и отдельных клаузулах, приводящие к невозможности осуществления за границей принудительного исполнения. Наконец, в третьей части указывается кратчайший путь международной правовой помощи для осуществления цели.

В заключении констатируется, что в данном случае речь идет об одной весьма специфичной материи, незнакомой ни судьям, ни сторонам и их представителям, и вносится предложение об организации пунктов юридической помощи при социальных учреждениях, которые бы указывали помощь заинтересованным неимущим лицам для осуществления ими данного права, от которого очень часто зависит их существование.

SUMMARY

The Realization of Maintenance Abroad

The treatise deals with problems and obstructions concerning the recognition abroad of the decisions of Yugoslav courts on maintenance. The author points out, starting from the experiences of our courts and the Republic Secretariat for judicature and general administration, a series of defects of formal and essential nature in the alimony claims and accompanying petitions, which prolong and prevent realization of maintenance abroad.

The treatise is divided into the three main parts: the first one deals with the questions of the procedure and application of law during the proceedings in the Yugoslav court, showing how to solve them; the second part shows the imperfections in the explanations of court decisions and in certain provisions which have to exist to make execution abroad possible; finally, the shortest way in the international legal assistance for accomplishment of this goal is described in the third part.

It is stated in the conclusion that this is a rather particular matter, unknown either to judges or to parties and their solicitors, so that the organization of corresponding expert consulting offices in the centers for social work is proposed to assist concerned persons having no means to realize this right on which their existence most often depends.

RÉSUMÉ

La réalisation de la pension alimentaire à l'étranger

Dans l'article sont élaborés les problèmes et les difficultés que se présentent à l'occasion de la reconnaissance à l'étranger des décisions des tribunaux yougoslaves relatives à la pension alimentaire. En partant de l'expérience acquise par nos tribunaux et le Secrétariat de la justice et de l'administration générale, l'auteur a exposé une série de défauts dans les demandes relatives à la pension alimentaire et des pièces qui les accompagnent tant formelles que matérielles qui entraînent en longueur ou rendent impossible la réalisation de la pension alimentaire à l'étranger.

L'article est divisé en trois parties fondamentales: dans la première partie sont élaborées les questions qui se rapportent à la procédure et à l'application de la loi au cours des débats devant le tribunal yougoslave et il est indiqué comment il faut les éliminer; dans la deuxième partie sont mentionnées les lacunes de l'exposé des motifs des décisions judiciaires et de certaines clauses qui doivent exister pour qu'on puisse réaliser l'exécution coercitive à l'étranger; enfin, dans la troisième partie est exposée la voie la plus courte dans l'assistance juridique internationale qui permet d'atteindre ce but.

En concluant l'auteur constate qu'il s'agit d'une matière très spécifique que ne connaissent ni les juges ni les parties c'est-à-dire leurs fondés de pouvoir et il propose d'organiser des bureaux de consultation d'expert dans les centres de travail social qui prêteraient aide et assistance aux personnes inéressées qui ne disposent pas de moyens pour réaliser ce droit dont dépend dans la plupart des cas leur existence.

ПРОБЛЕМИ ИЗГРАДЊЕ ПРАВНОГ ИНФОРМАЦИОНОГ СИСТЕМА

Једна од основних карактеристика развоја савременог друштва је сте нагли пораст броја информација. Овај се пораст информација и повећање њихове сложености нарочито одражава у области права, пре свега зато, што су саме правне норме, — информације односно поруке о начину на који правни субјекти треба да се понашају да би постигли циљеве или избегли примену санкција. Комуникације се шире, број људи се повећава а култура развија, па све већи број људи ступа у правне односе на све већем простору и у све сложенијим ситуацијама. Отуда произилази неколико последица. Рад судова, органа управе и органа и организација — носилаца јавних овлашћења постаје све обимнији и тежи, број се нерешених предмета повећава, а време решавања продужује.

На настале проблеме може се одговорити на два начина: или повећањем броја људи који ће радити на предметима, или увођењем нових метода и техника којима се решавају проблеми тражње релевантних правних информација. Ако пођемо од чињенице да квалитет једне одлуке, пресуде или решења зависи од квалитета и броја правних чињеница односно ширине информационе основице на којој одлука почива, онда је јасно да искуство стечено радом или људско памћење не могу успешно решавати проблеме које сусрећемо. Треба сувише памтити. Класичан начин студије случаја: прегледом нормативних аката, проучавањем јудикатуре и правне литературе која се односи на конкретан предмет о коме се решава — није више довољан: често је спор и непотпун јер нам увек може промаћи неки пропис, нека пресуда, неки чланак, став правног писца, идеја која искрсне путем проучавања страног законодавства.

Савремени аутоматски системи обраде информација по обиму и снази су такви да у својим меморијама могу садржати стотине милиона података који се односе на било које подручје људске делатности. Ти се подаци рачунарским програмима могу довести у међусобну, систематизовану везу и користити, на захтев, у интервалима који су занемарљиви, тренутни. Како је и само право, сем што је скуп правних норми, истовремено и систем информација о понашању и то систематизован и, логичан скуп, очевидно је да је право не само особито погодно за поступак аутоматске обраде, на такав начин да се све информације могу користити на захтев, одмах, по посебним програмима коришћења, него да је и од стра-

тегијског значаја за укупан друштвени развој, па треба што брже, тачније и потпуније да се користи. Јер од њега зависи организовано понашање у друштву које је услов напретка.

Треба разликовати систем правних информација, тј. само право од правног информационог система који можемо одредити као посебни облик система за аутоматску обраду података који служи за прикупљање, анализу, систематизацију, чување, проналажење и распрострањавање информација у области права. Те информације се најчешће састоје од: прописа, јудикатуре и правне литературе.

Особености правног информационог система леже у томе што се, за разлику од информационих система на другим подручјима, нпр. система научно-техничких информација, скупови података од којих се састоји правни информациони систем — услед промена прописа — непрекидно мењају по структури, количини и садржају. Довољно је сетити се промене устава и законодавне активности која након тога следи. Даље, текстови свих прописа подлежу сталној промени које су чешће него промене научних закона у области егзактних наука. Оно што је основни квалитет сваког система информација јесу особине: потпуност обраде подручја, тачност, поузданост, постојаност и квалитет. Стога је ажурирање правног информационог система једнако значајно као и заснивање.

Код пројектовања правног информационог система потребно је имати на уму да је боље постепено развијати систем захватањем појединих правних подручја одређеним редоследом, него ићи одједном на стварање целокупног система у кога механизам уклањања норми које не важе или пресуда које нису више релевантне — није до танчина разрађен. Правни информациони систем у сваком тренутку мора располагати подацима о важећим правним нормама, релевантним пресудама и литератури. У раду правног информационог система непрекидно праћење и уношење промена које настају у праву постаје стални, свакодневни посао као и само прикупљање и „памћење” информација. Због тога треба начелно при захватању информација које чине садржај будућег информационог система ићи постепено, од стабилнијих подручја права, оних која се спорије мењају, ка оним подручјима права где су промене брже, како би радови на ажурирању били лакши.

Из чега се састоји савремени правни информациони систем? У ужем смислу правни информациони систем се састоји из правних норми, законодавства и општих правних аката, судских пресуда и правне литературе која обрађује поједину област. Цео скуп информација је посебним методима „учитан”, уведен у меморију компјутера. У ширем смислу у правни информациони систем спадају и појмови и стандарди теорије права као и одлуке органа управе. Сем тога, може се обрадити и инострана легислатива и јудикатура, односно правна литература. Најзад, у правни информациони систем се уноси и садржина докумената којима се разјашњавају поједина питања везана за тумачење права. Како је, међутим, тумачење права сложен процес који захтева познавање информација и из других области живота и како правне норме регулишу друштвене односе у различитим областима људске делатности, то се у правном информационом систему могу наћи и систематизоване информације и из

области политике, економије, технике итд. Питање анализе и коришћења тих информација је у савремених система решено повезивањем информационих система међусобно на такав начин да се све потребне информације могу међусобно измењивати и користити и у ситуацијама развијености других информационих система нема потребе да се „ванправне“ информације захватају.

Као што се види, новост није у врсти па ни у обиму информација које треба користити при суђењу у раду органа управе или при научним истраживањима права. Анализу и примену права није могуће замислити без коришћења прописа и података од значаја за решење појединог случаја. Разлика је у методу коришћења, у потпуности, сигурности и, наравно, брзини којом долазимо до информација о пропису који треба применити, пресуди која је донета у сличном случају, начину решавања одређених случајева у иностраним правним системима, резултатима до којих је дошла правна наука. Тешко је одолети притисцима који проистичу из множења нерешених предмета, заостајања у решавању појединих случајева и истовремено, на досадашњи, класичан начин обрадити у конкретном случају све информације. Све то услед честих мењања прописа доводи у питање ефикасност примене нашег знања и нашег искуства, па смо каткад склонили импровизацији — или одлагању.

Сем тога, превелико практично оптерећење утиче на могућност сталног развоја и праћења науке у области права која је све специјализованија, смањује се могућност за синтезу, сагледавање целине ствари, што је један од основних предуслова за примену права без нарушавања етичких принципа који су његова основа.

Правни информациони системи служе за добијање информација на основу којих се може донети нека одлука: пресуда, решење итд., уколико су ти подаци унесени у меморум компјутера, па представљају у суштини проширење нашег „памћења“, директно укључење укупног правничког искуства у процес одлучивања у праву.

Сведоци смо наглог ширења права: попис управних послова града Београда регулисаних прописима обухвата 3600 страница текста ⁽¹⁾, број важећих општих аката управе у нас давно је премашно број од 40.000. Уколико број општих правних аката Совјетског Савеза 1936. означимо бројком 100%, онда се он удвостручило прво после 8, а затим после 6 година. Темпо прираста се после тога унеколико смањило али њихов број и даље расте ⁽²⁾. Слична су, уз изузетке, и искуства у другим земљама.

Из овога следи закључак да праву прети нека врста „информационог загушења“, што води или враћању на решавање појединих предмета на основу „здравог разума“, начину који припада историји, или увођењу нових метода и техника којима би се људски ум ослободио рутинских, репетитивних послова, готово неограничено повећао капацитет „меморије“.

Изградњом правног информационог система постижу се, сем бржег решавања конкретних предмета, и неки други циљеви: омогућава се си-

(1) Податак из пројекта „Дефинисање управних послова и задатака“ у оквиру рада на изградњи информационог система Београда, 1975.

(2) Гафинова, Шляхов и др. „Правовая кибернетика, Мысль, Москва, 1970, стр. 14.

систематизација правних текстова помоћу које је могуће смањити или избећи појаве неуставности и незаконитости појединих правних аката. Обезбеђује се и прегледност правне материје и лакше откривају правне празнине или појаве нерегулисаности неких друштвених односа. Откривају се узајамне везе између појединих прописа и омогућава праву као систему да у још већој мери послужи јединству акције на изградњи друштва, откривајући противречности и несклад тамо где постоје. Пружа се могућност и лаицима да се користе резултатима рада на различитим подручјима права. Тиме се врши и демократизација и пропаганда социјалистичког права, јер, на захтев, свако може да користи резултате рада правног информационог система.

Посебно је значајно што се у условима располагања правним информацијама и јудикатуром, судија или службено лице може у пуној мери посветити креативном размисљању и о начину примене права при доношењу појединог решења или о правичности поједине пресуде, њеном васпитном дејству, моралним принципима или самоуправном карактеру.

Правни систем је динамичан, атохастички систем подложен брзим променама. Због тога је потребно при његовој изградњи применити резултате сложене системске анализе да би се откриле поједине везе и односи правних норми, правних установа, правних грана и правних области.

Увођење правног информационог система је значајан подухват, скопчан са низом организационих и економских проблема. Пре свега, основа правног информационог система је рачунар, савремено и скупо средство рада. То, пре свега, захтева високе трошкове за набавку одговарајуће опреме. Даље, потребно је решити и кадровске проблеме који су тројаки: прво, организовати екипе стручњака — правника који ће у меморију рачунара уводити поједине елементе правног информационог система: важеће прописе, одређивати делове диспозитива и образложења судских пресуда који ће се уносити у меморију рачунара, припремати изводе из правне литературе који могу да послуже у процесу тумачења и примене права. Све је то скуп дуготрајних и скувих послова који треба да буду високо организовани и непрекидно контролисани, како би се избегла могућност грешке, јер се у класичном систему информисања може грешити чешће: у аутоматизованом систему — грешка се умножава онолико пута колико пута се употреби један податак.

Други скуп кадровских проблема везан је за припрему кадрова који ће радити у евентуалном будућем консултантском центру у оквиру кога треба да делује правни информациони систем. Ту су, сем правника, потребни и систем, аналитичари, програмери и други стручни кадрови који су најчешће дефицитарни. Најзад, потребно је и правнике у пракси припремити за употребу правног информационог система, јер је природно да се у фази увођења наиђе на отпор који не само прати оно што је ново у организацији него је и последица чињенице да треба савладати нека нова знања и навићи се на нешто другачији начин мишљења.

Основни је проблем садржан у цени трошкова за пројектовање, инсталацију и припрему за употребу правног информационог система. Уко-

лико се при пројектовању не води рачуна о цени коштања правног информационог система у целини, онда не постоје довољни разлози за овако сложену и скупу друштвену акцију. Пре него што пређемо на обраду питања везаних за процес пројектовања и изградње правног информационог система, потребно је стога указивати на могућност *његове постепене изградње: обрађивати једну по једну област и уводити је у употребу*, како би се стекла неопходна искуства, припремили кадрови и обезбедио равномеран распоред и повраћај трошкова који се улажу.

Наиме, ако се коришћењем правног информационог система повећа брзина рада судова и органа овлашћених за доношење решења и ако се при томе утроси мање рада а побољша квалитет, онда је јасно да се такав ефекат може и материјално представити као одређена вредност.

Развој правног информационог система

Развој правног информационог система може се поделити у три фазе:

1. Идејно пројектовање правног информационог система
2. Израда главног пројекта
3. Имплементација (постављање) правног информационог система.

Треба, вероватно, размотрити питање склапања међурепубличког договора о организацији и раду на изградњи правног информационог система којом приликом треба именовати посебну стручну радну групу и одредити орган управе који ће бити организациони носилац подухвата. По свему судећи, то треба да буде Секретаријат за правосуђе и организацију управе СИВ.

Питање финансирања је веома сложено јер је потребно предвидети ангажовање већих средстава у дужем временском периоду што се једино може постићи ако се средства република и покрајина удруже ⁽³⁾, што се може постићи посебним актом.

Затим треба донети одлуку о оснивању центра за правне информације у оквиру кога треба да се заснује и развије правни информациони систем. Наиме, било би целисходно кад би се правни информациони систем ослањао на већ постојећу организациону јединицу — установу која би посебно неговала проблеме организације и реорганизације правосуђа и управе у вези са увођењем процеса аутоматизације и у оквиру које би радили одговарајући стручњаци за организацију, методе и технику. Тако би се научни и истраживачки рад на усавршавању и модернизацији рада правосуђа оснивањем правног информационог система повезао са радом на развијању и модернизацији органа правосуђа, управе и установа, утичући на унутрашње промене и реорганизацију. Друга варијанта би се могла састојати у томе што би се правни информациони систем развијао самостално а обезбедила уска сарадња са постојећим органима управе, институцијама и установама: секретаријатима за правосуђе и

(3) Развојни трошкови за пројект DATUM — Канада износили су 750.000 долара за око 200.000.000 знакова, LEXIS САД око 10.000.000 долара итд. (подаци из мат. о YUSPI-EM) стр. 5.

организацију република и федерације, заводима за јавну управу, одговарајућим институтима (институт за упоредно право, Институт за јавну управу Љубљана, итд.) при чему би постојећи органи требало да предвиде посебне унутрашње организационе јединице са стручњацима одговарајућих профила који би се бавили проблемима реорганизације у условима увођења информационог система.

Како одредити садржај евентуалног будућег правног информационог система Југославије? Шта би он требало да обухвата?

У свету су мишљења о обиму и садржају правних информационих система веома различита.

Према ужем схватању, у правни информациони систем спада легислатива, јудикатура и правна литература одређеног правног система једне земље.

Према ширем схватању, правни информациони систем обухвата: легислативу, јудикатуру и правну литературу једне земље, затим правну статистику (банку података о учиницима кривичних дела, самим кривичним делима, привредним преступима и прекршајима, различите евиденције (земљишне књиге, матичне књиге итд.), затим датотеку метода и програма који служе употреби правног информационог система. Сем тога, правни информациони систем садржи и информације о изворима права у другим земљама и значајне делове иностране јудикатуре односно тематску обраду делова иностране правне литературе. Ово је решење прихваћено у СССР (4). Слично су организовани и неки други, правни информациони системи (Легис, САД, Датум Канада итд.).

Сем тога, информације које садржи правни информациони систем могу се груписати и у подсистеме при чему треба организовати:

- подсистем нормативних аката,
- подсистем за правну документацију,
- подсистем научно-правних и правно релевантних информација,
- подсистем за проучавање друштвених појава и проблема,
- подсистем за образовање и усавршавање кадрова у правосудју и управи,
- подсистем за истраживање метода и техника у управи и правосудју.

Оваква схватања одговарају широј концепцији правног информационог система.

Као што се види, потребно је истраживањима утврдити оптимални садржај будућег правног информационог система при чему би критерији оптималности били: 1) учесталост употребе захваћених информација, 2) цена коштања, 3) релевантност за органе управе и правосудја али и релевантност за органе друштвено-политичких заједница и радне организације, 4) могућност једноставне обуке за употребу правног информационог система, 5) утицај на убрзање судског поступка и 6) развој утицаја социјалистичког самоуправног права, његово пропагирање међу грађанима.

(4) Видети: др А. Шебанов, др Р. Шляхов, С. Москвин, редактори „Правовая информация“, „Наука“, Москва, 1974, стр. 17.

Посебан значај стекао би правни информациони систем уколико би био организован на такав начин да податке из система могу да користе и грађани, остварујући приступ аутоматски евидентираној судској пракси и легислативи чиме би се остварио један од основних принципа нашег правосуђа и правног система уопште: принцип јавности рада. У том циљу би при пројектовању правног информационог система било потребно предвидети организовање консултантске службе уместо организације „директног приступа” по систему самоуслуге. Таква, назовимо је, правна помоћ била би неупоредиво потпунија и бржа у пружању правних савета и тиме правне заштите него систем који имамо сада. Правни информациони систем са непосредним приступом грађана његовим тезаурусима у највећој мери би одговарао самоуправном карактеру нашег права уопште.

У оквиру прве фазе, идејног пројектовања, пре свега, требало би обратити пажњу на идејно решење ових елемената:

- врста, обим, квалитет и намена правног информационог система,
- снимање постојећих и потенцијалних корисника правног информационог система у оснивању,
- одређивање и проналажење извора информација, односно података и докумената,
- прикупљање информација и доношење прописа у вези са организацијом перманентног попуњавања меморије правног информационог система одговарајућим информацијама како би се упростио и појевтинио систем ажурирања (обавезе субјеката права у вези са достављањем информација правном информационом систему),
- избор метода за обраду информација (систем дескриптора, „кључних речи”, систем „пуног текста”. итд.),
- избор одговарајуће пратеће опреме и програмске подршке, избор пратећих уређаја (микрофилмотеке, аутоматски штампачи пречишћених законских текстова одмах након доношења измена и допуна итд.),
- методе и средства за селекцију информација,
- индексирање и класификација информација,
- методе и средства за меморирање ванправних и паратправних података и њихову информациону обраду,
- методе и средства за проналажење информација, методе и средства за коришћење информација (припрема датотеке, програма),
- изградња система давања одговора на питања (терминали, њихова локација и број, начин давања одговора итд.),
- средства и методе за организацију приступа грађана правном информационом систему (организација консултантске службе, приступ терминалима под надзором итд.),
- питање организације рада на изградњи информационог система: организациони носилац, локација правног информационог система, начин управљања односно самоуправљања, унутрашња организација правног информационог система, систематизација радних места, начин организовања политичке и стручне контроле над радом правног информационог система,
- пројектовање општег модела правног информационог система,

— одређивање оквирне цене коштања по фазама и динамике финансирања и изградње правног информационог система. Ови су елементи наведени по редоследу њихове вредности.

Сада се налазимо у фази развоја у којој вероватно не треба анализирати да ли уопште треба приступити изградњи правног информационог система. Битно је одредити се за модел који желимо, који омогућава највећи ефекат, најкориснију употребу уложених средстава. Не може се довољно препоручити опрезност, скромност и потреба коришћења светских искустава, како се не би понављале грешке које су други већ учинили. Учење на грешкама које се у нас каткада зове стицање сопственог искуства не би било оправдано, поготово што са изградњом правног информационог система, по нашем мишљењу, не треба журити. Системом „малих корака“ и савесним и темељним радом на пројектовању појединих подручја правног информационог система постићи ћемо неколико истовремених циљева: изградити систем постепено, користећи сва расположива искуства, уз улагање релативно подношљивих средстава, упоредо изграђивати кадрове у два правца: специјализоване кадрове који ће опслуживати сам систем и кадрове који раде на радним местима у правосудју, управи и другим органима и установама а непосредно користе услуге правног информационог система. То су, у ствари, готово сви кадрови који се налазе на радним местима на којима се доносе одлуке: пресуде, решења, итд., сем тога, сви они који учествују на њиховој припреми. У том циљу, постепено са појединим деловима фазе имплементације треба спровести широки програм образовања правничких кадрова за употребу правног информационог система путем „блокова учења“ у трајању од 3—7 дана или од 21—30 дана, зависно од тога да ли треба да раде на употреби резултата правног информационог система или треба да брину за попуну и ажурирање правног информационог система.

Брига за кадрове и њихово образовање релативно смањује и отпоре који ће се јавити и открива кадровима у правосудју и управи какве предности има употреба правног информационог система у односу на њихов досадашњи рад. За то је потребно време и кадрови који ће процес образовања моћи да организују и изведу на време. Јер, поставити систем а не користити га било би и скупо и неоправдано, јер би трошкови одржавања самог система у погону морали бити конзумирани његовом употребом од самог настанка.

Овом приликом само указујемо на још неке проблеме које треба решити у фази главног пројекта: да ли треба применити систем захватања пуног текста »full text« или системом дескриптора обрадити релевантне појмове и институте. Даље, јавља се и питање да ли треба организовати специјализовану институцију консултантског карактера преко које би корисници тражили информације или би требало систем организовати на основу директног обраћања, приступа, без стручног посредовања. Светска су искуства различита, а највише успеха имају комбиновани системи који су организовани по систему пуног текста уз субсидијерну употребу специјалних тезаура и комбинација са дескрипторима, ради бржег и потпунијег приступа (ЈУРИС, САД). У Европи се чешће

јавља дескрипторски систем (Италија, римски систем). Међутим, у најновије време јављају се и системи пуног текста (Аустрија, Норвешка) или се примењује комбинација оба система (СР Немачка, СССР) ⁽⁵⁾.

Треба за сада рећи да би нама, због цене коштања више одговарао систем који би био мешовит (у оквиру њега би били комбиновани систем пуног текста у захватању легислативе, евентуално најзначајнијих елемената јудикатуре и систем дескриптора који би се постепено развијао према захваћеним подручјима појединих грана права. Сем тога, системи који делују на принципу самопослуживања морају имати *hard-wor-sku* подршку високог квалитета што поскупљује правни информациони систем и веома разрађене програме коришћења, што је захтев који је тешко испунити услед недостатка кадрова. Стога је боље предвидети организацију консултатског центра, при чему би постојао само један терминал прикључен на меморију компјутера. Стручњаци консултантског центра би примали питања од корисника писмено, телефоном итд. и одговоре давали на исти начин. Међутим, на ово питање треба причекати са одговором, јер се у свету веома брзо пројектују и постављају и јефтинији терминали и припремају програми који се у целини могу набавити за цену која је само мали део цене плаћене за њихово припремање.

Посебно је значајно питање језика које ћемо употребљавати при изградњи правног информационог система. При томе је могуће гласати за вишејезичност или изградњу на једном језику, што наравно утиче на цену коштања али и релативно сужава круг корисника ако је реч о једном језику. Најзад, правни информациони систем делује преко телефонске мреже, па је потребно проучити ефикасност комуникационог система.

Ово што смо укратко изнели, указује на изузетну сложеност проблема који се јављају при изградњи правног информационог система у Југославији. Стога, пре свега, треба обезбедити јединствено и усклађено деловање свих чинилаца на нивоу Југославије како би се правац акција и ангажовање средстава и стручњака одредио као резултат усаглашавања мишљења свих република и покрајина. У изградњи правног информационог система треба да учествују стручњаци из свих крајева који располажу одговарајућим знањем и способностима, а финансирање треба да се обезбеди сразмерном партиципацијом република и покрајина из одговарајућих средстава која треба предвидети буџетима.

Међутим, у фазама пројектовања и имплементације, организациони носилац треба да буде орган управе, пошто је реч о акцији од значаја за федерацију, онда, пре свега, Секретаријат за правосудје и организацију савезне управе који би организовао све активности на изградњи система и остваривао контролу над радом правног информационог система. Пројекат се може реализовати и радом појединих група стручњака који би обрађивали поједине гране права и припремале, по јединственој методологији материјал за уношење у рачунар. Пројекат треба да буде припремљен у процесу свестране сарадње и измене искустава уз темељно

(5) О овоме види и у др Ловро Штурм „Нека питања функционирања система за тражење правних информација“, Институт за јавну управу у Љубљани, 1974, стр. 3-4.

уознавање иностране праксе у овој области, јер је цена стицања искустава и уознавања метода изградње неупоредиво мања од цене самог правног информационог система односно трошкова који би се могли показати као сувишни.

Тешко је *ad hoc* предвидети трошкове за постављање правног информационог система. У сваком случају реч је о дугорочном задатку и дугорочном ангажовању средстава. Међутим, развијени правни информациони систем утицао би на подизање квалитета нашег правног система, представљао револуционарни захват у правцу његовог усавршавања, нарочито приближавања права радним људима. Стога треба предвидети одређене мере друштвене стратегије како би се његовој изградњи пришло након темељне анализе, са одговорношћу и мером које омогућавају успех.

Проф. др Драгољуб Кавран

РЕЗЮМЕ

Современные юридические информационные системы

Одной из основных характеристик развития современного общества является стремительный рост числа информации. Это увеличение информации и все большая их сложность особенно заметны в области права, что приводит к относительному замедлению ряда активностей — судебных процессов и вынесения административных актов — решений, а также затрудняет следить за юридической литературой.

Для решения наставшей проблемы следовало бы или поручить ее разрешение большому числу людей или же ввести новые методы и технику, с помощью которых разрешаются проблемы нахождения необходимых юридических информации, т.е. ввести современные юридические информационные системы, которые определяем как особый род информационных систем с автоматической обработкой компьютером показаний, служащих для сбора, анализа, систематизации, хранения, выборки и распространения информации из области права. Нужные информации чаще всего состоят из всех положений, регулирующих какую-либо область, судебных решений и юридической литературы.

Особенности юридической информационной системы заключаются в том, что, в отличие от остальных информационных систем, она чаще меняется в структуре, количестве и содержании.

Создание современной юридической информационной системы влияет и на процесс систематизации права и облегчает нахождение нужных материалов, в результате чего уменьшается возможность появления или наличия неконституционных и незаконных положений, делаются более заметными взаимосвязи между отдаленными в прошлом отраслями и областями права. В условиях социализма право становится и более демократическим, а с помощью организованных консультационных центров большее число людей получает возможность пользоваться правом.

Работы по созданию юридической информационной системы начинаются с фазы идейного проектирования, перерастающей в фазу главного проекта, в которой надлежит решить следующие вопросы: пределы обработки юридической информации, порядок организации работ по созданию юридической информационной системы и назначение юридической информационной системы с определением лиц, которые будут пользоваться ею, а также порядок пользования. Рассматривается вопрос выбора метода „полных текстов“ или дескриптивных листов, проектирования подсистем, методов и средств для отбора информации и т.д.

Особое внимание посвящается проблемам кадров и обучения для работы в юридической информационной системе. Автор высказывается за постепенную обработку отдельных областей права и является сторонником осторожности и постепенности в создании системы, полностью используя мировой опыт.

SUMMARY

Modern Legal Information Systems

One of the basic characteristics in the development of the contemporary society is the rapid growth of the number of information. This growth of information and the increase of their complexity is particularly expressed in the field of law. That has been the reason for slowing down of a number of activities: the process of legal proceedings, making of administrative documents and harder access to the legal literature.

To solve these new problems it would be necessary either to employ larger number of people to work on them or to introduce new methods and techniques for searching the relevant legal information. These are contemporary legal information systems defined as particular kind of information systems with automatic data treatment through computers serving for collection, analysis, systematization, storing, locating and diffusion of information in the legal field. Relevant information usually consist of: all regulations in a certain field, judicial practice and legal literature. The particular features of the legal information systems lay in the fact that they change more often in they structure, quantity and contents than other information systems.

The development of contemporary legal information system has its impacts on the process of the legal systematization, provision of its clearness and reduction of the possibilities for making or maintaining unconstitutional or unlawfull regulations, while the mutual connections among the previously distant fields of law become more visible. In the socialist conditions, the law becomes more democratic as more people, through the organized consulting centers, have the possibility to use the law.

The work on the creation of the legal information system starts with the projecting phase which develops into the main project phase where the following questions are to be solved: the size of collection of legal information, the manner of organization of the work on the creation of legal information system, its purpose, designation of the user and manner of use. The question of choice between the «full text» method or the list of descriptions is discussed, as well as the projecting of subsystems, methods and means for the selection of information etc.

Particular attention is payed to the problem of personnel and instruction for the use of legal information system. The author pledges a gradual inclusion of certain legal fields and proposes a caution and successivity in development, together with the full use of world experiences.

RÉSUMÉ

Les systèmes d'informations juridiques contemporains

Une des principales caractéristiques du développement de la société contemporaine est l'accroissement rapide du nombre des informations. Cet accroissement du nombre des informations et l'augmentation de leur complexité se reflètent dans le domaine du droit. Cela a pour conséquence le ralentissement relatif d'une série d'activités: des processus de jugements,

de l'adoption des actes administratifs — de décisions, de suivre avec plus de difficulté la littérature juridique.

Pour qu'on puisse résoudre les problèmes qui ont pris naissance il faudrait soit employer un plus grand nombre de personnes qui se chargeraient de trouver une solution à ces problèmes ou introduire de nouvelles méthodes et techniques par lesquelles sont résolus les problèmes de la recherche des informations juridiques de conséquence, à savoir les systèmes d'informations juridiques contemporains que nous définissons en tant que catégorie spéciale des systèmes d'informations avec l'élaboration automatique des données sur les ordinateurs qui servent à la levée, à l'analyse, à la systématisation, à la conservation, à la découverte et à la diffusion des informations dans le domaine du droit. Les informations de conséquence consistent le plus souvent en toutes prescriptions qui réglementent un domaine, de la judicature et de la littérature juridique. Les particularités du système d'information juridique reposent sur le fait que, à la différence des autres systèmes d'informations, les groupes d'informations changent plus souvent d'après la structure, la quantité et le contenu.

L'édification du système d'informations juridiques contemporain influe aussi sur le processus de la systématisation du droit, la garantie de sa clarté, ce qui amoindrit la possibilité de sa naissance ou du maintien des prescriptions inconstitutionnelles et illégales, d'autre part, les relations mutuelles entre les branches et les domaines du droit qui étaient auparavant assez éloignées deviennent plus évidentes. Dans les conditions du socialisme le droit devient plus démocratique, un plus grand nombre de personnes, par l'intermédiaire des centres de consultation, sont en mesure de tirer profit du droit.

Le travail à l'édification du système d'informations juridiques commence avec la phase de l'établissement du plan idéologique qui se développe en phase de projet principale dans laquelle les questions suivantes doivent être résolues: le volume de l'étendue des informations juridiques, le mode d'organisation du travail à l'édification du système d'informations juridiques et la détermination du système d'informations juridiques avec la détermination des bénéficiaires du mode d'utilisation. La question est traitée du choix de la méthode du «plein texte» ou de la liste du descripteur, l'établissement du projet de sous-système, de la méthode et des moyens pour la sélection des informations etc.

Une attention particulière a été consacrée aux problèmes des cadres et de l'instruction pour l'utilisation du système d'informations juridiques. L'auteur plaide en faveur de la thèse de la maîtrise graduelle de certains domaines du droit et il propose la circonspection et la progressivité dans l'édification, avec le pleine utilisation des expériences acquises mondiales.

ГАРАНТИЈА ЗА ИСПРАВНО ФУНКЦИОНИСАЊЕ И ОДГОВОРНОСТ ЗА МАТЕРИЈАЛНЕ НЕДОСТАТКЕ СТВАРИ

Гарантија за исправно функционисање ствари релативно је нова појава не само у нашем већ и упоредном праву. У нашем праву она је регулисана Законом о југословенским стандардима из 1974. године ⁽¹⁾ и Нацртом Закона о облигацијама и уговорима ⁽²⁾, који је скоро у потпуности, или боље речено са незнатним изменама, преузео текст одредби о овој материји из Скице за Законик о облигацијама и уговорима ⁽³⁾. Пре Закона о југословенским стандардима из 1974. године гаранција за исправно функционисање била је регулисана са више такозваних подзаконских аката односно наредби ⁽⁴⁾ и другим правним прописима ⁽⁵⁾.

Како се данас налазимо пред доношењем новог Закона о облигацијама и уговорима чији Нацрт нека питања у вези са гаранцијом за исправно функционисање ствари регулише различито од важећег Закона о југословенским стандардима и како су у правној доктрини изречена различита мишљења о карактеру ове гаранције, то је њено проучавање у овом тренутку не само од практичког значаја већ и од значаја за њено коначно законско уобличавање.

У вези са гаранцијом за исправно функционисање ствари постављају се многа питања од важности за правну теорију и за судску праксу. Међу тим питањима нарочито треба истаћи оно које се тиче односа гаранције за исправно функционисање и одговорности за материјалне недостатке ствари, тј. питање је ли гаранција самостална правна институција или је то у ствари одговорност за материјалне недостатке ствари? Пошто се гаранција за исправно функционисање често поистовећује са одговорношћу за материјалне недостатке ствари или се од ње недовољно

(1) Закон о југословенским стандардима и нормама квалитета производа, Сл. лист СФРЈ бр. 2/1974.

(2) Нацрта Закона о облигацијама и уговорима, радни материјал од јула 1974.

(3) Скица за Законик о облигацијама и уговорима, проф. др Михаило Константиновић, Београд, 1969.

(4) Наредба о одређивању услова под којима се могу стављати у промет поједини индустријски производи од 1959, Сл. лист ФНРЈ бр. 2/1959; Наредба о одређивању посебних услова под којима се могу стављати у промет поједини индустријски производи од 1962, Сл. лист ФНРЈ бр. 17/1962; Наредба о одређивању производа који се могу стављати у промет само са гарантним листом и производа за које морају бити обезбеђени сервисно одржавање и потребни резервни делови од 1968, Сл. лист СФРЈ, бр. 43/1968.

(5) Основни закон о промету робе од 1967, Сл. лист СФРЈ бр. 1/1967; Опште узансе за промет робом од 1954.

но разликује, то је њено упоређивање са одговорношћу за материјалне недостатке неопходно. Разграничење гаранција за исправно функционисање од опште одговорности за материјалне недостатке ствари од важности је и због једног другог практичног питања: да ли гаранција за исправно функционисање искључује или ограничава општу одговорност за материјалне недостатке или је, обрнуто, допуњује?

Истраживања која су вршена показују да је гаранција за исправно функционисање по свом карактеру такође одговорност за материјалне недостатке ствари, али један посебан вид одговорности који се развио из опште одговорности за материјалне недостатке. Гаранција покрива недостатке који се јаве у виду неисправног функционисања и то на стварима познатим под називом „техничка роба“.

Одговорност због неисправног функционисања у почетку је била обухваћена одговорношћу за материјалне недостатке ствари. Тек данас модерна законодавства почињу да је издавају у посебан правни институт, а правна теорија да је разграничава од опште одговорности за недостатке. Због тога, гаранција за исправно функционисање показује највише сличности са одговорношћу за материјалне недостатке. Међутим, она се од ње и разликује. Однос ових двеју одговорности треба посматрати као однос општег и посебног. Одговорност за материјалне недостатке ствари има карактер опште одговорности, док гаранција за исправно функционисање има карактер посебне одговорности. Отуда, општа правила која важе за прву одговорност важе и за другу. Међутим, посебна правила која важе за гаранцију не могу да важе и за општу одговорност за недостатке.

Пошто одговорност за материјалне недостатке и гаранција за исправно функционисање имају заједничко порекло, то су им и многе особине заједничке. Али, са друге стране, није ни мали број оних особина по којима се разликују. То показује да је реч о две врсте одговорности које се не могу поистовећивати. У раду ће бити извршено упоређивање опште одговорности за материјалне недостатке и гаранције за исправно функционисање како би се установиле сличности и разлике између ових двеју одговорности и тиме дошло до одговора на питања која су постављена на почетку рада.

Сличности. Пре него што се пређе на правну страну питања није на одмет указати да је сличност између одговорности за материјалне недостатке и гаранције за исправно функционисање и језичке природе. У романско-језичком подручју израз гаранција употребљава се да би се њиме означила одговорност за материјалне недостатке ствари (*garantie de vices cachés* — француско право). Под утицајем француског права на наше подручје и у нас се израз гаранција често употребљава у истом значењу. Међутим, са појавом гаранције за исправно функционисање јавила се потреба не само за њеним правним већ и за њеним језичким разграничењем од одговорности за материјалне недостатке нарочито тамо где се ова последња назива гаранцијом. Законодавствима и правној науци помогли су у том смислу изрази као што су »*garantie de fonctionnement*« у француском језичком подручју, »*garantia de buen funcionamiento*« у шпанском језичком подручју и »*garanzia del buon funzionamento*«

у италијанском језичком подручју⁽⁶⁾. У језичким подручјима која нису романска гаранција за исправно функционисање често се назива једноставно „гарантија”.

Поред језичке сличности одговорност за материјалне недостатке ствари и гаранција за исправно функционисање показују и сличност правне природе. Основна њихова заједничка карактеристика у томе је што обе представљају у основи одговорност за материјалне недостатке због чега су најчешће и поистовећиване. Да би дошло до одговорности било по основу једне било по основу друге, основна је претпоставка да је дошло до појаве, тј. испољавања недостатка на купљеној ствари. Појава недостатка повлачи за собом одговорност било по општим правилима било по посебним правилима о одговорности за недостатке. Имајући у виду упоредно право може се уочити још једна сличност, а то је да како једна тако и друга одговорност могу настати и по основу закона и по основу уговора. Другим речима, то значи да осим закона и странке уговорнице својом вољом могу да установе одговорност за случај да ствар испуни одређен недостатак. Одговорност за материјалне недостатке и гаранција за исправно функционисање везане су за уговор о продаји. Међутим, одговорност за материјалне недостатке, својствена је свим двострано теретним уговорима, а ова друга показује тенденцију да се јавља и у другим двострано теретним уговорима, а не само у уговору о продаји. Она се јавља, на пример, и у уговору о грађењу, уговору о испоруци, уговору о делу и другим теретним уговорима. Одговорност за материјалне недостатке и гаранција за исправно функционисање поседују још једну заједничку особину, а то је, да штите економску равнотежу између престација. Обе одговорности имају за циљ обезбеђење еквивалентности престација између уговорних страна.

Од значаја је поменути да одговорност по основу општих правила за материјалне недостатке ствари и одговорност по основу гаранције могу да уследе само под условом да је ствар употребљавана сходно својој намени. Недостаци који се испоје као последица употребе ствари супротно сврси којој је намењена не могу бити покривени ни првим ни другим видом одговорности. Следећа заједничка одлика ових одговорности везана је за питање рокова. Права купца временски су ограничена и по основу једне и по основу друге одговорности. Ако је дошло до исправке ствари или до њене замене, тада се рок за остваривање права купца продужава и када је реч о општој и када је реч о посебној одговорности.

Особине о којима је било речи свакако су последица заједничког порекла одговорности за материјалне недостатке ствари и гаранције за исправно функционисање. Међутим, како се гаранција развила из крила опште одговорности за материјалне недостатке и временом постала самостални правни институт, то се она одликује и таквим особинама по којима је могуће извршити њено разлучивање од опште одговорности за недостатке ствари. По тим својим особинама она се управо разликује од одговорности из које је настала.

(6) Eugen Graue: „Die mangelfreie Lieferung beim Kauf beweglicher Sachen, Heidelberg, 1964, стр. 75.

Разлике. Направити редослед особина по којима се ове две одговорности разликују веома је тешко. Али од значаја су свакако оне које се односе на предмет и носиоце одговорности, на права купца по једном и по другом основу и на рок остваривања тих права.

У погледу предмета одговорности запажа се да је круг недостатака за које се одговара по основу опште одговорности за материјалне недостатке много шири него што је то случај са кругом недостатака који је предмет одговорности по основу гаранције за исправно функционисање. До примене правила о општој одговорности за материјалне недостатке долази ако ствар не може да послужи својој редовној намени или нарочитој употреби или ако јој недостају изрично или прећутно уговорена својства. Када је у питању привредни промет, тада до опште одговорности долази и у случајевима када је предат само један део индивидуално одређене ствари, већа или мања количина од уговорене, *aliud* или кад је предата ствар која није саобразна узорку или моделу ⁽⁷⁾. До примене правила о посебној одговорности, тј. до примене правила о гаранцији за исправно функционисање долази само ако ствар испуни недостатак у функционисању или ако престане да функционише. Недостаци, који нису у узрочној вези са функционисањем ствари у питању, не могу бити покривени правилима о гаранцији за исправно функционисање. Занимљиво је истаћи да правни режим поводом недостатка уговореног својства није истоветан у упоредном праву. Ако ствар нема уговорена својства у неким правима сматра се да ствар има материјални недостатак а у неким правима се сматра да је дошло до неиспуњења обавеза из уговора. У гаранције оваквог двојења правног режима, међутим, нема.

Осим што се одговорност за материјалне недостатке и гаранција за исправно функционисање разликују с обзиром на врсту недостатака које покривају, оне се разликују и по предмету на којима се ти недостаци испољавају. Одговорност за материјалне недостатке управо има универзални карактер због тога, што се односи на различите врсте ствари, тј. на све ствари које се јављају као објекти промета. Обрнуто, гаранција за исправно функционисање постоји само у једној врсти ствари, због чега има карактер посебне одговорности, тј. у стварима сложеним по саставу, које су у промету познате под именом „техничка роба.”

Време у којем треба да постоји недостатак да би дошло до одговорности по основу правила за материјалне недостатке ствари и време у којем треба да се испоје недостаци у функционисању, да би дошло до одговорности по основу гаранције за исправно функционисање, није истоветно. На одговорност за материјалне недостатке може се позивати само у случају ако су недостаци постојали у часу преласка ризика или су се касније испојили, али као последица узрока који је постојао за време преласка ризика или пре овог тренутка. Битно је да је недостатак последица узрока који је морао постојати за време или пре преласка ризика. Зато је са становишта одговорности за материјалне недостатке

(7) Једнообразни закон о међународној продаји телесних покретних ствари, Хаг, 1964, издање Института за упоредно право, Београд, 1966, чл. 18 и 33; Скица, чл. 407 и 403.

од битног значаја доказати да је недостатак односно узрок недостатка постојао пре или у моменту предаје ствари. Код гаранције за исправно функционисање, ствари стоје другачије. Од ње се ово доказивање не тражи. Да би дошло до одговорности по основу гаранције за исправно функционисање потребно је да се недостатак у функционисању или престанак рада ствари испоји у току датог гарантног рока. Сама чињеница да ствар не ради исправно или да је престала да ради у току овог рока, довољна је да дође до примене правила о одговорности због неисправног функционисања.

Између одговорности о којима је реч разлика се огледа и у чињеници да се општа одговорност за материјалне недостатке ствари претпоставља, а то значи да до ње долази и у случају када је странке својом вољом нису предвиделе, док се одговорност по основу гаранције за исправно функционисање не претпоставља. Одговорност за материјалне недостатке има своју подлогу у закону, и то у правилима диспозитивног карактера, због чега је странке споразумно могу мењати то јест, могу је ограничити, а у неким случајевима и искључити. Одговорност по основу гаранције за исправно функционисање, ако законом није предвиђена, а споразум о њој је изостао или једнострано није дата, не може се претпоставити. Ако је законом регулисана, правила о гаранцији су, углавном, императивног карактера, па је странке својом вољом не могу мењати, то јест ограничавати или искључивати.

Одговорност за материјалне недостатке и гаранција за исправно функционисање, како је већ речено, могу настати и *ex lege* и *ex contractu*. Међутим, и поред те сличности, разлике се између ових двеју одговорности огледају и у томе што се гаранција најчешће даје у виду гарантног листа, који може да уследи или као резултат једнострано изјављене воље, или као резултат споразума странака или као резултат законског наређења. Одговорност за материјалне недостатке не настаје на основу издатог гарантног листа, то јест дате гаранције. Њен основ је у уговору о продаји. А уговор о продаји настаје сагласношћу воља двеју страна. Он не настаје ни по наређењу закона, ни једнострано изјављеном вољом. Код гаранције за исправно функционисање уговор о продаји се јавља као њена претпоставка. Јер без закљученог уговора о продаји, гаранција не може да производи своје дејство. Отуда је она за овај уговор тесно везана, иако он не представља њен непосредни основ настајања. Ако би било супротно, тада би одговорност за исправно функционисање била присутна у сваком уговору о продаји, што не одговара стварности, а то значи истини. До одговорности по основу гаранције за исправно функционисање долази само ако је она дата, било једнострано, било споразумно, било по наређењу закона.

Разлике између двеју одговорности које се овде упоређују, огледају се и у погледу субјеката одговорности. По основу опште одговорности за материјалне недостатке ствари као субјект одговорности јавља се продавац, док се по основу гаранције за исправно функционисање ствари као субјекти одговорности јављају било продавац било произвођач ⁽⁸⁾.

(8) Скупш, чл. 430; Нацрт Закона о облигацијама и уговорима, радни материјал, јули 1974, чл. 482.

Гарантија за исправно функционисање настаје као посебан правни однос између купца и даваоца гаранције који је најчешће произвођач робе за коју је дата гаранција. Међутим, осим даваоца гаранције, то јест, произвођача, по основу дате гаранције као субјект одговорности јавља се и продавац. Дата гаранција представља саставни део уговора о продаји, па отуда треба узети да се купац са својим захтевом по основу гаранције може обратити било продавцу било произвођачу. Треба напоменути да ово решење није прихваћено у упоредном законодавству, нарочито не у земљама у којима гаранција настаје добровољним путем. У нашем правном систему има изгледа да ово решење буде прихваћено, иако га садашњи правни прописи не усвајају ⁽⁹⁾. Наиме, раније важећи прописи о гаранцији за исправно функционисање, а и данас важећи, одговорност продавца предвиђају само за случај када произвођач није обезбедио сервисно одржавање ствари у месту где је производ продат. Како доношење Закона о облигацијама и уговорима треба тек да уследи, а његов Нацрт прихвата решење по коме су субјекти одговорности како продавац тако и произвођач, то ће бити потребно или усагласити решења у смислу како га је дао Закон о југословенским стандардима, или остати при решењу које Нацрт усваја. Међутим, за сада, Нацрт закона о облигацијама и уговорима и Закон о југословенским стандардима садрже различита решења. С обзиром на основ настанка гаранције, њену природу па и намену, и с обзиром на чињеницу да она представља саставни део уговора о продаји, у нашем праву би требао прихватити решење по коме су субјекти одговорности како продавац тако и произвођач, то јест, решење које су већ понудили Скица и нацрт Закона о облигацијама и уговорима.

Права која купац има по основу опште одговорности за материјалне недостатке ствари и права која купац има по основу гаранције за исправно функционисање, нису истоветна. Ова разлика је од значаја не само са становишта теорије, него много више са становишта судске праксе.

По основу одговорности за материјалне недостатке купцу стоји на расположењу шири круг овлашћења него по основу гаранције за исправно функционисање. Пре свега, по основу опште одговорности, купац може да тражи или извршење уговора или раскид уговора. Ако се одлучи за извршење, тада може да захтева отклањање недостатака, то јест, оправку, која му као посебно право, узгред буди речено, није признато увек у упоредном праву, или замену ствари или сразмерно умањење цене. Купац може у сваком случају кумулативно да захтева и накнаду штете ⁽¹⁰⁾ како је то предвиђено у већини правних система. Међутим, у појединим правима, купац може да захтева накнаду штете кумулативно само ако се одлучи на раскид уговора ⁽¹¹⁾. По основу гаранције за исправно функционисање купац нема могућности да се користи овако широким лепезом права. Имајући у виду упоредно право, купцу су, по пра-

(9) Закон о југословенским стандардима и нормама квалитета производа од 1974, Сл. лист СФРЈ бр. 2/1974, чл. 52.

(10) Опште узансе за промет робом, 1954, узанса бр. 154; Скица, чл. 4i5.

(11) Швајцарски Законик о облигацијама, чл. 203; Грађански законик РСФСР чл. 246.

вину, призната два основна права: право на оправку и право на замену ствари. Ово друго право купац обично може да користи ако је оправка немогућа, ако су њени трошкови у несразмери са вредношћу ствари или ако оправка неоправдано дуго траје. Право на оправку и право на замену ствари представљају садржину гаранције. Поред ових права купцу је често признато и право на бесплатно сервисно одржавање ствари у одређеном датом року. У случају оправке ствари која мора да се обави у сервису или у просторијама фабрике, као и у случају замене, купац има право и на бесплатну отпрему, допрему као и превоз ствари. Ова права купцу нису призната по основу опште одговорности за материјалне недостатке ствари. Што се тиче накнаде штете, купцу је она призната и по основу гаранције. Накнаду штете купац може да захтева по основу гаранције због тога што је био лишен употребе ствари за време оправке или замене, као и у случају када је оправка ствари неразумно дуго трајала.

Рок до кога треба да се појаве недостаци на купљеној ствари, да би продавац одговарао по правилима о одговорности за материјалне недостатке, није истоветан року у коме треба да се појави неисправно функционисање такозване техничке ствари да би продавац односно произвођач одговарао по правилима о гаранцији за исправно функционисање. Продавац одговара за материјалне недостатке који се покажу до такозваног општег рока предвиђеног законом, а по основу гаранције продавац односно произвођач одговарају за недостатке у функционисању који се покаже у такозваном гарантном року. Први рок је општег карактера, јер је одређен на јединствен начин за све ствари на којима је појава каквог материјалног недостатка покривена општом одговорношћу за недостатке, док је гарантни рок посебног карактера, јер није јединствен за све техничке ствари. Дужина гарантног рока зависи од сложености, трајности, намене и вредности ствари, као што зависи и од воље гаранта (ако је једнострано дат), споразума странака (ако је уговорен) или закона (ако је законом одређен). Осим тога, ни природа ових рокова није једнака. Код одговорности за материјалне недостатке реч је о року у коме треба да буду откривени недостаци, затим у коме се треба позвати на њих и, најзад, подићи тужбу. Гарантни рок, међутим, представља временски интервал у коме треба да се испоје недостаци у функционисању, да би се купац могао да позива на правила о гаранцији, то јест, да би могао да захтева бесплатну оправку или замену ствари. Рок за утужење по основу гаранције није истоветан гарантном року. По једном гледишту, ако рок за утужење није одређен законом или вољом странака, тада се овај рок одређује по општим правилима о застарелости и почиње тећи од дана када је купац тражио од произвођача оправку или замену ствари⁽¹²⁾, док, по другом гледишту, рок за утуживање почиње тећи од момента откривања недостатака⁽¹³⁾. Међутим, независно од различитих гледишта и од када почиње тећи овај рок, рок за утуживање по основу гаранције не поклапа се са гарантним роком.

(12) Скица, чл. 435.

(13) Eugen Graue: наведено дело, стр. 67.

Упоређивање које је извршено између опште одговорности за материјалне недостатке и гаранције за исправно функционисање показује да је реч о две различите одговорности од којих је прва универзалног карактера, а друга посебног карактера. Разлике које постоје јасно указују да правни режим једне одговорности није истоветан правном режиму друге одговорности. Осим тога, не може се сматрати да је гаранција облик ограничавања законске одговорности за материјалне недостатке нити се са њом може поистовећивати.

Правно гледајући, гаранција се развила из опште одговорности за материјалне недостатке. Међутим, у пракси, она је никла у промету такозване техничке робе и то, у првом реду, из конкурентских разлога. Данас, она представља самостални правни институт, који у основи представља такође одговорност за материјалне недостатке, али за посебну врсту недостатака и код посебних врста ствари. Због тога, гаранција делује поред опште одговорности за материјалне недостатке као облик посебне одговорности. Гаранција нити ограничава нити искључује општу одговорност за недостатке. Она са њом делује паралелно, јер покрива онај круг недостатака који није покривен правилима о одговорности за материјалне недостатке. Купац се може позивати и на једну и на другу одговорност, под условом да она не води неоснованом обогаћењу. Начин на који је заштићен купац по основу опште одговорности продавца није идентичан начину на који је купац заштићен по основу правила о гаранцији за исправно функционисање.

Гаранцијом за исправно функционисање проширује се поље грађанскоправне одговорности. Њеним увођењем у правни живот општа одговорност за материјалне недостатке се допуњује, јер се стварају допунска права и обавезе. Купцу се пружају допунске могућности упоредо са оним могућностима које има по основу опште одговорности за недостатке, а произвођач се чини одговорним упоредо са продавцем, што до сада није био случај. Отуда, гаранцији треба признати карактер посебног правног института у систему грађанског права и онај значај који она има у пракси.

Мр Луција СпиРОВИЋ-ЈОВАНОВИЋ

РЕЗЮМЕ

Гарантия нормальной работы и ответственность за материальные недостатки вещи

В результате проведенных исследований, можно утверждать, что гарантия нормальной работы вещи является особым видом ответственности, относящимся на особый род вещей, на т.наз. „технические товары“, и распространяется на одну лишь область материальных недостатков — на нарушения работы, создающие препятствия их нормальному использованию.

Хотя в силу общего происхождения гарантия имеет самое большое сходство с общей ответственностью за материальные недостатки, все же у гарантий нормальной работы имеются многие специфичные особенно-

сти. Специфичная ответственность не предполагается: ссылаясь на гарантийное обязательство можно предъявить претензию, исходя из факта появления в течении гарантийного срока недостатков вещи, препятствующих ее нормальному использованию. Разница имеется и в отношении субъекта ответственности. При ответственности на основании выданной гарантии, субъектом ответственности может быть или продавец или поставщик, хотя на практике большей частью им бывает последний. Существует разница и в отношении права, которым располагает покупатель на основании этой ответственности. Содержание гарантийного обязательства чаще всего находит выражение в двух основных правах покупателя: потребовать без возмездное устранение недостатков вещи и замену вещи. В последнее время к этим правам прибавляется и право пользования безвозмездными услугами гарантийных мастерских.

У гарантий нормальной работы технических вещей имеются еще две особенности: гарантийный лист и гарантийный срок. Гарантийный лист — это письменный документ, подтверждающий гарантию и являющийся составной частью договора купли-продажи, а гарантийный срок определяет продолжительность времени, в течении которого на обнаруженные недостатки, препятствующие нормальному использованию вещи, (эта продолжительность разная у разных товаров) можно предъявить претензию для их устранения.

В заключение можно сказать, что гарантия нормальной работы не ограничивает и не исключает общую ответственность за материальные недостатки, а действует параллельно с ней и дополняет ее там, где она окажется недостаточной ввиду появления новых видов продукции, отличающихся особыми техническими, технологическими и экономическими особенностями. Это так называемые „технические вещи“, действующие и работающие с помощью дополнительной энергии, предназначенные для длительного пользования, стоящие дорого и служащие удовлетворению материальных и духовных потребностей человека.

SUMMARY

The Guaranty for Proper Performance and the Liability for Material Defects of Objects

The undertaken research has shown that the guaranty for proper performance of objects is the special type of liability, referring to the particular kind of objects, so called „technical goods“, and that it covers only one kind of material defects — improper performance.

Although it shows the greatest similarity to the general liability for material defects, due to the common origin, the guaranty for proper performance has some specific features. (The special liability is not supposed, the guaranty can be claimed on the basis of the fact that an object ceased to perform or performs improperly during the guaranteed period). The difference is also reflected in the view of the subject's liability. (Subject of the liability based on the given guaranty can be either the seller of manufacturer, although in the practice it is most often the manufacturer). It is characterized also with the right the buyer has on the basis of this liability. The contents of guaranty are most often expressed in the two basic powers of buyer, and these are: to demand free repair and to demand replacement. It is now often accompanied by the power to receive free servicing and maintenance of an object.

The guaranty for proper performance of technical goods has two more specific features: the guaranty note and period of guaranty. The guaranty note represents a written statement on given guaranty and makes an integral part of the contract of sale, while the period of guaranty re-

presents an interval of time when improper performance should occur (it is of different duration for various goods) so that rules of guaranty could apply.

It can be concluded at the end that the guaranty for proper performance neither limits nor excludes general liability for material defects, but functions parallelly with it and supplements it where this has shown insufficient due to the appearance of new kinds of objects with specific technical, technological and economic features. These are the so called »technical goods« which function and perform using the additional energy, have the long-term purpose, are of great value and serve for satisfying the material and intellectual needs of people.

RÉSUMÉ

Garantie pour le fonctionnement régulier et responsabilité pour les défauts matériels de la chose

Les recherches qui ont été effectuées font ressortir que la garantie pour la fonctionnement régulier de la chose est un aspect particulier de la responsabilité, qui se rapporte à une catégorie spéciale de choses, ce que l'on appelle la »marchandise technique« et ne couvre qu'une seule sorte de défauts matériels — le fonctionnement irrégulier.

Quoiqu'en raison de l'origine commune elle montre le plus d'analogie avec la responsabilité générale pour les défauts matériels, la garantie pour le fonctionnement régulier se distingue par de nombreuses qualités particulières. (La responsabilité spéciale n'est pas supposée, en vertu de la garantie on peut se référer en se basant sur les faits que la chose a cessé de fonctionner ou qu'elle fonctionne irrégulièrement au cours de la durée du délai de garantie donné). On aperçoit la différence aussi en ce qui concerne le sujet de la responsabilité dans la responsabilité en vertu de la garantie donnée, le sujet de la responsabilité peut être soit le vendeur soit le producteur, quoique dans la pratique c'est la responsabilité du producteur qui est engagée dans la plupart des cas. Elle se distingue, de même, à l'égard du droit dont jouit l'acheteur en vertu de cette responsabilité. Le contenu de la garantie se reflète le plus souvent dans deux pouvoirs fondamentaux de l'acheteur, à savoir: le pouvoir d'exiger la réparation gratuite et d'exiger le remplacement de la chose. Dans les derniers temps à ces pouvoirs s'associe de plus en plus souvent le droit à l'entretien de service gratuit de la chose.

Pour la garantie concernant le fonctionnement régulier des choses techniques existent encore deux qualités spéciales: la liste de garantie et le délai de garantie. La liste de garantie représente la déclaration par écrit relative à la garantie donnée et elle constitue partie intégrante du contrat de vente, quant au délai de garantie c'est l'intervalle de temps dans lequel doit se manifester le fonctionnement irrégulier (dont la durée est différente pour les diverses marchandises) pour qu'on puisse tirer profit des règles relatives à la garantie.

À la fin on peut tirer la conclusion que la garantie pour le fonctionnement régulier ne limite pas et n'exclut pas la responsabilité générale pour les défauts matériels, mais qu'elle agit parallèlement avec elle et qu'elle la complète dans les cas que celle-ci s'est avérée insuffisante à cause de l'apparition de nouvelles sortes de choses, qui se distinguent par les qualités particulières techniques, technologiques et économiques. Ce sont ce que l'on appelle les »choses techniques« qui fonctionnent, travaillent à l'aide de l'énergie ajoutée, qui ont une destination de longue durée qui ont une grande valeur et qui servent à la satisfaction des besoins matériels et spirituels des hommes.

ПОТПУНО И НЕПОТПУНО УСВОЈЕЊЕ ПРЕМА ПРЕДНАЦРТУ ВОЈВОЂАНСКОГ ЗАКОНА О УСВОЈЕЊУ И ХРАЊЕНИШТВУ

I

У САП Војводини је у току израда Закона о усвојењу и храњеништву ⁽¹⁾ и, као што се из назива види, обе материје треба да буду обухваћене једним законом. До сада није био такав случај јер је храњеништво у нас било регулисано Законом о вршењу старатељства СР Србије из 1950. године ⁽²⁾ а усвојење Законом о усвојењу САПВ из 1971. године ⁽³⁾. Разлог за ово спајање јесте у томе што и усвојење и храњеништво представљају видове заштите, по правилу, малолетне деце без родитељског старања, и што се у оба случаја врше све основне дужности родитеља. Разлика између њих има више, нпр., усвојењем се заснива сроднички однос између усвојојца и усвојеника, храњеништвом не; затим, у погледу начина настанка — усвојење је свечани, формални правни посао, храњеништво настаје неформалним правним послом или фактичким путем ⁽⁴⁾; у погледу трајања — усвојењем се правно заснива родитељски однос и, као и природан родитељски однос он је по правилу трајан, док је храњеништво временски сграничено и траје најдуже до пунолетства храњеника ⁽⁵⁾. Међутим, у суштини могло би се рећи да је храњеништво најслабији вид усвојења па је то вероватно био најважнији разлог да оба ова правна односа буду регулисана једним законом.

По нашем мишљењу, било би корисно да се цела материја породичног права кодификује тј. обухвати једним закоником, али при оваквој законодавној оријентацији наше Покрајине добро је што се бар овде поступило на поменути начин.

У овом раду ћемо покушати да укажемо на новине које Преднацрт уводи у регулисању усвојења и храњеништва и на одступања од Закона о усвојењу тј. од дасадашњих прописа из ове две области.

(1) Преднацрт Закона о усвојењу и храњеништву САП Војводине, Нови Сад, априла 1975. године.

(2) Сл. гласник СР Србије, бр. 6/50.

(3) Сл. лист САП Војводине, бр. 24/71.

(4) Др В. Бакић, Породично право, 1974. г. стр. 244.

(5) Ibidem.

II

Најзначајнија новина коју Преднацрт уводи јесте установа потпуног, нераскидивог усвајања какво до сада није постојало у нашем праву. Карактеристика овог вида усвојења јесте, да се његовим заснивањем дете — усвојеник потпуно укључује у породицу усвојιοца и успоставља сроднички однос не само са усвојιοцем него и са свим његовим сродницима. Са друге стране, усвојеник прекида односе (сродничке, правне итд.) према својим родитељима и осталим крвним сродницима. Овде, међутим, треба истаћи да Преднацрт прави разлику између два случаја потпуног усвојења: један, када туђе малолетно дете усвајају брачни другови заједно, и други, када се као усвојилац јавља брачни друг родитеља усвојеника (тј. када очух или маћеха усвајају малолетног пасторка). Правило је да само оба брачна друга могу засновати потпуно усвојење (чл. 16) а само уколико се потпуно усвоји дете свог брачног друга, онда усвојилац може бити и један брачни друг. Разлика између ове две врсте потпуног усвојења огледа се у следећем:

а) у првом случају усвојилац мора бити старији од усвојеника најмање 18 година (чл. 9, ст. 3). Када један брачни друг усваја дете свог брачног друга разлика у годинама може бити и мања од 18 година али не испод 15 година (чл. 9, ст. 4).

б) при потпуном усвојењу правило је да усвојеник прекида све односе са својим крвним сродницима а када се потпуно усвоји дете брачног друга поменуто правило не важи (чл. 36, ст. 1).

в) при потпуном усвојењу детета свог брачног друга (пасторка) непримењива су и правила о обавези чувања тајне у односу на родитеље детета о томе која лица су усвојιοци њиховог детета (чл. 41), кас и одредбе о праву на разгледање основног уписа у матичну књигу рођених који је брисан због заснивања потпуног усвојења (чл. 40). Наиме, ако је у питању први вид потпуног усвојења, после брисања основног уписа право на његово разгледање имају само усвојιοци и, после пунолетства, усвојеник, а сви остали (према томе и родитељи детета) могу имати увида само у нов упис у матичну књигу рођених где се усвојιοци уписују као родитељи. Када један брачни друг потпуно усвоји дете свог брачног друга, односно када је у питању други вид потпуног усвојења ова правила немају значаја.

Иначе, Преднацрт предвиђа одређене услове за усвојеника и усвојιοца да би могло бити засновано потпуно усвојење.

1. Пре свега, потпуно може бити усвојено само туђе малолетно дете до 3 године старости (чл. 17). Ова старосна граница нам се чини потпуно оправданом јер дете до тог узраста још увек може лако да се прилагоди новим родитељима и да са њима успостави дубоке и чврсте емотивне везе, какве (најчешће) постоје између природних родитеља и детета. Могла би се вероватно бранити и нижа или виша, односно нека друга старосна граница за потпуно усвојење, јер у упоредном праву имамо различитих решења. Међутим, по нашем мишљењу, узраст за који се Преднацрт одређено представља најпогоднију границу за заснивање

овог усвојења с обзиром да дете треба да се укључи у нову средину и да ће се, по правилу, лакше успоставити афективни односи са новим родитељима када је дете млађе.

2. Следећи услов за потпуно усвојење јесте када је реч о малолетном детету без родитељског старања (чл. 17). То важи као правило. Изузетно, може се потпуно усвојити и дете до 3 године које има родитеље уколико они претходно пристају на потпуно усвојење (чл. 18). Овде се поставља једно врло озбиљно питање, наиме, да ли је у складу са Уставом ова могућност да родитељи дају пристанак на потпуно усвојење свог детета, што практично значи да се неспозиво одричу родитељског права. При његовом разматрању нарочито треба имати у виду чл. 211. Устава САПВ (чл. 211. Устава СР Србије и чл. 188. Устава СФРЈ) који садржи одредбу да се „малолетници о којима се родитељи не старају“⁽⁶⁾ налазе под посебном друштвеном заштитом, што значи да Устав ипак дозвољава могућност да се родитељи не старају о својој деци (иако чл. 213, ст. 3. Устава САПВ, односно чл. 213, ст. 3. Устава СР Србије, чл. 190, ст. 3. Устава СФРЈ одређују да родитељи имају право и *дужност* да се старају о подизању и васпитању своје деце) и да управо тој деци друштвена заједница пружа посебну заштиту.

Са друге стране, ако је и усвојење, посред старатељства, један од видова друштвене заштите деце⁽⁷⁾ и ако се потпуним усвојењем та заштита обезбеђује на најбољи начин, онда не би могла бити противна Уставу сагласност родитеља на потпуно усвојење, јер сам Устав предвиђа да се посебна заштита друштва пружа баш деци о којој се родитељи не старају иако им је то дужност, и даље, да се законом уређују односи у браку и породици (чл. 213, ст. 1), што значи да закон ближе и детаљније регулише и односе у породици насталој усвојењем и то како у погледу услова настанка, тако и у погледу осталог, као што су — последице тако настале породице, престанак и сл. По нашем мишљењу, ван сумње је, да није противуставно потпуно усвојење деце без родитеља тј. чији су родитељи умрли или непознати (нахочад) јер ће њихови интереси на овај начин бити најбоље заштићени, а што се тиче малолетника који имају родитеље и чији су родитељи познати, тумачењем Устава на начин на који смо га ми схватили, могли би такође извући позитиван закључак.

3. Један од услова је и обавеза органа старатељства да родитељима, пре давања сагласности на потпуно усвојење, објасни значај и последице њихове изјаве тј. пристајка (чл. 19, ст. 2). Овом одредбом се у довољној мери штите интереси родитеља нарочито од пренагњених и олако донетих одлука о давању сагласности за потпуно усвојење јер ће орган ста-

(6) Треба запазити да Устав не користи израз „деца без родитељског старања“ или „деца без родитеља“ што би могло да упути на то да је реч о деци чији су родитељи умрли, непознати и слично, него шири израз „деца о којима се родитељи не старају“ што значи да друшт. заједница пружа посебну заштиту малолетној деци и када она имају родитеље, уколико се они не старају о њима.

(7) Др В. Бакић, *Породично право*, Београд, 1973. год. стр. 228.

Др М. Митић, *Породично право*, Ниш, 1969. стр. 234.

рателства бити дужан да им скрене пажњу на практичне последице које повлачи њихова позитивна изјава и на њихову тежину и значај.

У погледу осталих услова за заснивање усвојења (било потпуног или непотпуног) нису мењане одредбе бившег ОЗУ ни у односу на усвојиоца ни у односу на усвојеника, сем одступања које смо поменули а које се тиче разлике у годинама између усвојиоца и усвојеника: она изузетно може бити и мања од 18 година а најмање 15 ако је усвојилац брачни друг родитеља детета или ако интереси малолетника захтевају да се заснује усвојење и посред тога што разлика износи мање од 18 година.

За потпуно усвојење значајне су још неке одредбе Преднацрта којима се заокружује тј. комплетира институт потпуног усвојења. Тако је значајна одредба чл. 36, ст. 2. Преднацрта по којој, по правилу, личност усвојилаца треба да остане непозната родитељима усвојеника. Орган старатељства има овлашћење да одлуком о усвојењу другачије одлучи, а уколико се у одлуци о томе није изјаснио, природни родитељи детета не могу сазнати која лица су усвојиоци. У вези са овим је и одредба чл. 41. Преднацрта којом се обавезују сва лица која имају сазнања о потпуном усвојењу да у односу на родитеље детета чувају тајну о томе која лица су потпуно усвојила њихово дете, уколико то њима треба да остане непознато (родитељима). Ове две одредбе су од великог значаја за успостављање и развијање нових породичних односа између усвојилаца и усвојеника. Оне треба да гарантују да ти новозасновани родитељски, и уопште сроднички односи неће бити нарушавани и да дете и његови нови родитељи неће бити узнемиравани од стране природних родитеља, који су се сагласили са давањем свог детета на потпуно усвојење. Ове одредбе нарочито треба да допринесу ширем приступу потпуном усвојењу од стране брачних другова без деце односно свих потенцијалних усвојилаца јер се њима спречавају евентуални покушаји уплитања и подривања нових родитељских веза.

Потпуним усвојењем, овако како је Преднацртом замишљено, заснивају се између усвојилаца и њихових сродника и усвојеника и његових потомака права и обавезе која постоје између родитеља и деце односно између крвних сродника уопште (чл. 37). Та права и обавезе тичу се презимена усвојеника, узајамног издржавања, наслеђивања и других права и обавеза које проистичу из сродства.

Код потпуног усвојења битна је још једна одредба по којој заснивање потпуног усвојења повлачи нов упис у матичну књигу, где се усвојиоци убележавају као родитељи детета (чл. 39), а основни, претходни упис правих родитеља се брише. Као што смо поменули, тај основни упис могу разгледати — имати увид у њега — само усвојиоци, а после пунолетства и усвојеник. Значи, усвојеник до пунолетства нема могућности да из матичних књига сазна да усвојиоци нису његови природни родитељи нити ко су прави родитељи. Овде наглашавамо „из матичних књига” због тога што у односу на усвојеника не постоји обавеза чувања тајне, за лица која имају сазнања о потпуном усвојењу, о томе да усвојиоци нису његови природни родитељи. То даље значи да усвојеник може и пре

пунолетства бити обавештен од стране усвојилаца или пак неких других лица о правом стању ствари. Штавише, сматрамо да од њега не би ни требало крити истину, између осталог, из бог могућих импликација на доцнији евентуални инцест, али је, са друге стране, питање када му је треба саопштити — да ли док је још сасвим мали или доцније (и када) или после пунолетства. Преднацрт ово није регулисао, остављено је да о томе одлуче сами усвојиоци. Међутим, у теорији се помињу и мишљења да истину не треба уопште саопштавати усвојенику јер ма како она опрезно саопштена изазива трауме и тешке психичке последице и на усвојеника и на усвојиоце⁽⁸⁾ односно на њихов даљи живот и односе.

Поред потпуног усвојења концепираног на изложени начин, Преднацрт предвиђа и обично усвојење које подразумева оно што називамо непотпуним усвојењем. Због јасноће закона, посебно у разграничењу потпуног и непотпуног усвојења, Преднацрт би требало термилошки дотерати утолико што би оно што Преднацрт назива усвојењем требало назвати непотпуним усвојењем, што у суштини и јесте.

Поред увођења потпуног усвојења Преднацрт садржи још неколико нових одредаба. Тако је нова одредба чл. 11. којом је предвиђено да орган старатељства може одлучити да ће се усвојење закључити и против воље родитеља који не живи заједнос а дететом, уколико тај родитељ противно интересима детета ај. неоправдано одбија да да сагласност на усвојење. До сада таква могућност није постојала јер против воље једног односно оба родитеља дете није могло бити усвојено, сем у случајевима где се сагласност родитеља не тражи, што ни у Преднацрту није мењано (чл. 10).

Преднацрт затим предвиђа могућност да се усвојење (непотпуно) прошири и на брачног друга усвојиоца, уз пристанак лица која су учествовала у поступку заснивања усвојења (чл. 13). Услови, наравно, морају бити испуњени. До сада, покрајински ЗУ као ни бивши ОЗУ нису изричито регулисали овакву ситуацију, али је због целовитости и квалитета самог закона корисно отклонити правне празнине кад год је то могуће, па је из тог разлога добро што је једна оваква одредба нашла места у Преднацрту.

Посебну пажњу, по нашем мишљењу, заслужује одредба члана 21. Преднацрта, по којој орган старатељства може одлучити да се дете привремено повери будућем усвојиоцу на васпитање, бригу и старање. Циљ овог „пробног усвојења“ може се посматрати са становишта заштите интереса и усвојилаца и усвојеника. Усвојиоци могу бити заинтересовани за могућност узимања детета на привремено старање ради проверавања својих способности за подизање детета и личне спремности на одрицање које нега и васпитање детета најчешће захтева. Сем тога, за време овог привременог усвојења доћи ће до изражаја и особине детета, што може бити важно за дефинитивну одлуку усвојилаца.

(8) Проф. др М. Митић, Нераскидиво усвојење, Наша законитост бр. 4/1969. год. стр. 294. помиње неке случајеве из анкете коју је спровео један наш недељни лист, у којој су анкетирани изнели своја искуства о овоме и из чега произилази да истину не би никако требало откривати јер она тешко погађа усвојеника и уноси немир и неспокојство у њихов до тада нормалан и срећан живот.

Са друге стране, интерес детета могао би бити у томе што ово, „пробно усвојење” може показати да одређена лица нису пододбна за усвојиоце, што орган старатељства има прилику да провери током овог периода.

Међутим, истовремено треба истаћи и непожељне последице које привремено усвојење може изазвати.

Тако, усвојиоци ову одлуку органа старатељства о привременом усвојењу могу схватити као израз неповерења према њима, то за њих може бити чак и увреда, а уколико су, међутим, имали нечасне намере у односу на усвојеника, они баш у том привременом периоду могу те своје намере прикрити и показати се у најбољем светлу. Према томе „пробним усвојењем” се не би постигли очекивани резултати.

Оно што је много важније, јесте чињеница да привремено усвојење може показати да из неких разлога не може доћи до трајног, потпуног или непотпуног усвојења. Какве последице на дете може имати оваква ситуација, посебно ако имамо у виду да се она може и по неколико пута поновити, мислимо да не треба посебно истицати. Живот у заједници са једним лицем доводи до стварања одређених емотивних, афективних веза, а кидање тих веза, нарочито ако чешће до тога дође, може бити врло штетно на даљи психички развој детета. Због тога нам се чини да питање целисходности ове одредбе заслужује пажњу. Мора се, наиме, поћи од тога да је одлука одређених лица да усвоје туђе дете резултат одмерене и чврсте жеље за дететом, и мора се веровати у њену озбиљност и зрелост.

Због тога се за нас поставља питање шта би се постигло оваквом одредбом. Уверени смо да због тешких последица које у односу на усвојеника може изазвати њена примена у пракси, више оправдања има изостављање такве одредбе.

Значајна новина тиче се и начина заснивања усвојења. До сада, односно још увек, усвојење се заснива свечаним, формалним уговором при чијем закључењу учествују и орган старатељства. Према чл. 5. Преднацрта усвојење као и храњеништво заснивају се одлуком органа старатељства а не више трипартитним уговором. Правна природа усвојења и храњеништва се мења утолико што више долази до изражаја, више се наглашава значај и улога органа старатељства у њиховом заснивању.

Нова је затим и одредба члана 38. Преднацрта која се односи на наслеђивање између усвојеника и усвојиоца код тзв. непотпуног усвојења. И даље је правило да наследна права усвојеника могу бити ограничена или искључена ако у моменту заснивања усвојилац има своје деце. У случају када наследна права усвојеника нису искључена новина је у узајамном карактеру наследних права. По садашњем Закону о усвојењу као и по бившем Основном закону о усвојењу усвојилац није могао наследити усвојеника по закону док Преднацрт предлаже да та наследна права буду узајамна између усвојеника и његових потомака, са једне стране, и усвојиоца, са друге стране, и то узајамна у мери у којој постоје, с обзиром да могу бити и ограничена. Ако је у питању такав случај, (да су наследна права ограничена), онда се усвојениковим родитељима

и осталим крвним сродницима ускраћују, у мери у којој постоје према усвојоцу.

Најзад, у поништењу усвојења новина је у томе што се оно изричито регулише Преднацртом (чл. 46) што до сада није био случај, јер се поништење усвојења решавало по општим правилима грађанског права. Пажњу можда заслужује питање да ли задржати судску надлежност за поништај, као и досад, или евентуално предвидети јединствену надлежност органа старатељства у односу на сва питања која се тичу усвојења. Судска надлежност има ту добру страну што контрадикторни поступак омогућује занста свестрано испитивање релевантних околности, међутим, могла би се бранити и потреба јединствене надлежности органа који је иначе надлежан и за заснивање и за раскид овог правног односа. Ипак мислимо да више оправдања има судска надлежност и да је треба задржати.

Код храњеништва су битна два нова решења: прво се тиче начина заснивања храњеништва, о чему смо већ говорили. Оно више неће моћи да се заснива обичним уговором ни фактичким путем, него, као и усвојење, одлуком органа старатељства. Друго, хранилац је изричито добио право и дужност да се о детету стара као родитељ (чл. 52). То право храниоца може бити ограничено само у интересу малолетника.

Преднацрт затим изричито предвиђа да се храњеништво може користити као припрема за усвојење, било потпуно или непотпуно (чл. 56).

III

Да резимирамо: Преднацрт војвођанског Закона о усвојењу и храњеништву предвиђа неколико нових решења која до сада у нашем праву нису постојала. Најзначајнија се тичу увођења потпуног усвојења којим се усвојеник укључује у породицу усвојилаца и заснива са њима однос сродства какав постоји између крвних сродника. Истовремено, он прекида све односе са својим природним родитељима и осталим крвним сродницима. Због оваквих последица потпуног усвојења намеће се дилема да ли омогућити потпуно усвојење и оне деце која имају природне родитеље или само деце без родитеља. Преднацрт се определио за обе могућности.

Поред низа нових одредаба које конкретизују услове и последице потпуног усвојења, битна је и одредба о начину заснивања усвојења и храњеништва која даје нову правну природу овим установама. Они се заснивају одлуком органа старатељства а не више путем уговора.

Значајна је и одредба о привременом усвојењу које после извесног периода може да се претвори у трајно (потпуно или непотпуно) усвојење а која нема довољно оправдања да би нашла места у закону.

Мења се и карактер наследних права између усвојоца и усвојеника и његових потомака код непотпуног усвојења, утолико што су она, ако нису искључени, узајамна у мери у којој постоје.

Поред неусклађености појединих одредаба у регулисању потпуног усвојења и термилолошких недоследности које ће вероватно у даљем

раду на закону бити отклоњене, Преднацрт радикално уводи један нов институт усвојења (потпуно усвојење) које нормално захтева свестрано разматрање свих пожељних и непожељних последица које дато решење може да произведе.

Покушали смо да укажемо на још нека питања која заслужују ширу пажњу, и на којима се више треба задржати пре заузимања дефинитивног става.

Иначе, мислимо да Преднацрт у начелу има добру концепцију која треба да отклони слабости важећег закона и да широко омогући усвојење деце о којој се родитељи из разних разлога не старају. Закон о усвојењу САПВ као ни ОЗУ нису гарантовали сигурност и нераскидивост односа заснованих између усвојιοца и усвојеника, што је имало за последицу неповерење према овом виду збрињавања деце и релативно мали број склапања усвојења.

Увођење потпуног усвојења, којим се отклањају слабости које су представљале главну препреку за ширу примену ове установе, треба да изазове већи интерес брачних парова без деце за заснивање породице овим путем и због тога Преднацрт у основи представља значајан корак напред у регулисању ових односа. По нашем мишљењу, ни дефинитивни текст закона не треба битно, концепцијски мењати, јер је већ Преднацрт водио рачуна о савременим тенденцијама и потребама реалног живота у нормирању ових односа.

Олга Цвејић

Др Драгољуб Р. Атанацковић: „КРИТЕРИЈУМИ ОДМЕРАВАЊА КАЗНЕ“
(Изд. „Просвета“, Београд, 1975. г. стр. 141)

Међу основне проблеме кривичног права свакако спадају проблеме у вези с одмеравањем казне, као још увек основне и најважније кривичне санкције. Може се, штавише, слободно рећи да су скоро сви институти кривичног права, на овај или онај начин, повезани са овим питањем и да им је крајња сврха да се учиниоцу кривичног дела одмери одговарајућа казна, којој је опет циљ да реализује такве социјалне последице које ће доприносити сузбијању односно спречавању настајања нових кривичних дела, као друштвено најопаснијих облика асоцијалног понашања.

У нашој теорији и пракси се последњих година питањима одмеравања казне — пре свега, судског одмеравања казне — поклањала изузетнија пажња. То се види не само из тога што је било организовано неколико општијих и локалних саветовања која су се, искључиво или делимично, односила на ову тему, већ и из непрестаних контаката стручњака који раде у пракси на питању изграђивања казнене политике у нашем друштву. Штавише, и шира друштвена јавност, преко средстава масовног комуницирања, повремено се, мање или више адекватно, укључује у дискусије око овог основног проблема кривичног права, а и политичке институције друштва су се у више наврата бавиле и овим питањем.

Овакав широки интерес за одмеравање кривичних санкција, у првом реду казне, и у првом реду за судско одмеравање казне, сасвим је разумљив па смо уверени да он, сходно свом значају, неће престати да постоји докле год је и казне и кривичног права.

Разуме се, да се као основно у размишљању и дискусији око одмеравања казне, поставља питање *критеријума* по којима се одређује — од стране законодавца и суда — *врста* и *мера* казне за одређени облик асоцијалног понашања на одређеног учиниоца кривичног дела. Управо тај кључни проблем је аутор овог дела покушао да решава, односно да пружи свој прилог решавању, пре свега, имајући у виду наше кривично законодавство и критички разматрајући његову примену у овој области, а такође, указујући и на решење у појединим странам законодавствима.

Дело је подељено у две основне целине: целину која обрађује *објективне* и целину која обрађује *субјективне* критеријуме у одмеравању казне, при чему су далеко наглашеније анализе које се односе на судско него ли оне које се односе на законско одмеравање казне.

Аутору би се могла упутити примедба да није, пре него што је прешао на обраду појединих објективних и субјективних околности везаних за одмеравање казне, дао један претходни, уводни, део којим би обухватио питање одмеравања казне у целини и уопште питање о околностима и критеријумима за одмеравање казне. Тиме би се створио општији теоријски оквир унутар којег би се, као посебна, разматрала питања везана за објективне и субјективне критеријуме одмеравања казне. Друга општија примедба која би се, у погледу структуре и оквира рада, могла ставити, јесте чињеница да се аутор поставио искупише прагматично и формално у односу на постојећи домаћи нормативни текст, текст Кри-

вичног законика, и строго је подредио оквир и систематику свог рада том тексту, мада су му очигледно претензије шире теоријски усмерене. Чини нам се да је таквим поступком у извесној мери скучио, у систематском и предметном смислу своје могућности и тако иначе богат слиже својих теоријских разматрања у извесном смислу подредио несигурној и вероватно привременој законодавној систематици.

1. Први део рада, прва целина, како рекосмо, посвећена је питањима *објективних* критеријума одмеравања казне. У оквиру ове целине обрађени су проблеми друштвене опасности кривичног дела, материјалне тежине кривичног дела и моралне тежине кривичног дела. Ова три основна објективна критеријума одмеравања казне обрађују се у три посебне главе ове монографије.

а) Проблему *друштвене опасности кривичног дела* се прилази као принципу кривичног права „пошто циљ ових излагања није да се испита дејство друштвене опасности на постојање кривичног дела, већ њено дејство на одмеравање казне” (стр. 15), мада аутор сматра да „у суштини нема никакве разлике између друштвене опасности као принципа кривичног права и друштвене опасности као елементa кривичног дела” будући да је овде реч само о различитим аспектима приступа проблему (стр. 16). Као и у свих осталих критеријума и у овог се посебно анализира његово дејство на законско и на судско одмеравање казне.

Према аутору, овај принцип најјаче дејство има баш при законском одмеравању казне, мада се он овде не појављује као једини. Што се тиче судског одмеравања казне и друштвене опасности дела, аутор сматра да се из чињенице што чл. 38. КЗ не наводи посебну друштвену опасност, не може изводити закључак да степен друштвене опасности не треба сматрати критеријумом судског одмеравања казне али, с друге стране он не може бити ни врховно мерило у одмеравању казне, јер би то значило „практично дерогирати принцип субјективне одговорности у кривичном праву у корист принципа друштвене опасности” (стр. 20). Аутор иде и даље, па не само што доводи у питање могућност да посебне друштвена опасност буде меродавна за судско одмеравање казне већ поставља и питање да ли је уопште *посебна* друштвена опасност могућа (стр. 20 и сл.). Овај став се разликује од постојећих ставова у нашој литератури у том смислу што се, сходно овде израженом мишљењу о могућности постојања односно непостојања посебне друштвене опасности кривичног дела, закључује да „суд не цени степен посебне друштвене опасности дела, већ *степен повреде друштвених односа* као манифестације друштвено опасног карактера дела уопште”, а при оцени друштвене опасности ради одмеравања казне „суд се има служити истим мерилима као и код оцене да ли дело представља незнатну друштвену опасност или не” (стр. 28), тј. *значајем дела и штетношћу последица*, које се околности посебно анализирају (стр. 28 и сл.) у том смислу што се значај дела одређује као значај друштвених односа који се повређују кривичним делом, а штетност последица као обим повреде друштвених односа.

У закључку о дејству друштвене опасности на судско одмеравање казне писац истиче да је ово дејство *далеко* *уже* него што се то иначе у нашој стручној литератури и пракси сматра, па додаје: „Али истовремено оно је овим сужавањем далеко прецизније и потпуније одређено. Самим тим, чим је потпуније и прецизније одређено — ово дејство је и садржајније, животије и стварније. Нема сумње, наиме, да један *ужи*, али прецизније израђени појам друштвене опасности, представља много сигурнији критеријум и показатељ у процесу судског одмеравања казне — него што то може бити један распалнуто схваћени појам друштвене опасности, који самим тим што обухвата све и бива обухваћен свим у кривичном праву, не може послужити као потпуна оријентација за решавање ни једног питања из области кривичног права” (стр. 33). Штавише, дејство друштвене опасности на судско одмеравање казне је не само *уже* већ и *ређе* него што се то обично мисли, јер „оно долази до изража-

ја само онда када значај дела или обим штетних последица добија посебан интензитет" (стр. 33, подвукао С. П.).

Најзад, посебне анализе се посвећују односу друштвене опасности кривичног дела према осталим објективним околностима из чл. 38. КЗ (аутор сматра да се баш у чињеници што се друштвена опасност ретко појављује као критеријум одмеравања казне, налази разлог из којег у чл. 38. КЗ није ова околност као посебна унета у одредбе о одмеравању казне, јер су у чл. 38. КЗ, наводно, ушле само околности које се редовно јављају — тј. по аутору се друштвена опасност при одмеравању казне не јавља редовно!), као и питању места друштвене опасности дела при одмеравању казне у страном законодавству.

б) Аутор разликује материјалну тежину кривичног дела, коју одређује као „комплексну објективну оцену неповољности кривичног дела пасивног субјекта" и моралну тежину кривичног дела која представља „једну етичку оцену кривичног дела, прекор које једно дело носи са собом по етичким мерилима друштва" (стр. 43). Ближе одређујући материјалну тежину кривичног дела аутор додаје да она „представља тежину последице, која настапа на нападом објекту кривичног дела" (стр. 44). Разлика, пак, између материјалне тежине кривичног дела и друштвене опасности види се у следећем: „Код материјалне тежине кривичног дела ради се о последици која настапа на нападом објекту кривичног дела. Код друштвене опасности се ради о последици која настаје на заштитном објекту кривичног дела. Код материјалне тежине кривичног дела ради се, дакле, о последици која настаје на правном добру које представља физички објект кривичног дела. Стога се може рећи да материјална тежина кривичног дела показује физичку материјалност кривичног дела као појаве у спољњем свету. Друштвена опасност, међутим, говори о последици која настаје у друштву услед извршења кривичног дела и напада на одређено правно добро. Стога се може рећи да друштвена опасност кривичног дела показује друштвену материјалност кривичног дела, као појаве у социјалном животу" (стр. 43—44).

Анализирајући дејство материјалне тежине кривичног дела на законско одређивање кривичног дела и казне, аутор сматра да се оно манифестује у три смисла: на постојање кривичног дела, на постојање квалификованог односно привилегованог кривичног дела и на постојање кривичних дела квалификованих тежом последњом или нарочитим околностима.

Дејство материјалне тежине кривичног дела на судско одмеравање казне се одређује као суштински наставак дејства оне околности на законско одмеравање казне, само што се овде процес доводи у једну конкретнију фазу одлучивања, тј. суд *in concreto* ради оно што је законодавац учинио *in abstracto*, мада је занимљиво запазити да наши судови релативно ретко наводе околности које би се односиле на материјалну тежину кривичног дела, што, међутим, не значи да их и стварно не узимају у обзир.

ц) Најзад, у трећем поглављу првог дела монографије анализиран је и трећи изабрани објективни критеријум одмеравања казне — морална тежина кривичног дела. Сматрајући да се као основно питање моралне тежине кривичног дела поставља питање да ли материјална противправност, као суд о социјалној невредности дела, укључује у себи и етичку оцену дела, тј. да ли материјална противправност представља само социјално-правну оцену дела или пак она обухвата и социјално-етичку оцену дела, аутор је морао — да би га решио — претходно дати одговор на питање о односу кривичног права и морала. У одговору на ово прелиминарно питање писац се слаже са схватањем о непоклапању права и морала, па отуд мисли да је материјална противправност дела независна од етичке оцене дела, што, међутим, не значи да између ова два колесека не постоје неке непремостиве разлике, тим пре што државноправни поредак увек има одређен активан однос према моралу конкретног друштва. Управо чињеница да се једно понашање може различито степеновати у

стичком смислу, ствара могућност повезивања кривичног права и морала: „Ова мерљивост моралног суда о кривичном делу, ова квантитативна димензија у моралној оцени кривичног дела, отвара врата моралу као друштвеној категорији, да на један специфичан начин уђе у област кривичног права и да тиме у извесном смислу постане правна категорија” (стр. 55). У том светлу се, даље, расправља и питање о утицају моралне тежине кривичног дела на законско и судско одмеравање казне (стр. 55—62). Овде је посебно занимљив покушај аутора да разликује моралну тежину кривичног дела и моралну тежину учиниоца кривичног дела. „Под моралном тежином кривичног дела... треба подразумевати етички прекор, који се, на основу објективних околности, које прате само извршење кривичног дела, чини учиниоцу кривичног дела од стране јавног мњења. Доследно томе, под моралном тежином учиниоца кривичног дела треба подразумевати етички прекор који се учиниоцу кривичног дела чини од стране јавног мњења на основу околности *ван* (подвука С. П.) самог извршења кривичног дела, у којима се изражава његов став према учињеном кривичном делу” (стр. 59). Анализом извесног броја судских досијеа који се односе на кривична дела са елементом насиља, закључује се да „нису у знатној мери узимане у обзир околности, које се односе на моралну тежину кривичног дела” (стр. 61).

2. Међу *субјективним* критеријумима одмеравања казне аутор је, такође, издвојио три и посебно их обрадио. То су: друштвена опасност учиниоца кривичног дела, морална тежина учиниоца кривичног дела и степен кривичне одговорности учиниоца кривичног дела.

а) Аутор сматра да нису оправдани ставови да између друштвене опасности кривичног дела и друштвене опасности учиниоца кривичног дела нема разлике. Сличност у овим појмовима постоји само у мерилима а не у томе *шта* се мери. „Код друштвене опасности кривичног дела мери се колика је могућност нарушавања друштвених односа кроз његово извршење. Код друштвене опасности учиниоца мери се колика је могућност да учинилац врши кривична дела и да тиме даље нарушава друштвене односе кроз њихово извршење. У првом случају ради се о криминалном потенцијалу самог кривичног дела, а у другом случају је реч о криминалном потенцијалу учиниоца кривичног дела” (стр. 71).

Пошто је, доста обимно за потребе овог рада, обрађен историјски развој идеје о друштвеној опасности (опасном стању) учиниоца кривичног дела и савремена схватања о појму опасног стања учиниоца (стр. 72—81), посебно је обрађена друштвена опасност учиниоца као критеријум за одмеравање казне у нашем праву. Иако наш КЗ о опасности учиниоца кривичног дела изричито говори само онда када је реч о изрицању мера безбедности, ипак извесни појмови који се употребљавају у КЗ, а односе се на одмеравање казне, могу на извесан начин *упућивати на друштвену опасност личности учиниоца* као критеријум за одмеравање казне. На основу таквих одредаби нашег КЗ и даје се одговор на питање о томе какав је став нашег законодавства о овом критеријуму одмеравања казне.

Правећи разлику између појмова криминалне и социјалне опасности учиниоца кривичног дела, аутор заузима врло одређен став у погледу значења овог разликовања. Наиме, мишљења је да „испитивање криминалне опасности учиниоца ни у ком случају не мора и не треба да обухвати у себи и испитивање његове социјалне опасности”, што има своје далекосежне последице, јер је суд овлашћен и дужан једино да испитује да ли извршено кривично дело даје основа да се очекује и даље вршење кривичног дела од стране учиниоца, односно „има се тражити одговор на питање да ли кривично дело представља саставни део једног узрочног низа околности које воде учиниоца ка даљем криминалном понашању, или не”, а у случају потврдног одговора може се сматрати да је учинилац кривичног дела испољио опасност и само у том случају ова се околност може узимати у обзир приликом одмеравања казне (в. стр. 86). Најзад, с правом се упозорава да упознавање личности учиниоца

кривичног дела и његовог живота не треба првенствено да се руководи циљевима изналажења његових негативних карактеристика, „већ напротив оно треба у првом реду да буде усмерено на откривање његових позитивних особина и оних његових квалитета који треба да потврде оправданост вере у његов поновни повратак друштву” (стр. 90).

б) И у ранијем делу текста аутор заступа тезу да се морална тежина кривичног дела тешко може одвојити од моралне тежине учиниоца дела, мада то разликовање има свог оправдања, јер је морална тежина кривичног дела заснована првенствено на објективним а учиниоца на субјективним околностима, које околности понекад узима у обзир и сам законодавац приликом прописивања теже или блаже казне. Да би решио питање овог критеријума, писац, у вези с њим, разматра следеће основне проблеме: побуде као мерило моралне тежине учиниоца, околности под којима је дело учињено, држање учиниоца после учинењег кривичног дела и личне прилике учиниоца као мерило његове моралне тежине а, на крају, и питање о односу између склоности учиниоца (ка вршењу кривичних дела) и моралне тежине учиниоца.

Аутор истиче чињеницу да закон посебну пажњу посвећује *побудама* из којих је дело извршено, а потом се упушта у проблем *мотива* кривичног дела, критикујући, у том контексту, извесна схватања о мотиву у кривичном праву која пренаглашавају његово значење и воде субјективизму (стр. 94—97) и наглашава да став према мотиву и његовој улози у социјалистичком кривичном праву мора бити веома опрезан. „У том смислу било би нужно да се његово дејство ограничи само и искључиво на област одмеравања казне. Мотив не сме бити мерило за оцену и решавање других питања која се у кривичном праву постављају. И не само то. Мотив као морални показатељ у процесу оцене тежине учиниоца кривичног дела, никако не би могао бити сматран неким посебним одлучујућим фактором код одмеравања казне. Он се мора ценити равноправно и у јединству са свим осталим факторима значајним за одмеравање казне. При том треба посебно нагласити потребу да се увек води рачуна о томе да се јединствена процена свих фактора не претвори у процену тих фактора кроз призму мотива” (стр. 97). И обрнуто: „свако процењивање мотива са гледишта других фактора који утичу на одмеравање казне, крије у себи опасност, да се улога тих мотива у процесу одмеравања казне не оцени правилно” (стр. 97). На основу овако постављеног проблема поставља се битно питање: како, заправо, судови одмеравају казну, односно, како треба да је одмеравају. Аутор се придружује ставовима да одмеравање казне мора бити веома флексибилна делатност, пре свега суда, при чему се, као примаран, мора прихватити аналитички, а, као секундаран, синтетички метод у одмеравању казне, па додаје да, у том циљу, треба разликовати *критеријум од околности* у одмеравању казне. „Критеријум за одмеравање казне није исто што и околност од које зависи одмеравање казне. Околност од које зависи одмеравање казне јесте чињеница, факт, а критеријум за одмеравање казне јесте суд (закључак) који се на бази појединих околности исте природе формира” (стр. 98). У контексту овога поставља се и кључно питање; који су то критеријуми на којима суд треба *непосредно* да заснива своју одлуку о казни. Одговор аутора јесте да су најбитнији критеријуми друштвена опасност кривичног дела, материјална тежина кривичног дела, морална тежина кривичног дела, склоност односно опасност учиниоца, морална тежина учиниоца и степен његове кривичне одговорности, дакле сви појмови које је и обрадио у овом делу. Чудно је да је аутор овај део анализе укључио у овај одељак јер му је очигледно место у, непосредним, уводним или закључним, дакле најопштијим, разматрањима.

Говорећи о *околностима* под којима је дело учињено и њиховом утицају на моралну тежину учиниоца, писац прави разлику између околности које карактеришу *објективно стање* саме личности учиниоца кривичног дела, од околности које карактеришу објективно стање у коме

се *личност налази* — прве су део саме личности, а друге амбијенталне природе. Њихово дејство на одмеравање казне може бити различито третирано (стр. 100—101).

Иако се *држање* после учињеног кривичног дела, као мерило моралне тежине учиниоца, такође узима у обзир како при законском тако и при судском одмеравању казне, ипак се њен смисао у ова два случаја донекле разликује. Та разлика лежи, пре свега, у ефектима који се у оба случаја постижу. „Држање учиниоца после извршеног кривичног дела је по својој природи околност објективне природе. Међутим, упркос томе она није околност која утиче на моралну тежину кривичног дела, јер не представља елемент бића кривичног дела” (стр. 103). „Не ради се ту, наиме, о самом држању учиниоца после извршеног кривичног дела као моралном критеријуму оцене. Оно је као феномен морално неутрално. Морални критеријум оцене овде лежи у нечем другом — чисто субјективном. Реч је заправо о унутрашњем покретачу учиниоца да се овако или онако понаша после учињеног кривичног дела. Посреди су, дакле, опет — побуде. Но, не ради се овде о побудама из којих је учинилац извршио кривично дело, овећ о побудама из којих је учинилац остварио овако или онако понашање после извршења кривичног дела” (стр. 103).

И оцена *личних прилика* учиниоца са гледишта утврђивања моралне тежине учиниоца кривичног дела не сме бити неограничена, јер ни све околности из области личних прилика учиниоца не могу да буду меродавне за одмеравање казне, бар када је реч о утврђивању склоности учиниоца да врши кривична дела односно опасности да и даље врши кривична дела.

Конечно, на *склоност* учиниоца да врши кривична дела аутор гледа као на једно *својство* учиниоца кривичног дела које искључиво из специјално превентивних разлога утиче на његову кажњивост. Слично као и код друштвене опасности кривичног дела, овде нема никаквог ни правног ни етичког вредносног суда. Ту се ради о испитивању могућности на бази одређених субјективних показатеља. Реч је о могућности понављања кривичног дела” (стр. 109).

в) Иако је аутор и у ранијим поглављима, чини нам се, правно извесне непотребне или преопширне дигресије од централног предмета рада, ова сувишност дигресија се нарочито нагласила у последњем поглављу монографије — поглављу које обрађује степен кривичне одговорности учиниоца кривичног дела као критеријума за одмеравање казне. О конкретном предмету свог рада, тј. о степену кривичне одговорности као критеријуму одмеравања казне, аутор овде сразмерно врло мало говори, већ анализу усмерава на општа питања кривичне одговорности, проблеме слободе воље и моралног аспекта кривичне одговорности. Свакако су то занимљива питања, али су, ипак, само узгредна и евентуално прелиминарна. У овом поглављу су, тако, обрађени следећи проблеми: појам степена кривичне одговорности, испитивање степена кривичне одговорности, однос степена кривичне одговорности према моралној тежини кривичног дела (овде се широко расправља о урачуњивости и моралу, о историјском развоју мисли, о слободи воље, о основним аргументима индетерминистичког и детерминистичког схватања, о марксистичком схватању детерминизма и слободе воље, да би се, на крају, извели закључци о урачуњивости као правној категорији, о винности и моралу, општи закључак о кривичној одговорности као правној категорији). Стиче се утисак као да је аутор изгубио основну нит, основни предмет и циљ својих излагања, а да је централни проблем ако не оставио по страни, а онда прилично потиснуо и замаглио.

Као што се, како смо поменули, у почетку ове студије осећа недостатак општих, уводних разматрања, тако се и на њеном крају осећа недостатак закључних, завршних разматрања. Но, и поред ових општих и наведених посебних примедби, студија др Атанацковића несумњиво доприноси попуњавању једне осетне празнине у нашој кривичноправној литератури, која се, на жалост, не може баш похвалити неким својим

особитим научним богатством, а, пре свега, не својим теоријским радом. У нас је веома мало дела у овој значајној области правне науке, тако да, сем уџбеничке литературе, ретко кад добијам и по које монографско дело. Отуд свако настојање у овом смислу, а посебно оно које има теоријске претензије и које покушава да се суочи са тако виталним и жиљавим проблемом кривичног права као што је проблем одмеравања казне, свакако треба топло поздравити и упозорити нашу правничку јавност на његово присуство.

Мр Станко Пихлер

Dr. med. Eberhard Schwinger (Institut für gerichtliche Medizin der Universität Bonn): Bedeutung und gerichtsmedizinische Anwendung der DNS-Fluorochromierung von Chromosomen und Zellkernen. (Arbeitsmethoden der medizinischen und naturwissenschaftlichen Kriminalistik. Herausgegeben von E. Weinig und S. Berg. Band 13). Verlag Max Schmidt-Römhild, Lübeck, 1975.

Модерна генетика открива нове перспективе у судској медицини. Монографија Е. Schwingera (63 стране, 22 фотографије и 183 библиографске јединице) показује докле се у неким истраживањима стигло и шта се од тога данас може реално применити у судскомедицинској пракси.

Специјалним бојењима се у унутрашњости ћелијских једара откривају нити — хромосоми. У ћелијама људског организма има 46 хромосома (у мушкарца један X и један Y хромосом, а остала 44 називају се аутосомни хромосоми). Сваки хромосом садржи један молекул ДНК (дезоксирибонуклеинска киселина) који носи генетске информације. Бојење ДНК бојама које флуоресцирају нашло је место у судскомедицинској експертизи. Флуорохромирање ДНК хромосома и ћелијских једара је једно од таквих бојења.

Флуорохромирање ДНК хромосома пружа могућности за допунска испитивања приликом утврђивања очинства. Ова метода је одавно позната, али јој се није придавала већа важност. Бојење ћелијских једара ацридин-оранжом и другим дериватима ацридина није пружало вредније информације реко флуоресцентног микроскопа. Хромосоми су били равномерно обојени, боја се лако могла да спере, јер није постојала јака веза између ацридин-оранжа и ДНК. Касније су многи аутори указивали да се бојењем хромосома могу добити значајни резултати за праксу. Утврђено је да само Y хромосоми мужјака гориле и човека показују јаку флуоресценцију, док је у осталих животиња она слаба. Ова флуоресценција постигнута је везом quinacrina са ДНК, али су откривене и друге могућности везивања. Данас још није дато задовољавајуће објашњење зашто се различите ДНК структуре различито понашају у разним хромосомима после бојења. Бојење quinacrinom је ефикасно као и сва до сада позната бојења. Како хромосоми неједнако примају боју то је било могуће утврдити и различите везе хромосома. У Y хромосома запажене су велике варијације и особности што има одређен значај приликом утврђивања очинства, мада је још увек спорно где се налази стварни разлог оваквих варијација. Данас постоје велике могућности да се другим методама изврши искључење из очинства, па ова метода нема за сада такву доказну снагу да би се могла користити у пракси. Ипак треба признати да она открива реалне могућности у истраживачком раду, јер омогућава да се доведу у везу особности фенотипа са особностима ДНК.

Познато је да пол одређују полни хромосоми. Од 46 појединачних хромосома два су полна (хетерохромосоми), а остала 44 називају се аутосомни хромосоми. Приликом бојења флуорохромом више се различита пребојеност X и Y хромозома у митози. Карактеристике Y хромо-

сома су мање познате од X хромосома. Између њих се разлика појављује у локализацији гена, дужини варијација, флуоресцентном бојењу итд. Полни хромосом се могу специјалним бојењем доказати у ћелијама слузокоже усне дупље, корена длаке и у крви. У ћелијама корена длаке мушкарца нема телашаца која јасно флуоресцирају у ширем пољу. Овакви налази имају значај у судскомедицинској пракси ако је у питању нејасан пол. Дијагноза мушког пола иде путем искуљивања. То значи: ако у ћелијама нема телашаца која флуоресцирају онда оне припадају мушкој особи. Ова метода се може применити и у случајевима псеудо-хермафродитизма, као и када се у врхних спортискиња жели утврдити пол. Познато је да врсне спортискиње могу учествовати на великим такмичењима тек после утврђивања секс-хроматина. За преглед се узимају ћелије корена длаке или ћелије епитела усне дупље.

У крвним елементима, на пример, леукоцитима могу се наћи телашаца која флуоресцирају и то има значаја у одређивању пола. Ово је могуће у живих особа, док се у постморталном доказивању налази на потешкоће. Ипак постоји могућност да се у одређеном бременском интервалу после смрти направни обојени препарат. У лимфоцитима из свежје крви поуздано се може доказати пол, а ако су трагови крви старији од 30 дана, дијагноза пола је несигурна. Најбоље је да се користе ћелије булбуса длаке. Међутим, постоје прецизне методе за бојење и других ткива (рскавица, мишићи, кожа, јетра, бубрези).

Одређивање пола из трагова крви могуће је само ако су трагови релативно свежи. Досадашња испитивања су показала да се јака флуоресценција Y хромосома јавља само у крви човека и мужјака гориле. Због тога овакав налаз указује да се ради о крвн људског порекла, и то: о крви мушкарца (теоријски може да буде и мужјак гориле). Ако нема флуоресценције, трагови крви потичу од животиња или жене.

Понекад је потребно да се идентификује крв која је узета у циљу хемијско-токсиколошке анализе на алкохол. Поред хематолошких анализа може се у лимфоцитима открити и секс-хроматин чак и после две године од тренутка узимања крви, под условом да се крв чува на температури 2 до 40°C. Трулежно измењена крв није погодна за флуоресцентно бојење.

Идентификација сперме преко флуоресцентног микроскопа описана је још 1966. године. Бојење флуорохромом атебринске групе глава сперматозоида флуоресцира у око 50 од сто случајева, а флуоресцирају и нека ћелијска једра. Налаз је специфичан и олакшава верификацију сперме.

Аутор ове монографије је изнео методик у рада и истовремено је указао на могуће пропусте и техничке грешке. На основу ове монографије може да се изведе закључак да се предложеном техником дијагностике могу добити корисне информације у идентификацији пола, сперме и, уз одређену резерву, у утврђивању патернитета.

Проф. др Михајло Лукић

Diplomchemiker Dr.-Ing. Klaus Dieter Pohl (Institut für gerichtliche Medizin und Versicherungsmedizin der Universität Freiburg i. Br.): Naturwissenschaftlich-kriminalistische Spurenanalyse bei Verkehrsunfällen. (Arbeitsmethoden der medizinischen und naturwissenschaftlichen Kriminalistik. Herausgegeben von E. Weinig und S. Berg. Band 14). Verlag Max Schmidt-Römhild, Lübeck, 1975.

Актуалност саобраћајне делинквенције и борба против ње једноставно намећу наше интересовање за изванредно савесно рађену студију К. Д. Пола (Klaus Dieter Pohl) о криминалистичкој анализи трагова код саобраћајних удеса. На 227 страница са 10 табела, 131 сликом и три прегледа аутор нам је систематски изложио сложену проблематику откри-

вања и разјашњавања трагова код саобраћајних удеса. Његова излагања заснована су на богатом коришћењу криминалистичке литературе и на властитим истраживањима.

Могуће трагове код саобраћајних удеса аутор је сврстао у две велике групе, наиме он разликује *отиснуте* и *нанесене* трагове, и да би отклонио било какву сумњу он је одмах на почетку одредио и њихове појмове. Тако отиснути трагови обухватају све белеге отиска, притиска и огреботине, који су махом рељефни, јасни и оштрих ивица, а које возило формира на оштећеном материјалу или на његовој околини, као и обрнуто, док нанесени трагови представљају све материјалије које су од возила пренесене на место извршења дела или на жртву, с тим да ово преношење може бити и обрнуто. У оквиру ове основне класификације уз многа друга разликovanja аутор је подвргао истраживању и презентирао нам јакот богат каталог трагова код саобраћајних удеса.

Марљиво и са пуно акрибије аутор нам је дао не само широк преглед познатих метода научног откривања и искоришћавања како органских тако и неорганских трагова код саобраћајних удеса, већ је на темељу властитих истраживања био у могућности да нам изнесе и богат репертоар новијих физичких, физичкохемијских и микрохемијских поступака проучавања трагова. Излагање је у сваком случају обогачено ауторовим резултатима и изванредним сликама. У целини узето пред нама је савремени спектар напретка у физичко-хемијском прилазу откривању и искоришћавању материјалија код саобраћајних удеса. Није на одмет посебно скренути пажњу на ауторова проучавања саставних делова одеће и разних врста синтетичких влакана, ово последње у вези са савременом индустријском производњом.

Аутор није пропустио да нам укаже и на три основна правила која треба поштовати приликом избора и примене поступака истраживања трагова, наиме ради се о томе да би требало да поступак изискује што мање потребног материјала, с тим што би било идеално да анализа појединих компонената махом хетерогено састављеног материјала за испитивање не делује разорно; да метод пружи по могућству велики број међусобно независних информација о врсти и пореклу истраживаног материјала, пошто се само тако може постићи далекосежна индивидуализација одговарајућих супстанци; и да је потребно да се информација добије што брже, истовремено са високим степеном могућности репродукције. На овај начин аутор нам је скренуо пажњу и на однос између индивидуализације и идентификације материјала код проучавања трагова код саобраћајних удеса.

Ако се за моменат осврнемо на чињеницу не само великог броја саобраћајних удеса, већ узмемо у обзир и околност да смо често суочени са саобраћајним удесима код којих немамо сведока, а у највећем броју случајева пред нама су и веома тешке последице удеса, онда са дубоким уверењем можемо рећи да је Др Пол својом студијом пружио значајан и користан прилог савременој криминалистици. При овом се радо сећамо речи професора Н. Waldera када он истиче да се језик криминалиста одликује елементом универзалности, наиме да они имају један језик који им омогућава међусобно споразумевање и разумевање.

Проф. др Драгољуб В. Димитријевић

Georgy Haraszti: SOME FUNDAMENTAL PROBLEMS OF THE LAW OF TREATIES, AKADEMIAI KIADO, BUDAPEST, 1973, str. 438.

Књига G. Haraszti-a, професора Универзитета у Будимпешти и члана Сталног арбитражног суда, „Some fundamental problems of the Law of Treaties“, представља драгоцен прилог у настојањима, која након доношења Бечке конвенције о уговорном праву (1969) бележе сталан успон, да се расветле проблеми сложеног ткива међународног уговорног права.

Изузетни бечки кодификацијски захват своју вредност тако не испуњује у себи самом, већ зрачи подстицајем на даља прегнућа и продоре у области која значај свог предмета није оправдала бројем и квалитетом радова.

Књига је подељена у два одељка у којима су обрађени проблеми интерпретације и престанка важења међународних уговора. Објашњавајући разлоге којима се руководио при одређивању за ова два питања која, на први поглед, не везују чврсте споне, аутор је истакао да су, у крајњем приступу, критична питања престанка уговора питања интерпретације.

У првом одељку, који носи наслов — Интерпретација уговора — обрађена су питања појма интерпретације, историјске еволуције начела интерпретације, предмета и метода, те екстензивне и рестриктивне интерпретације, интерпретације текстова на различитим језицима као и начела интерпретације техничке природе и природе правила интерпретације.

Истичући да примена правног правила подразумева прецизно утврђење његове садржине, аутор тумачење уговора, у складу са општеприхваћеним теоријским ставом, одређује као део и састојак поступка примене уговора. Стога, тумачење не може бити „строго одвојено од процеса извршења или примене уговора“ (стр. 16). Сматрајући да је од свих извора Међ. права једино уговор, као писано право, подобан интерпретацији, аутор исту појмовно одређује као правну радњу која је, заједно са применом уговора на дати случај, усмерена ка разјашњењу намере странака у време закључења уговора уз разумевање текста уговора и осталих погодних материјала (стр. 29).

У трећој глави, писац диференцира појам интерпретације према критерију субјеката који је врше на заједничку интерпретацију свих уговорница, заједничку интерпретацију две или више уговорница али не свих, интерпретацију међ. судског или другог органа заједнички постављеног од стране уговорница, интерпретацију међ. организација и доктринарну интерпретацију. Као и у наредној глави, у којој разматра методе тумачења уговора, аутор се, углавном креће у кругу прихваћених теоријских становишта зналачки их поткрепљујући праксом међ. тела и вискрено сучељеним ставовима писаца са Истока и Запада.

Разматрајући проблем природе правила интерпретације у осмој глави, аутор се супротставља традиционалном (Savigny — Савињевом) гледишту, кога од новијих писаца следе (de Visscher — Де Вишер) *Remarques sur l'interpretation textuelle des traites internationaux*. *Varia Juris Gentium*. Leyden, 1959) и (Basdevant — Бадеван) *Annuaire Institut de Droit International*, 1956, vol. 46, p. 322), да је тумачење уговора вештина посебне врсте која се граничи са уметношћу, истичући да питање постојања утврђених правила интерпретације међународних уговора није чисто теоријске природе.

Позитивно међународно право је, по његовом мишљењу, способно, да одузимајући интерпретацији мистичну прту као последицу „артистичког“ прилаза, регулише питање субјекта и предмета интерпретације, чињенице које се имају узети у обзир приликом изналажења правог смисла одређеног текста, те да, у извесној мери, формулише правила онога што се може назвати „резултатом интерпретације“ тј. рестриктивног и екстензивног тумачења... и извесна општа начела која служе као водич у интерпретативној активности, таква као начело *bona fide* интерпретације и интерпретације у складу са општим правилима међународног права односно правила релевантна у односу на конкретна питања.

Писац се енергично залаже за јединствену униформна правила тумачења налазећи да, и Бечка конвенција и судска пракса, потврђују мишљење да нема места разликовању легислативних (law-making) и осталих уговора у поступку интерпретације. будући да се иста начела тумачења примењују без обзира на предмет, садржај и стране уговорног инструмента.

У другом одељку, који носи назив — Престанак уговора — разлози престанка уговорних дејстава су подељени у две велике групе. У прву улазе разлози престанка уговора услед изненадног настанка догађаја предвиђеног уговором, отказа, изричитог престанка уговорница те прегрутног престанка који се изражава помоћу настанка новог уговора супротного ранијем. Битна карактеристика наведених разлога јесте да су предвиђени споразумом странака било у самом уговорном инструменту или ван њега, независно од тога да ли конкретни узрок самом чињеницом свог настанка изазива престанак уговорних дејстава или тек уз правну декларацију једне од уговорница. Проблеми који евентуално искрсавају поводом престанка уговора са разлога који улазе у ову групу, решавају се првенствено истраживањем намере уговорних страна.

Друга група разлога подразумева престанак уговора услед извршења, кршења уговорних одредаби, битне промене околности (*rebus sic stantibus*), и накнадне немогућности извршења. У случају наступања ових разлога уговор престаје *ex lege*, на основу релевантних правила међународног права која су, уједно, и извор на коме треба тражити решења евентуалних проблема. Анализирајући отказ, као нормални облик једностраног престанка дејства уговора, писац, између осталог, истиче очигледну усмереност „намере уговорница ка забрани права отказа у случају уговора који утврђују општепризнате перемпторне норме међународног права и који изражавају те норме у међусобним односима уговорних страна” (стр. 262).

У осмој глави, знатна пажња посвећена је разматрању сложене проблематике клаузуле *rebus sic stantibus*, чију изузетну важност, нарочито за новоослобођене земље Азије и Африке, не треба посебно истицати.

Детаљно размотривши степен присутности клаузуле, коју је у међународно право увео још (Gentili) Бентили својим делом *De iure belli libri tres*, у уговорној пракси последњих 200 година, аутор закључује да је клаузула *rebus sic stantibus lex lata* савременог међународног поретка, захваљујући околности да су се категорије престанка уговора показале као недовољне у сукобу са разноврсним захтевима праксе. О карактеру и квалитету улоге клаузуле најбоље говори схватање највећег дела савремене доктрине да клаузула *rebus sic stantibus* представља перемпторну норму општег међународног права (*jus cogens*).

У критичком осврту на гледиште, нарочито брањено од стране представника неких капиталистичких земаља, да прихватање клаузуле битно стаби стабилност уговорних односа и води негацији фундаменталног правила *раста sunt servanda*, истакнуто је да се принцип *раста sunt servanda* и клаузула *rebus sic stantibus* узајамно допуњују у функцији обезбеђења извршења пуноважних уговора. Клаузула ограничава примену начела *раста sunt servanda* на исти начин као и остале норме које утврђују случајевни престанак важности путем укидања уговора (стр. 392).

На крају, може се закључити да књига проф. (Harsztia—Харашија) заслужује пажњу како због несумњиве актуелности предмета, тако и због успешног методолошког приступа који се огледа у складном комбиновању теоретских ставова и праксе међународних уговорних односа.

Миленко Крећа

Др Томислав Бандин, ПРОБЛЕМАТИКА ИНДУСТРИЈСКОГ РАЗВОЈА И ИНДУСТРИЈСКОГ РЕЈОНИРАЊА У ВОЈВОДИНИ, издање Савремене администрације, Београд 1975, стр. 185.

Студија „Проблематика индустријског развоја и индустријског рејонирања у Војводини” представља, по речима самог аутора, први покушај комплексног ублажавања досадашњег индустријског развоја Војводине, као и проучавања будућег развоја пропульзивних индустријских

грана као полова раста. Исто тако, у оквиру студије посебна пажња је поклоњена проблематици рејонирања и размештаја индустријских капацитета са оценом оптималности локације постојећих индустријских центара.

Рад садржи, поред увода, три дела. У уводу је писац укратко изнео оцену достигнутог степена привредне развијености Војводине и анализирао узроке који су довели до оваквог стања. Основна карактеристика индустријске структуре Војводине јесте у високом учешћу лаке (прерађивачке) индустрије у тој структури. Оваква индустријска структура је до одређеног степена последица наслеђеног стања али, исто тако, и последица стратегије општепривредног, а посебно индустријског развоја Југославије после рата (оријентација на развој, посебно у првој фази развоја, тешке индустрије, чија је локација скоро у целини била изван Војводине као политичко-територијалног и економског региона).

Полазећи од ове констатације професор Бандин закључује да је „привреда Војводине ушла у тзв. зачарани круг: од ниске акумулационе и реинвестиционе способности до неповољне привредне, а посебно индустријске структуре и од неповољне привредне и индустријске структуре до ниске акумулационе и реинвестиционе способности” (стр. 17). Илустрације ради наводи се податак да је акумулативна способност привреде Војводине у 1964, 1966, и 1967. години била за око половину нижа него у привреди Србије и Југославије у целини.

Први део рада бави се проблемима просторног размештаја индустријског потенцијала у Војводини. Констатује се да је највећа концентрација индустријских капацитета у региону Бачке а најмања у Срему. Следећа констатација јесте да у свим природно-географским регионима (Бачка, Банат, Срем) доминантно место имају метална, текстилна и прехранбена индустрија (у девет од једанаест индустријских центара Војводине оне су доминантне). Преовлађујуће учешће ових индустријских грана у укупној индустријској структури Војводине и њених природно-географских региона условило је превласт традиционалних индустријских грана које су, у претходним периодима, имале веома ниске годишње стопе раста. На тај начин ове гране су непосредно утицале на општу стопу раста укупне индустрије.

Изучавања фактора локације показала су да су на размештај предузећа одлучујући утицај имала наслеђени индустријски објекти, радна снага и традиција. Изузетак од овог правила јесу хемијска и неке гране прехранбене индустрије.

Када је у питању локација прехранбене индустрије треба рећи да је велика већина капацитета лоцирана поред река и канала. Стога закључујемо да ће реке и канали и убудуће бити снажна привлачна снага за локацију предузећа ове индустријске гране.

У другом поглављу рада професор Бандин се бави разматрањем перспективе и стратегије привредног развоја Војводине до 1985. године, посебно индустрије и њених кључних грана. Премиса је да основни правци преструктурирања војвођанске привреде треба да се крећу у правцу повећања учешћа секундарног, а затим и терцијарног сектора, у циљу значајнијег смањења учешћа примарног сектора у укупној привредној структури.

Полазећи од тенденција у досадашњем развоју појединих индустријских грана, њиховог учешћа у индустријској структури, природних потенцијала на које се ослањају, изграђених капацитета, кадрова и традиције, те од постојећих праваца у индустријском развоју, сматра се да основни носиоци, основни полови будућег индустријског развоја Војводине треба да буду: 1) производња и индустријска прерада нафте (са петрохемијом); 2) хемијска индустрија; 3) индустрија грађевинског материјала; 4) прехранбена индустрија и 5) метална и електроиндустрија.

Производња и прерада нафте, хемијска индустрија и индустрија грађевинског материјала су се већ у протеклим периодима (а посебно у периоду 1966—1970) издиференцирале као пропульзивне индустријске гра-

не. Оне ће и у наредном периоду имати најдинамичнију стопу раста. Међутим, ове гране не могу бити искључиви носиоци — полови будућег индустријског развоја, јер у 1970. години учествују са свега 20,5% у укупној индустријској структури. Због тога, поред ових индустријских грана, за покретаче будућег индустријског развоја Војводине треба узети још и прехранбену, металну и електроиндустрију. Ове индустријске гране не остварују динамичну годишњу стопу раста (прехранбена око 3,1% а метална и електроиндустрија 2,5%) али се опредељење за њих као покретаче будућег развоја заснива на: 1) учешћу ових грана у индустријској структури Војводине, 2) природним потенцијалима за развој (прехранбена индустрија), 3) изграђеним капацитетима, и 4) осталим компаративним предностима (кадрови, традиција итд.). У укупној индустријској структури Војводине прехранбена индустрија учествује са 24,1% (1970. година), док се њено учешће у овој години процењује на 19,3%. Метална и електроиндустрија у индустријској структури Војводине учествују са 25% (1970. година), док се предвиђања за ову годину крећу око 28,7%.

Полазећи од учешћа индустрије у друштвеном производу привреде Војводине (26,1% у 1970. години), од индустријске структуре и стопе раста појединих индустријских грана, професор Бандин закључује да се „у садашњем моменту Војводина не може класифицирати ни у развијена ни у неразвијена већ у *депресивна* подручја (подвучао Т.Б.), у подручја која заостају у динамици привредног, а посебно индустријског развоја. Индустријска база је недовољно развијена, посебно у оквиру најпропулзивнијих индустријских грана (производња и индустријска прерада нафте са петрохемијом и хемијска индустрија), са уским асортиманом производа и његовим успореним трансформацијама, са неоптималним и застарелим индустријским капацитетима итд. Једном речју, индустрија Војводине није довољно продраа у нове квалитативне процесе савременог индустријског развоја, те је њена индустријска структура добрим делом *једнострана*“ (подвучао Т.Б., стр. 60).

Полазећи од оваквог индустријског стања у Војводини, од улоге и значаја индустрије за будући привредни развој (преображај основне привредне структуре и динамизирање стопе раста друштвеног производа), с правом се мора поставити питање у којем правцу треба да буду оријентисане будуће индустријске инвестиције. Или, још конкретније, какве треба да буду релације инвестирања у реконструкцију и модернизацију постојећих и у изградњу нових индустријских капацитета.

Како Војводина не спада ни у развијена ни у неразвијена подручја Југославије, њој не би одговарала ни искључива оријентација на изградњу нових капацитета, ни искључива оријентација на реконструкцију и модернизацију постојећих. Привредној и индустријској структури Војводине одговараће, дакле, у наредном периоду, дуална оријентација у пласману индустријских инвестиција.

Основни разлози за оријентацију једног дела индустријских инвестиција у правцу реконструкције и модернизације јесу: 1) висок степен застарелости средстава за рад, 2) низак ниво техничке опремљености војвођанске индустрије, 3) нужност диверзификације асортиманске структуре производње, и 4) нужност освајања виших фаза прераде.

Индустријске инвестиције у изградњу нових капацитета треба, пре свега, да буду оријентисане ка новим капацитетима у оквиру пропулзивних индустријских грана — производња и индустријска прерада нафте, хемијска индустрија, индустрија грађевинског материјала, метална и електроиндустрија, па, донекле, и прехранбена индустрија. Исто тако, наравно, и ка изградњи нових индустријских капацитета у осталим грамама, који се могу ефикасно укључити у конкуренцију на домаћем и светском тржишту.

Треће, последње поглавље рада, бази се проблематиком индустријског рејонирања. Како истиче професор Томислав Бандин, досадашњи индустријски развој у Војводини је имао изразита обележја стихијног

размештаја индустријских капацитета, а наслеђени (обично мали) капацитети, кадрови и традиција су одиграли посебну улогу у том размештају и изградњи нових капацитета. Сировинска база није имала битну улогу у овом размештају, сем у последње време у неких индустрија (нафта).

Стихијном размештају производних снага посебно је допринело одсуство регионалног и субрегионалног елемента у средњорочним плановима развоја. Укључење ове компоненте у будуће средњорочне, а посебно у дугорочне планове, омогућиће далеко реалније и рационалније размештање производних снага у целини, а посебно индустријских капацитета.

Уз све резерве и несавршености класификације ипак је могуће дефинисати крупне индустријске рејоне у Војводини са следећом оријентацијом у развоју основних индустријских грана: 1) Северна Бачка и северни Банат — развој прехранбене, металне и електро-индустрије, грађевинског материјала и текстилне индустрије; 2) Средња Бачка и средњи Банат — развој прехранбене и металне индустрије (пре свега пољопривредних машина); 3) Јужна Бачка и јужни Банат — развој хемијске индустрије (класичне хемијске индустрије, индустрије вештачких ђубрива, а посебно петрохемијске индустрије), прехранбене индустрије; 4) Срем — развој прехранбене, металне, текстилне и индустрије гуме.

Ова студија професора др Томислава Бандина, по питањима која покреће и закључака до којих долази, свакако је већ наишла на одговарајуће признање свих оних који се баве проблемима регионалног развоја и размештаја индустријских капацитета. Рад отвара нове могућности за свестраније разматрање и компаративно изучавање регионалног аспекта једне пређене етапе у економском развоју нашег самоуправног социјалистичког друштва, а такође ствара услове за формулисање адекватне дугорочне регионалне политике развоја у САП Војводини.

Миодраг Љ. Панић

ЧЕТВРТИ СКУП ПРАВНИКА ИСТОКА И ЗАПАДА У МИНХЕНУ

Четврти Скуп правника истока и запада у организацији Института за источно право из Минхена, под покровитељством Allianz Versicherungs AG био је посвећен теми „Накнада штете из незгода у друмском саобраћају — грађанско правни аспекти и осигурање“. На овом значајном скупу учествовало је двадесет референата из седам земаља међу којима је, поред научних радника са факултета и института, било и правника практичара који су својим искуствима допринели врло живој и интересантној дискусији која је обилovala великим бројем разноврсних примера из живота.

Реферати и дискусија усмерени су на шест ужих области наведене теме и то: основ одговорности код несрећа у друмском саобраћају, основ и модалитети накнаде штете, међународно приватноправни аспекти накнаде штете, осигурање ризика који носе моторна возила, међународно приватноправни аспекти осигурања моторних возила и реализација тужби за накнаду штете.

Колико је значајно правно регулисање покрића штете у друмском саобраћају могу илустровати два податка из немачке и југословенске праксе а наиме, само у 1973. години у СР Немачкој догодило се милион и триста хиљада незгода у којима је 16.000 лица изгубило живот а 500.000 претрпело теже или лакше телесне повреде при чему је процењена штета у висини више милијарди марака; у нашу земљу је у току протекле године ушло преко 12 милиона страних возила а број саобраћајних незгода и висина штете достижу алармантне размере.

1. Посебна пажња посвећена је новијим тенденцијама у решавању накнаде штете проузроковане у несрећама у друмском саобраћају. Очигледан је напор законодаваца и судске праксе да се превазиђу класична решења која отежавају праведну и ефикасну заштиту жртава и да се пронађу нови путеви који би умањили тежину овог данас озбиљног друштвеног проблема.

Тако, на пример, правила грађанског права требало би, по неким мишљењима, уклонити и сва ова питања детаљно регулисати прописима о законској одговорности за штету нанету моторним возилом. Судска пракса проширује значење појединих појмова у оним земљама које у овој области не познају субјективну одговорност захтевајући од одговорног лица да буде „идеалан возач“, да покаже „највећу могућу брижљивост“, „највећу могућу пажњу“, чиме практично субјективну одговорност сасвим приближава објективној одговорности. Појам „употреба возила“ до те мере је проширен да се скоро изједначује са појмом опасна ствар јер је веома мали (скоро занемарљив) број случајева у којима власник односно корисник може да истакне не постојање своје кривице.

Иако се признаје болнина у СР Немачкој (само у 1972. на име болнина исплаћен је укупан износ од 474 милиона марака), још увек постоје формално правне тешкоће, како истичу неки референти, које би се могле ублажити. Оштећени мора доказивати одговорност штетника, а

нарочито велики трошкови настају код утврђивања удела одговорности појединих учесника, јер се ради о секундама или деловима секунде. Прописи о одговорности грађанског права показују низ празнина.

Такође је критикована неодређеност израза неотклоњив догађај, који се у СР Немачкој користи за ослобођење од одговорности, и предложено да се замени „вишом силом“ и „деловањем трећег лица“. Отуда би по овом мишљењу требало ослободити оштећеног да се у поступку покривања штете повиза на грађанско законодавство. Аутор, такође, предлаже да се у СР Немачкој повећа утицај државе на приватно осигурање.

Одговорност за штету у друмском саобраћају почива на кривици и у неким социјалистичким земљама (Мађарска, ЧССР и СССР). Међутим, у овим земљама је такође прихваћен новији вид субјективне одговорности у интересу оштећеног, а наиме полази се од предпостављене кривице уз поједина искључења одговорности. Другим речима, одговорност постоји ако држалац, у тренутку несреће, није вршио (фактички и правни) надзор над возилом које је штету проузроковало. У пракси се појављују тешкоће приликом тумачења појма „обавезе надзора моторног возила“. Терет доказивања извршења ове обавезе пада на држаоца моторног возила.

У упоредном праву социјалистичких земаља источне Европе појављују се разлике код одређивања одговорног лица за штету у друмском саобраћају. У совјетском праву говори се о одговорности држаоца која се искључује, уколико је штета настала услед противправног коришћења (крађе). У Чехословачкој и Пољској, пак, држалац возила је одговоран и када повери возило другом лицу. У Румунији је држалац возила ослобођен одговорности само ако је штета настала услед више силе као непредвидљивог и неотклоњивог догађаја. Судска пракса је сузила значење овог појма. Тако на пример, није виша сила, недостатак кочница, мане возила, експлозија гума итд. Терет доказивања постојања више силе пада на онога ко има обавезу надзора над моторним возилом. Постоји тенденција да се виша сила ограничи на природне догађаје, као што су поплава, земљотрес, гром, итд.

У Совјетском Савезу предвиђено је искључење одговорности ако је штета проузрокована намерном радњом оштећеног коју држалац моторног возила мора да докаже.

У Пољској искључење одговорности постоји онда ако је штета настала услед више силе, искључиве кривице оштећеног или трећег лица.

У Мађарској је одговорност држаоца искључена ако он докаже да је узрок штете независан од његове опасне активности.

2. При решавању накнаде штете, такође је видна тенденција адекватнијег и потпунијег покривања. У СР Немачкој се, на пример, признају у штету и све предпостављене зараде и трошкови које је доказао оштећени поред претрпљене стварне штете, а исто тако и моралну штету услед претрпљених физичких болова и свих неповољних душевних и психичких последица. Референти предлажу да се систем лимитиране одговорности и накнада штете према правилима грађанског права супституише системом покривања штете осигурањем или социјалним осигурањем, на тај начин уклонио би се ризик паушалног одмеравања штете.

За обим, облик и висину штете у Пољској карактеристично је да се надокнађује по правилу, само стварна штета (*danisum emergens*) а изузетно и изгубљена добит (*lucrum cesans*). Међутим, поред имовинске, признаје се и накнада неимовинске штете.

За Југославију је истакнуто да накнада штете није зависна од степена кривице. Будућа зарада се покрива само онда ако се поднесе уверење о приходима па се може утврдити њена висина према личним и другим околностима. Издржавање се досуђује свим оним лицима која имају право на законско издржавање (овде долазе и родитељи и браћа и сестре који су у заједничком домаћинству са погинулим). Признаје се

неимовинска штета и услед губитка брачног друга, родитеља и ванбрачног партнера (са којим се живело дуже у ванбрачној заједници).

У Чехословачкој се у начелу признаје само накнада стварне штете. Код оштећења здравља признају се: трошкови лечења, болнина, накнада будуће зараде, накнада изгубљене зараде. Као изгубљене зараде третира се и продужено студирање и касније отпочињање са радом. Обештећење у случају када је дошло до телесних повреда и губитка способности, не састоји се само у новчаној накнади, него и у старању друштва да се тим лицима обезбеди рад адекватан њиховим умањеним способностима и обезбеди њихово враћање у нормалан живот.

У Румунији су трошкови оправке возила лимитирани на 100.000 леја.

3. На терену међународног приватног права истакнуто је да је 3. јуна 1975. године ступила на снагу Конвенција о закону који се примењује на несреће у друмском саобраћају, чији текст је утврђен на Једнаестој седници Хашке конференције од 7—26. октобра 1968. године. Конвенцију је ратификовало три земље (Аустрија, Белгија и Француска), а потписало још четири земље (ЧССР, Холандија, Луксембург и Португал). На конференцији су учествовали делегати из 23 земље, међу којима је била и наша делегација.

Што се тиче обавезног осигурања, систем зелене карте установљен Хашким уговором од 1. јануара 1953. прихваћен је у скоро свим земљама како западне тако и источне Европе. У социјалистичким земљама постоје напоре и систем зелене карте и систем плаве карте уведен 1963. године после потписивања Конвенције о плавој карти између ових земаља.

Систем плаве карте као и систем зелене карте прихвата принцип везивања покривања штете за постојање одговорности и уговора између осигураног лица од одговорности и осигурача који се доказује плавом картом. Касније су ова начела измењена и проширена, тако да је довољно доказати одговорност осигураног лица, а плава карта се још издаје само у Бугарској, Румунији и Совјетском Савезу, и то у оквиру саобраћаја који се одвија у овим земљама. Механизам плаве карте је сведен на издавање документа о осигурању (који није битан за покривање штете), на обавештавање о штети и на издавање платног налога.

Систем плаве карте се за разлику од система зелене карте простире и на добровољно — каско осигурање а исто тако у ограниченом обиму и на споредне чинице.

Конвенција о плавој карти има четири прилога. Први од тих прилога потписали су 1965. осигуравачи: ЧССР, АДР, Југославије, Мађарске и Пољске. Према овом прилогу, сва моторна возила наведених земаља која се налазе у посети једној од њих ослобођена су обавезе подношења плаве карте, јер се полази од предпоставке да је сваком возилу, у време посете другој земљи потписници, издата плава карта.

Према прилогу бр. 2, чији је текст утврђен у договору између представника осигуравача већине социјалистичких земаља источне Европе, закључиће се између ових земаља посебни двострани уговори. Такав уговор је потписан између Румуније и Бугарске. Овај Прилог предвиђа осигурање од одговорности или каско осигурање страних возила која се налазе у посети домаћој земљи. При томе се покривање штете обезбеђује како по основу обавезног тако и по основу добровољног осигурања, на исти начин као да је осигурани случај и однос осигурања везан само за једну земљу.

У прилогу бр. 3. Споразума о плавој карти, обезбеђује се механизам помоћи у регулисању покривања штете кад је држалац возила које се налази у посети домаћој земљи држављанин друге земље потписнице Споразума.

Прилог бр. 4. садржи одредбе о поједностављењу и убрзању поступка за обештећење. Између осталог, предвиђене су и обавезе осигуравача да покрије штету без подношења исцрпне документације.

4. Систем плаве у односу на систем зелене карте показује следеће значајније разлике:

а) обрачунски биро — налогопримац, у систему зелене карте дужан је да налогодавца обавести детаљно о наступању осигураног случаја, да поштује његове инструкције, да добије сагласност за поступање и да му после исплате достави целокупну документацију са извештајем о извршењу налога.

У систему плаве карте у оквиру утврђеног лимита не прави обрачун, не шаље документацију, нити је потребна претходна сагласност страног осигурача за покриће штете, осим ако се ради о износу преко 4.000 рубаља;

б) систем зелене карте односи се искључиво на штету проузроковану у посећеној земљи, док систем плаве карте регулише правне односе између налогодавца и налогопримца и како штету која је проузрокована, тако и штету која је претрпљена у посећеној земљи. Исто тако, овај последњи систем даје елементе за ликвидирање и једне и друге штете.

У земљама са системом плаве карте сада се дискутује о даљим побољшањима као на пример, да се уклони постављени лимит од 4.000 рубаља, да се пређе на полугодишње салдирање између домаћег и страног биро-а, да се у што већој могућој мери упрости обрачун и да се смање трошкови обраде случајева накнаде.

5. За НР Румунију је подвучен посебан значај Декрета од 6. септембра 1973. године који даје основе регулисања осигурања од одговорности. Према овом правном акту поставља се принцип да је подношење тужбе дозвољено против одговорног лица. Изузетно се прихвата и директна тужба против осигуравача уколико су алтернативно испуњена два услова: да је штетник непознат или је у ујесу погинуо, а не могу се друга лица учинити одговорним за насталу штету, или ако је штетник странац а напустио је земљу пре покретања поступка за накнаду штете.

Осигуравач није у обавези да покрије штете које су настале услед више силе, кривицом оштећеног или трећег лица или штете на стварима (оштећењем или уништењем) које су проузроковали непознати учиниоци.

Међутим, када се ради о возилима која су покривена осигурањем по систему зелене карте, онда се признаје право на директну тужбу против домаћег осигуравача као солидарног дужника за покриће штете проузроковане од стране осигураника.

У судској пракси у Румунији овакав став је заузет у споровима које су покренули оштећени против домаћег осигуравача у ујесима проузрокованим од стране италијанских, југословенских и немачких моторних возила.

6. У НР Бугарској је, такође, уведена могућност подношења директне тужбе према чл. 349. Закона о облигационим односима и уговорима НР Бугарске. Ова могућност постоји у свим случајевима обавезног осигурања од одговорности.

За штету коју су проузроковала возила осигурана системом зелене и плаве карте такође је дозвољена директна тужба против бугарског осигуравача. Разматра се могућност да се дозволи и директна тужба против страног осигуравача и да се касније обезбеди посебним двостраним и вишестраним уговорима признање и извршење ових одлука у свим земљама које су прихватиле систем зелене и плаве карте.

Богатство и разноврсност изнетог материјала у рефератима и нове идеје не само да су оправдале одржавање оваквих скупова него дају подстрека за даљу сарадњу и нове размене мишљења и искуства које су, по нашем мишљењу, најбољи пут за постизање заједничког циља свих земаља представљених на овом скупу, а то је унапређивање међусобних односа на свим пољима, без обзира на разлике у друштвеним и политичким системима, јер је то улов без кога се не може замислити опстанак читаве међународне заједнице.

Др Милан Пак

ПРОЦЕС ОСЛОБОЂЕЊА ЧОВЕКА У СОЦИЈАЛИЗМУ*

Увод

Процес ослобођења човека у социјализму је проблем који, задирући у сам корен човекове егзистенције, отвара низ суштинских питања са којима је више но икада раније, данас, суочена научно-филозофска а, посебно, марксистичка мисао. Пре свега, то су питања везана за изузетно актуелни проблем отуђења човека у савременом друштву, питања која се нужно постављају као логичан предуслов за разумевање проблема ослобођења човека. Међутим, сви покушаји да се пронађу задовољавајући одговори на ова питања суочавају се са готово непремостивим тешкоћама. Почев од недоречености схватања проблема стужења човека (при чему се проблем разотуђења односно ослобођења човека, по правилу гура у далеку будућност и остаје ван оптике анализа) какво затицемо у најчешће успутним па и противречним радовима, изненађујуће малобројних мислилаца; па све до тешкоћа које искрсавају увек када се закорачи у смршене путеве непознатог. Уз то, са развојем социјалистичког друштва проблем се још више заоштрава, јер сама стварност намеће теоријској мисли и друштвеној пракси низ отворених питања о карактеру отуђивања човека, о могућности ослобођења човека у социјализму. То су питања која захтевају хитне одговоре без обзира на тешкоће које искрсавају при теоријском уобличавању проблема отуђења и ослобођења човека, уопште, и, посебно, у социјалистичком друштву.

Стога су вишеструко значајни сви напори усмерени на откривање суштинских узрока отуђености човека и изналажење путева за његово ослобођење у савременом социјалистичком друштву. Ти напори су значајни не само као теоријска анализа него и као свакидашња потреба и брига свесног човека суоченог са противречним развојем своје стварности, у којој се, не ретко, процес ослобођења човека доводи у питање или фактички одбацује.

* Овај је рад добио прву награду на првомајском конкурс у Правног факултета у Београду 1975. године.

Овај рад је скромни покушај да се констатују постојећи и предложе нови одговори на основна питања: о проблему отуђења и могућности ослобођења човека као и да се укаже на одговоре које је дала сама друштвена пракса у развоју социјализма (1).

1. Појам, и различита схватања отуђења и разотуђења човека

Појавно гледано за појам отуђења наше здраворазумско мишљење везује различите садржаје изведене из етимолошког значења израза „алијенација“ (2). Тако се под „отуђењем“ у нашем свакодневном животу подразумева удаљавање, туђење па чак и растајак за дужи време од пријатеља ранијих познанника. Не ретко се негативне особине неког човека изједначавају са отуђењем. Богато значење и честу употребу израз „отуђења“ има и у појединим наукама (3).

Очигледно да нас ово набрајање свега што обухвата израз „отуђење“, није нимало приближило појму отуђења. Остали смо на површини емпиријског. Да бисмо проникнули у суштину проблема погледајмо прво до чега су дошли они чија је мисао успевала да разоткрије варљиву површину појавног.

Платон је својим учењем о објективном идеализму и настојањем да из света идеја (истинског бића) изведе материјални свет ствари (про-

(1) Термини „отуђење“, „разотуђење“ човека због разноврсних значења које имају и мешања са њима сличним („опредмећење“, „самоотуђење“, „оспољење“ и „ослобођење“) често изазивају неспоразуме у теоријским расправама. Да би се то избегло неопходно је одредити значење које ће им се придавати у овом раду.

Израз „отуђење“ се употребљава у ширем и ужем смислу. У ширем смислу израз „отуђење“ обухвата производње као укупност људских активности тј. опредмећивање човека у његовим физичким или духовним производима. Значи, „отуђење“ у ширем смислу исто је што и „опредмећење“. У ужем смислу израз „отуђење“ означава само један вид отуђења у ширем смислу (опредмећења), оно што човеку иначе припада или му је својствено а што му постаје туђе из различитих разлога. Ми ћемо употребљавати израз „отуђење“ у овом ужем смислу јер се он заснива на изворној Марксовој мисли.

Израз „разотуђење“ иако се по правилу јавља у пару са изразом „отуђење“ је неадекватан и непрецизан. Пре свега зато што он у себи садржи претпоставку о постојању отуђења, те нам сугерише да је човек првобитно био неотуђен и да се разотуђујући се, враћа том првобитно неотуђеном стању. Стога сматрам да би израз „ослобођење од отуђења човека“ био прикладнији, иако је његова употреба у теорији изузетна. Ми ћемо употребљавати оба ова израза („разотуђења“ и „ослобођење човека“) али са заједничким значењем: превазилажење отуђења човека.

(2) Израз „алијенација“ има порекло у латинском језику (*alienatio*) где је означавао: отуђење отуђивање, размена, продаја и сл. Ближи данашњем значењу јесте француски израз: *aliène* који означава: оно што не припада себи некое или нечему другоме.

(3) Гајо Петровић у свом делу „Алијенација и дезалијенација“ помиње основна значења израза „отуђење“ које он има у појединим научним областима. „У праву оно обично значи преношење власништва с једне особе на другу (купопродаја, дар или крађа). У медицини и психијатрији „алијенација“ је назив за одступање од нормалности, тј. за душевну болест или „лудило“, а у савременој психологији и социологији „алијенацијом“ се често назива индивидуално осећање туђости према друштву, природи, другим људима или самом себи. За многе социологе и филозофе отуђење је исто што и реификација или остварење, тј. акт (или резултат акта) преображавања људских својстава дјеланости и одлоса у својства, односе и дјелатности ствари које су независне од човјска и управљају његовим животом. „Проблеми филозофије марксизма“, „Рад“, Београд, 1967, стр. 171.

менљиву стварност, небиће) у великој мери филозофски антиципирао појам отуђења. То се може рећи и за прве хришћанске мислиоце. Пре свега за Платина (205—270 г.) и његове напоре да ангички, односно Платонов, мисаони свет, справи по укусу новог времена и учини употребљивим за хришћанство које је освајало свет.

Међутим, на овим као и каснијим схватањима отуђења није неопходно задржавати се, јер су се она само успутно дотицала проблема, битно га не одређујући. Отуда ова схватања појма отуђења до појаве Хегела можемо сматрати предисторијом објашњења проблема отуђења.

Хегел је први озбиљно приступио и филозофски тематизовао појам отуђења. Лудвиг Фојербах и Карл Маркс су даље експлицитно разрадили појам отуђења, те се зато са правом истиче да су њихова схватања полазна тачка за сваку анализу отуђења у савременој науци и филозофији.

1. *Хегелово схватање отуђења.* — Познато је да Хегелова идеалистичка филозофија представља један изузетно сложен, свестран и у себи доследно логичан мисаони систем, који претендује да потпуно обухвати и сасвим изнова стваралачки интерпретира сва подручја праксе и теорије, целокупни свет, његову суштину и појавне облике. Одговорити укратко на питање где је место и у чему је суштина проблема отуђења у том систему, није ни мало лако.

Срж Хегелове филозофије је апсолутна идеја (апсолутни дух, бог) која отеловљује у себи све што јесте. Значи, Хегелово схватање света је монистичко-идеалистичко: суштина света је идеја, а не нешто реално. Али, те идеје реално нема. Она није збир чврстих ствари или некаквих унапред датих својстава, (као што је то, случај са својствима бога у Библији). Напротив, апсолутна идеја је апстрактна (ништа) те као таква она се нужно оспољава, излази из себе и материјализује се, ни из чега постаје нешто стварно, реално. Ван стварног света идеја, иако идеална по свом бићу, није ништа, те да би се остварила мора да постоји реалност у коју се она отуђује. Свет, дакле, омогућава остварење апсолутне идеје. При томе се он све више прожима идејом, спиритуализује, тако да ће се на крају идеја, дијалектички развијајући саму себе, потпуно остварити ⁽⁴⁾.

Ово остварење (реализација) апсолутне идеје врши се на тај начин што се она непрекидно налази у кружном процесу отуђења и разотуђења. Наиме, апсолутна идеја је одређена у свету (за Хегела је ово одређење исто што и отуђење) а из те самоотуђености у природи она се може вратити к себи једино преко коначног духа, човека. Јер, коначни дух спознајући природу бива свестан самог себе, а тим и дела апсолута. Значи са отпочињањем људске историје, са човековим спознавањем апсолутне идеје, отпочиње светско-историјски процес разотуђења (самоспознаје) апсолутне идеје. Средство (органон) тог разотуђења јесте човек и тзв. „позвани народи“ чију улогу Хегел посебно анализира у својој „Филозофији историје“.

(4) Ова мисао је слободна интерпретација излагања проф. Лукића у оквиру курса из Филозофије права на Правном факултету у Београду.

Међутим, није само својство апсолутне идеје да се отуђује (опредмеђује). Та судбина прати и човека. Као што се апсолутна идеја отуђује у природи, исто тако се и човек, изражавајући се кроз своју предметну делатност, опредмеђује у физичким или духовним производима те се и он, значи, нужно отуђује од самог себе. Посебно треба истаћи да је, по Хегелу, прави смисао човековог постојања као коначног духа, управо, у постизању пуне спознаје апсолута. Тим чином он остварује своју људску суштину. У противном, уколико не спознаје апсолут, он се своди на пуко, испразно животарење, отуђујући се од своје суштине, те је утолико и као такав само-отуђен човек ⁽⁵⁾.

Из свега овога намеће се један двоструки закључак. Њега је формулисао и сам Маркс који је, истичући огромни значај Хегелова схватања отуђења, истовремено указао и на недостатке и ограничење у том схватању.

Први недостатак у Хегеловом схватању отуђења последица је ограничености његовог филозофског система у целини. Наиме, све противречности грађанског друштва које је Хегел генијално уочио и филозофски домислио, бивају разрешене у оквиру чисте мисли, у оквиру спекулативне апстрактне филозофије која и сама није ништа друго до једна сфера отуђености. Хегел, дакле, покушава превазићи отуђење, али на отуђен начин.

Други недостатак је везан за Хегелов став да је свако опредмећење исто што и отуђење. Јер, он сматра да апсолутна идеја, опредмеђујући се у природи, отуђује се од себе саме. Исто важи и за коначни дух, човека који се, опредмеђујући се у својим физичким или духовним производима, нужно отуђује од самог себе. Маркс је нарочито критиковао овај Хегелов став и, као што ћемо касније видети, својим схватањем превазилажења отуђења човека и ставом да се човек потврђује као човек, управо својом свестраном, стваралачком и слободном практичном делатношћу, он је одлучно одбацио ову Хегелову конструкцију да је свако опредмећење нужно и отуђење.

Упркос овим недостацима треба ипак истаћи да је Хегелова анализа појма отуђења утрла пут каснијим схватањима овог проблема и непосредно утицала на Марксову концепцију о отуђености човека и класном друштву.

2. *Фојербахово схватање отуђења.* — Ток Фојербахова развитка јесте ток једног, додуже, никад не ортодоксног хегелијанца — ка материјализму, који је на једном ступњу обавезно морао раскинути са идеализмом ⁽⁶⁾. Ова Енгелсова констатација потврђује се и у Фојербаховом схватању отуђења. Као и Хегел, и Фојербах сматра да човек може бити отуђен од самог себе. Међутим, Хегелова теза да природа није ништа друго до само отуђен облик апсолутног духа, и даље, да је човек само моменат тог апсолутног духа у процесу разотуђења — за Фојербаха је неприхватљива. Она противречи његовом основном, иако не чврсто заснованом убеђењу да је: „...Материјални свет који чулима опажамо и

(5) Упоредити: Гајо Петровић: наведено дело стр. 172.

(6) Ф. Енгелс: „Лудвиг Фојербах и крај класичне немачке филозофије“. Култура, Београд 1947. стр. 23.

коме и сами припадамо једини је стварни свет... Није материја производ духа, него је сам дух само највиши производ материје" (7).

Зато је схватљив тај „коперникански обрт“ који чини Фојербах у односу на Хегела. Човек није самоотуђени апсолутни дух (бог), већ, напротив: бог је самоотуђени човек! Као што се то јасно види у религији: бог није ништа друго него човекова суштина и човеков свет који се отуђује од човека, тј. не остварују на земљи, те се зато дивинизирани уздижу на небо. Значи, човек је отуђен не због тога што не спознаје апсолут или стога што се опредмећује, него због тога што није у стању да своје битне особине реализује на земљи већ их приписује једном све-могућем бићу на небу — богу. „Личност божија је само личност човекова, пројектована и остварена у пољу имагинације“. (Л. Ф. „Суштина хришћанства“). А оно што је остало јесте осиромашени и деградирани грешни човек који своја људска својства доживљава као туђа, божија.

Из овако схваћеног отуђења човека Фојербах као логичну консеквенцу извлачи могућност разотуђења човека која се састоји у простом укидању те отуђене човекове имагинарне слике, бога. Овде се, види ограниченост Фојербаховог материјализма: немогућност да сагледа друштвено-економске факторе који су условили отуђење човека. То је велики недостатак у Фојербаховом схватању отуђења. Ипак, основна слабост у његовом схватању јесте у крутом сужавању проблема отуђења, који постоје у разним сферама човековог живота, на искључиво религиозно отуђење.

Маркова је заслуга што је критикујући Фојербахово схватање указао на ограниченост ове својеврсне редукције. Он је прихватио Фојербахову критику религиозног отуђења али само као један вид иначе многобројних облика човекова отуђења.

3. *Марксово схватање отуђења.* — а) *Проблеми у вези са интерпретацијом Марксова схватања отуђења.* Иако се често дотицао проблема отуђења и његове суштине, Маркс га није систематски разрадио, још мање потпуно дефинисао. То је судбина многих његових мисли. Јер, он није покушавао своја схватања излагати као систематске целине, оптерећивати их и гурати у круте оквире довршеног теоријског система. На примеру Хегела он је јасно схватио ограниченост довршених мисаоних система као спекулативне конструкције која спутавајући дијалектичко мишљење, онемогућава садржајно стварно развијање сазнања (8). Отуда су многи закључци о идеји отуђења и ослобођења човека несистематски, често само имплицитно садржани у његовим радовима. Многе од тих закључака нам је наметнуло наше време у којем те Марксове идеје крче пут ка свом оживотворењу и практичној афирмацији.

То је и разлог што се одмах на почетку тумачења Марксовог схватања отуђења сусрећемо са противречним ставовима. Две су крајности. Или се сматра да је проблем отуђења централни проблем марксистичке мисли, или се мисли да то уопште и није проблем, већ нека врста бун-

(7) Исто, стр. 23

(8) Вељко Кораш: „Марксово схватање човека, историје и друштва“ БИГЗ, Београд, 1971, стр. 7.

цања тзв. „младог Маркса“, који се још није ослободио хегелијанске грознице. Ове крајности нису нимало случајне и, мислим да неће бити сувишно, за анализу главног проблема, да се осврнем на њихове узроке у нади да ће се тиме прекинути многи неспоразуми.

1. — За прве тумаче Маркса, оне од којих се он сам оградио изјављујући да није „марксист“, као и за представнике различитих варијанти ревизионизма, догматизма и дијаматизма, карактеристично је ово друго схватање. Крајње поједностављено, ту се поставља теза о „младом Марксу“ који је до својих првих економских радова у фази интелектуалног сазревања и осамостаљивања, те зато, све што је он тада створио, недовољно је оригинално тражење свог пута, оптерећено присуством Хегела и сувишним филозофирањем. Као последица оваквих схватања многе су Марковске идеје, а међу њима нарочито ова о отуђењу и разотуђењу, остале ван видокруга ових марксиста. Они су усредсређени на „једино вредне“ касније радове „зрелог Маркса“ који је економиста пре свега. То је разумљиво, јер је период од краја XIX и цела прва половина XX века, па и даље, време великих потреса у којима човек не само да није представљао највишу вредност већ је, напротив, отргнут од бога, постао безначајно „зрно песка“ ⁽⁹⁾ с којим су се поигравали вихори најразличитијих сила: почев од светских ратова, па све до моћне државе и харизматских личности.

Поменути марксисте су тражили одговоре на питања које је ово време постављало, те су у Марковском економском учењу, које су претходно вулгаризовали и свели на економски детерминизам, пронашли ону силу која ће, сама по себи, избацити то беспомоћно „зрно песка“ на острво среће. А за његов угодни живот, без противречности и отуђења, они су се потрудили да му у три лекције испредају: прво, о трима принципима материјалности света, који нас окружује; друго, о четири принципа дијалектике којима се разрешавају све противречности у том једноставном свету; и треће, о етапама класне борбе, (тј. о пет друштвено-економских формација), кроз које пролази људско друштво до свог ослобођења ⁽¹⁰⁾.

(9) Метафора која се често сусреће у делима представника филозофије егзистенције.

(10) За илустрацију овог парадоксалног закључка нека послужи начин како Марковско схватање отуђења интерпретира проф. отац Мијо Шкворц, професор филозофије на Теолошком факултету у Загребу, желећи доказати да нас и сам марксизам „води у крило божанства“. Наиме: „... Но, чим смо ради данашње људске заузетости правца и стварне оријентације желећи показати да нас заправо највише свијет вриједности, што их толико наглашава и кришћанска и некришћанска филозофија, на примјер марксизам, води у крило самога божанства. Хтио бих само напоменути што се тиче Маркса, да је у свих својих пет гласовитих алијенација или отуђења бранно човјекове вредноте и мени се чини да је неке од њих изванредно одбранно, готово сас до оне посљедње. ... И ми кажемо да је он неке ствари изванредно добро ухватио. Он је човјека хтио спасити од политичке тираније, од политичке алијенације, и добро је то учинио, јер човјек мора бити слободно одлучујуће биће. Он га је хтио спасити социјално од класних душмана, значи човјека као човјека — јако добро, и ми сви данас пледирамо за то. Он га је хтио спасити од економске алијенације, значи као произвођача с обзиром на плодове рада, на само дјеловање, природу и другог човјека — аферим, то је све у реду. Он га је хтио спасити од филозофске алијенације а то значи од таквих кривих система који му неће свијет право дотумачити, јер је сам.

Тиме се Марксов дијалектички материјализам, сужен на бирократски одабране цитате, претворио у библијско слово које смо, научивши напамет, у стању да решимо све противречности и остваримо своју људску бит.

Овакве ставове у потпуности је демантовала сама социјалистичка пракса, при чему не мислим на грубе деформације социјализма (стаљинизам и сл.) већ на нужне, наслеђене и нове форме отуђења које су присутне у досадашњем развоју свих социјалистичких земаља.

2. — Што се тиче оног схватања по којем је проблем отуђења централни проблем Марковске мисли, чини ми се да је оно било прво заступљено у буржоаској теорији од стране схоластичких тумачења Маркса а касније и знатно шире. Овде је у суштини реч о једној другој врсти редукционизма, свођењу Маркових основних схватања о човеку, друштву у историји, не на вулгарно-материјалистички економизам, него на апстрактно филозофирање о облицима отуђења. На тај начин је постигнут двоструки циљ. С једне стране, ампутирана је бит и животност марксизма која се указује само у његовој интегралности, чиме је отупљена његова револуционарна оштрина, а конструктивна критика свега постојећег и изнаглажења путева за превазилажење лошег у том постојећем — сведена је на схоластичко спекулисање о немоћи човека и стварној непремостивости јаза отуђености. С друге стране, тако осиромашена Маркова мисао не само да је учињена лакше рањивом већ је послужила као штит и мач најразличитијих теорија и интереса, претварајући се често у свој антипод (¹¹).

Марксистичкој теорији данас тек предстоји напор да све ове тежње у тумачењу Маркова схватања отуђења подвргне темељној анализи и критички преиспита. Извесно је, да би у низу модерних буржоаских теорија које свој корак са временом одржавају поштапајући се о марксизам, било могуће и за њихове марксистичке фразе веома јасно опипати ускогрудне интересе који су, не ретко, сасвим супротни темељним поставкама марксизма (¹²).

рекао исправну мисао да је боље свијет променити на боље него ли га тумачити. А онда је хтео човека спасити од религијозне алијенације према ономе како је он могао тада у својим приликама схватити религију, а то значи ослободити човека од невидљивих утвара, од оног фојербаховског вампира што му сише крв и приближити га видљивим историјским практичним задацима. Па уколико он Бога сматра да је вампир који сише крв, ја му први пљешћем и кажем: „Треба човека ослободити од оваког вампирског отуђења“. И према томе је Маркс као и кришћанин хтио човеку стварно ставити пред његов животни доглед тај велики свијет вриједности за који се ја као теистички мислаоц увијек залажем и које сам хтио истакнути...“ „Марксист и кришћанин“, Praxis, 1969, стр. 34—35.

(11) Опширније о томе: Roger Garaudy: *Marxisme du XX siècle*, Paris 1966, стр. 14.

(12) В. Влаховић је у једној расправи указао на значај овог проблема: „Другови који су пратили савремену њемачку политичку и филозофску мисао могли су запазити да она у оквиру проблема алијенације покушава да оправда све оно што се збило у другом светском рату и да отклони одговорност фашизма за злочине у том рату. Наша марксистичка мисао, чини ми се, не показује знаке борбености да разоткрије позадину таквих „теорија“ и да објасни суштину одређеног начина мишљења која се марксизмом немају везе а понекад се прихватају као „доста интересантна теорија“. (Подвукао Ј. Т.). „Маркс и савременост“, бр. 2, 1964, стр. 593.

Треба приметити да је у радовима неких наших марксиста последњих година све изражајнија тежња да у центар Марксове филозофије ставе проблем отуђења. Не упуштајући се у то колико су ове тврдње засноване на аутентичном марксизму, треба само указати на очигледну везу која постоји између ове тенденције и централног проблема у развоју социјализма у Југославији: изградње друштвеног самоуправљања као пронађеног пута за ослобођење човека у савременом друштву.

*
* *

Све ово указује колико је опасно покушати марксистички разрадити проблем отуђења на основу разних тумачења Маркса. Запали бисмо у тешко помирљиве противречности. Други могући пут: анализа аутентичних Маркових текстова о отуђењу, расутих по целом његовом делу, и извлачење цитата као аргумената, водили би сличном противречном закључку. Не само због тога што Марксово схватање отуђења није систематски изложено већ и због тога што се при површној анализи може закључити да Маркс у појединим својим радовима има сасвим супротне ставове о отуђењу. На пример, упоређујући ставове у „Економско-филозофским рукописима“ и „Немачкој идеологији“ неки аутори су извукли крајње проблематичан закључак. „Марксово мишљење о алијенацији није било увек и посве једнако“ (13). Због чега је „излагање правог Маркса о овом проблему могуће само као интерпретација.

Због ових противречности ни један од поменутих путева не води сигурно постављеном циљу: теоријски целовитом обликовању проблема отуђења. Тек предстоји напор да се пронађе метод који ће нас приближити том циљу. Мишљења сам да решење овог проблема треба тражити у средини између поменутих крајности. Наиме, неопходно је кретати се средином између ова два могућа пута и, с једне стране, чврсто се држати аутентичних ставова Маркса и Енгелса, а с друге стране, имати слуха за касније и савремене интерпретације Маркса које су израз степена развоја и стања научне и друштвене свести. На тај начин бићемо у могућности да, усвајањем основних принципа Марксове мисли који су у складу са актуелним стањем научне свести — сопственим напором учинимо корак даље у марксистичком решавању и осмишљавању проблема света у којем живимо. Тиме марксизам, односећи се критички према свету и себи самом, остаје отворен за будућност и осигурава сопствени напредак.

(13) „Теорију отуђења Маркс је скицирао у својим радовима који су објављени у „Немачко-француским гођањацима“, а широко је развио у „Економско-филозофским рукописима“; међутим, већ у „Немачкој идеологији“ он и Енгелс врло критички говоре о отуђењу, самоотуђењу, човековој суштини, људској природи, тако да изгледа као да они ту теорију наједном одбацују. У „Немачкој идеологији“ они тврде да су филозофи схватајући људску историју као процес човјекова самоотуђења, претварали читаву историју у процес развитка свијести. То би значило да је теорија отуђења идеалистичка. Међутим, ако пажљиво читамо „зреле“ Марксове радове открићемо да је „одбачена“ теорија отуђења у њима присутна не само имплицитно него и експлицитно, и не само садржајно него и терминолошки. Тако се у III тому „Капитала“ говори о отуђењу и о „људској природи“ која треба да се реализира у будућем рационално уређеном друштву“. (Гајо Петровић, „Филозофија“, 1959, бр. 3—4, стр. 34).

Отуда се овај *аутентични отворени марксизам* намеће као најпогоднији пут до циља који је овим радом постављен.

б) *Шта је у суштини отуђење човека и зашто до њега долази?*
1. — Питање које се одмах намеће у вези са Марксовом теоријом отуђења јесте: шта у суштини значи отуђење, односно самоотуђење и шта је то отуђен човек? Но сама синтагма „отуђен човек“ садржи у себи једну замку. Наиме, кад кажемо, отуђен човек, или човек се отуђује већ се питамо: од чега?, и можемо да западнемо у грешку, да не говоримо о човеку самом већ о нечем другом од чега се човек отуђује (о богу, идеји човека, људској природи и сл.) (14). Да бисмо то избегли треба одмах напоменути да под појмом отуђен човек подразумевамо човека који се отуђује од себе самог, прецизније од своје људске суштине коју Маркс назива човеково генеричко биће. Према томе, да бисмо одговорили на постављено питање шта у суштини значи отуђење, неопходно је претходно одредити појам човековог генеричког бића (15).

Мада се с разлогом може сумњати у могућност процизног одређења појма генеричке суштине човека, а о дефинисању да и не говоримо, због његовог дијалектичког карактера и опасности да западнемо у идеалистичке или морално-постулиране позиције, ипак ће нам радна дефиниција појма човекова генеричког бића коју налазимо у Марксовим текстовима, бити неопходна. Но, човекову суштину не смо смо схватити механички. Она није нешто што је заједничко свим људима и што они стичу самим рођењем. Још мање је то идеалистички постулирана човекова прошлост или будућност како је виде идеалисти, односно утописти (16).

Војин Милић је у свом раду „Идеја отуђења и савремена социологија“ подробном анализом Марксових ставова и непосредно из њих, извукао следећи закључак о Марксовом схватању човекова генеричког бића: „Човек је пре свега природно биће које као и животиња мора непрекидно задовољавати низ својих физиолошких потреба. Те потребе, као што су јело, пиће, размножавање, стан, одело и слично Маркс назива његовим „животињским функцијама“... али у њима се не састоји његово генеричко биће“ (17).

Оно што је човеку специфично људско, у чему се састоји његово генеричко биће, јесте у следећем:

1. Човек је делатно (самоделатно) биће које се само и једино остварује путем своје стваралачке практичне делатности.

2. Пошто човек своја људска својства може у пуној мери испојити само у слободној, свесној делатности — „свест и слобода су најдубље специфично људске особине човекове по којима се он највише разликује од животиња“ (18).

(14) Опширније о томе: М. Кангрта „Хуманизам и социјализам“, „Проблем отуђења у Марксовом делу“, „Напријед“, Загреб, 1963, стр. 85.

(15) „Марксова идеја отуђења може се стога разумети само ако се схвати смисао његовог појма човековог генеричког бића“ (В. Милић, „Хуманизам и социјализам“, стр. 91).

(16) О метафизичком и религијском дефинисању људске суштине видети: Хенри Лефевр: „Марксизам“, „Култура“, Бгд. 1961, стр. 40.

(17) Војин Милић: „Хуманизам и социјализам“, „Напријед“, Загреб, 1963, стр. 91.

(18) Исто, стр. 92.

3. Трећа карактеристика човековог генеричког бића јесте универзалност. „Универзалност човекове практичне делатности и естетски момент који се у њој појављује могли су се развити само због тога што је та делатност изгубила инстинктиван карактер и престала да буде рефлексна условљена непосредним биофизиолошким потребама”.

4. „Марксово схватање генеричког човековог бића врхуни у идеји о свестраном и целовитом бићу. Човек производи своје свестрано биће на свестран начин, дакле, као тоталан човек” (19).

5. Мислим да В. Милић пропушта да укаже на још једну битну карактеристику човекова генеричког бића: друштвеност. За Маркса човек је друштвено биће праксе. Уз то треба подвући да ова специфична људска својства не смемо схватити статички, већ у динамичном мењању и развоју.

Према томе, пошавши у излагању Марксовог схватања отуђења од разматрања његовог појма генеричког људског бића, В. Милић је аргументовано потврдио да је „Маркс сматрао да је, за испољавање и развој онога што је у човеку људско, неопходно да буду задовољене његове основне биофизиолошке потребе, а да се *генеричко у човеку састоји у свесној слободној и свестраној самоделатности* било да је она усмерена према природи или да је друштвена... У тумачењу појма генеричког човековог бића сједињено је, дакле, натуралистичко и хуманистичко схватање човека, а, као што је познато, Маркс на више места истиче да је сједињавање натурализма и хуманизма основно обележје, а можда и највише достигнуће, његовог антрополошког становишта” (20).

Пошто смо одредили појам човековог генеричког бића, сада је могуће дати прихватљив одговор на постављено питање о суштини отуђења човека.

Отуђење је стање у којем се човек не реализује као свесно слободно и свестрано стваралачко биће праксе, јер његови материјални и духовни производи не припадају њему и од њега се осамостаљује у стихију слепу силу која га подјармљује.

Отуђен човек је онај који у таквом стању губи или уопште не остварује историјски створене, специфично људске, могућности свог генеричког бића.

2. — Овај одговор иако не претендује да да дефиницију суштине отуђења, остаје у великој мери непотпун. Иђиме се проблем отуђења више рационално поставља него што се решава, јер остаје отворено питање како и због чега човек губи особине, или не успева да оствари могућности свог генеричког бића.

Одговор на ово питање дао је сам Маркс. Он узроке отуђења тражи, пре свега, у *производној области*. То је и сасвим разумљиво кад се има у виду огромни значај који Маркс придаје човековој практичној, производној делатности у свом схватању човекова генеричког бића.

(19) Исто, стр. 93.

(20) Исто, стр. 95.

У „Економско-филозофским рукописима“ Маркс разликује четири вида отуђења:

1. *Отуђење од производа своје делатности* која постаје независна слепа сила:

„Предмет произведен радом, његов производ, супротставља се њему као туђе биће, као, *сила независна* од произвођача. Производ рада јест рад који се фиксирао у једном предмету, који је постао ствар, то је *опредмеђење* рада. Остварење рада јест његово опредмеђење. Ово озбиљење рада појављује се у национално-економском стању као *обстварење* радника, опредмеђење као *губитак и ропство предмета* присвајање као *отуђење, као оспољење*“ (21).

Производ рада се отуђује од произвођача, јер не припада њему као творцу. Он губи над њим контролу чим га је произвео, а сусрешће га на тржишту као *туђ производ* до кога може доћи само посредно (новцем). Производ присваја нерадник с циљем да увећа своје лично богатство и друштвену моћ. Но и он га мора отуђити од себе, изнети на тржиште и предати неизвесној судбини његових стихијних закона. А са њиме од предаја и своју властиту судбину, јер од судбине робе на тржишту зависи и његова егзистенција као капиталисте.

Крајња последица отуђења од производа своје делатности јесте парадокс да:

„Радник постаје утолико сиромашнији уколико производи више богатства, уколико његова производња добива више на моћи и опсегу. Радник постаје утолико јефтинија роба, уколико ствара више робе“. (Исто: 245).

Није потребно много напора па да се у овим радовима уочи идејна нит која ће касније послужити као окосница за низ студија „зрелог Маркса“.

2. *Отуђење од саме радне делатности:*

„Али отуђење се не показује само у резултату, него и у *акту производње*, унутар саме *производне делатности*. Како би се радник могао туђе супродоставити производу своје делатности, ако се у акту производње сам себи није отуђио: производ је само *resime* дјелатности, производње“. (Исто, стр. 248).

Његова радна делатност постаје раднику наметнуто „нужно зло“, борба за биолошки и економски опстанак. А људски рад, који се од животињског рада разликује по томе што је свесна, сврсисходна и слободна делатност, уместо да постане афирмација генеричке суштине и извор стваралачког задовољства што хуманизира природу и осмишљава људске односе — претвара се у извор мрцварења, патње и зла. Разлог

(21) Маркс — Енгелс: „Рани радови“, „Напријед“, Загреб, 1967, стр. 246.

томе су, пре свега, организација производње и друштва у класном друштву, где је, у условима поделе рада и бирократски организоване државе, човек сведен на обичан точић фабричког или државног строја ⁽²²⁾.

3. *Отуђење од свог лудског родовског бића* које, као што смо видели, чини свесна, слободна и сврсисходна делатност човека:

„...Будући да отуђени рад човјека 1. отуђује природу, 2. самог себе, његову властиту дјелатну функцију, његову животну дјелатност, он човјеку отуђује *род*; он му *родни живот* чини средством индивидуалног живота.

...Отуђени рад чини, дакле, 3. *човјекову родну суштину*, како природу, тако и његову духовну родну моћ, *њему туђом суштином*, *средством његове индивидуалне егзистенције*” (исто, стр. 250—252).

4. *Отуђење човека од човека*

„Непосредна конзеквенција тога, што је човјек отуђен производу свога рада, својој животној дјелатности, својој родној суштини, јест *отуђење човјека од човјека*. Ако се човјек сам себи супротставља, онда се њему супротставља *други човјек*”. (Исто, стр. 252).

Отуђење предмета рада и самог рада у стварности се мора изразити у томе што ће тај рад као туђа делатност и туђи производ припасти неком другом бићу. Којем?

„Туђе биће коме припада рад и производ рада, у чијој се служби налази рад и за чије уживање постоји производ рада, то биће може бити само *човјек* сам. Ако производ рада не припада раднику, ако је њему насупрот туђа сила, онда је то могуће само због тога што припада неком *другом човјеку изван радника*. Ако је његова дјелатност за њега мучење, онда она мора бити *ужитак* некоме другоме и животна радост некоме другоме. Само човјек сам може бити та сила над људима а не богови. не природа”. (Исто, стр. 253).

Све ове видове отуђења сусрећемо и у каснијим Марксовим радовима, нарочито у „Капиталу”, где је на низу места студиозно продубљена критика отуђеног рада, започета још у „Раним радовима”. (На пример, објашњење капитала као акумулираног вишка вредности, закон акумулације капитала и осиромашење радничке класе као и драстичних форми отуђења до којих доводи фетишки карактер робе, конкуренција, експлоатација итд.).

Ова отуђеност човека у производној сфери чини основу осталим облицима отуђености у свим осталим областима људске делатности. Наиме, у различитим областима друштвеног живота као последица тог отуђења настају разне друштвене творевине које, отуђене од човека,

(22) К. Маркс, „Капитал”, „Култура”, Београд, 1947, том I, стр. 289.

владају њиме и подјармљују га. То се најјасније види у политици и политичким институцијама. Учествојући у политичким процесима човек нужно подлеже деловању различитих политичких фактора (државе, политичке партије, идеологије и др.) који се, иако су његова сопствена творевина, осамостаљује у својеврсну силу која влада над њим. На тај начин држава као институционализовани облик политике, настала ради измирења непроменљивих друштвених противречности и очувања друштва — истовремено је и најизразитији инструмент политичког отуђења. Она се наспрам друштва односи „спиритуалистички као небо према земљи”. У таквом друштву човекова личност је поцепана. Он је приморан да води двоструки живот *homo duplex*. Док је потпуно изван јавног живота он се јавља као егоистични појединац (*homo privatus*), а чим се појави у јавном животу од постаје апстрактни грађанин (*homo politicus*).

3. — Овим је прецизно дат одговор на питање како долази до отуђења човека. Међутим, потпуни одговор на питање зашто и због чега долази до тог отуђења није сасвим прецизиран, те нас помало оставља у дилеми. Мислим да је разлог томе што Маркс, на први поглед, недовољно прецизира своје становиште, те се чити да он то питање, на последњим страницама поглавља „Отуђени рад” више поставља него што решава.

„Како човјек долази до тога да свој рад оспољује, отуђује? За рјешење задатка добили смо већ много тиме, што смо питање о *поријеклу приватног власништва претворили* у питање о односу *ослобођеног рада* према развоју човјечанства”. (Исто, стр. 257).

На једном месту Маркс чак каже: „Стога је позитивно укидање *приватног власништва* као присвајања *човекова живота* позитивно укидање сваког отуђења, дакле, повратак човјека из религије, породице, државе итд. у своје *људско, тј. друштвено постојање*”. (Исто, стр. 276).

Отуда су неки марксисти извукли један крајње проблематичан и једностран закључак ⁽²³⁾ „Отуђење производа рада, отуђење рада, отуђење човека од човека као *резултат приватне својине* чини основу свим осталим облицима отуђења: отуђењу државе, отуђењу религијске, моралне, политичке и идеолошке свести” ⁽²⁴⁾ (подвукао Ј.Т.). Или пак, полазећи од Маркс-Енгелсовог става у „Немачкој идеологији” да су се „људи ослобађали у оној мери у којој су им то прописивале и допуштале постојеће производне снаге” — свели су питање човекове слободе и разних видова отуђености на чисто економски терен. То би значило да је отуђење чисто и једино економски феномен, који ће ишчезнути самим актом укидања приватне својине.

(23) На пример, С. Стојановић закључујући да је: „Маркс очекивао да ће са прегазилажењем приватне својине нестати свако отуђење” приписује Марксу оно што он није мислио и, управо, на том моменту заснива своју критику Марксовог схватања о значају позитивног укидања приватне својине за ослобођење човека. „Између идеала и стварности”, „Просвета”, Београд, 1969, стр. 39.

(24) Братислав Петровић „Савремена филозофија”, Рад Бгд. 1970, стр. 43.

Чини ми се да се ту објашњење узрока отуђења човека не само поједностављује већ окреће на главу. Наиме, тврдња да је приватна својина узрок отуђења рада, не само да се не оснива на Марковом становишту већ му је сасвим супротно. У „Економско-филозофским рукописима“ он објашњава:

„Дакле, помоћу *отуђеног, оспољеног* рада, радник производи однос човека према томе раду који је раду туђ и који се налази изван рада. Однос радника према раду производи однос капиталиста према раду, или како се иначе назива послодавца. *Приватно власништво* је, дакле, производ резултат, нужна конзеквенција *оспољеног рада*, спољашњег односа радника према природи и према самом себи” (Исто, стр. 255).

Смисао је сасвим јасан: приватна својина није узрок већ *последица* отуђеног рада, исто као што ни богови првобитно нису узрок већ последица религиозног отуђења. Тек касније, тај однос условљености постаје узајаман (Исто, стр. 257).

Зато не би требало да збуњује што приватна својина на средствима за производњу настала као последица процеса отуђења рада, као његов материјални супстракт, поприма самостално дејство и сама постаје основа разних видова отуђености човека у друштву. Јер, приватна својина је основ класног груписања, појаве државе, политике, идеологије и других политичких феномена који, иако су човекове творевине, постају својерсни „господари” над њим.

За Маркса значи нема дилеме: у питању *карактера рада* а не у питању приватне својине садржан је основни узрок човековом отуђењу. Превазилажење друштвено-економских услова у којима се раба отуђени рад једини је пут који води ослобођењу човека. Свакако да је укидање приватне својине значајан корак и битан предуслов на том путу. Али, велика је илузија да са укидањем приватне својине нестаје и услова за отуђење човека. Ову чињеницу потврђују и савремена социјалистичка друштва у којима се чине тек први кораци ка превазилажењу отуђености човека. Различити облици отуђења које сусрећемо као последицу општег отуђења човека у модерном индустријском друштву, показују да се овај проблем и данас јавља као један од најактуелнијих проблема савременог човека и савременог друштва, пре свега, социјалистичког⁽²⁵⁾.

Отуда изложене Маркове идеје о отуђењу човека садрже своју пуну вредност и данас, не само за капитализам већ и за социјалистички свет, као критика и као (циљ идеал) коме треба тежити: превазилажење отуђења човека.

(25) Упор. Братислав Петровић: „Феномен отуђења је још изразитији у условима друге индустријске револуције. Поцепаност људске личности, деформисаност међуљудских односа, размрљеност човековог рада, усамљеност људске личности и деперсонализација — то су основне карактеристике положаја личности у савременом класном (грабанском) друштву”. („Савремена филозофија”, „Марксизам”, „Рад”, Београд, 1970, стр. 43).

Предраг Вранички: „Егоцентризам, разни облици изживљавања, подвајања личности на официјелну и приватну и разне друге моралне аберације које из тога произилазе само су облици алијенације човека у социјализму”. („Маркс и савременост” бр. 2, 1964, стр. 486).

II. Карактер отуђења и могућности ослобођења човека

У досадашњем излагању указано је да, насупрот метафизичком и религијском схватању појма отуђења, Маркс му је дао дијалектичко-рационални и изразито позитивни (материјалистички) смисао. Ослободивши га метафизичких и мистичних тумачења он је проблем отуђења спустио на земљу и сагледавао га у свим областима човекова практичног живота. На тим основама израсла је Марксова бескомпромисна критика класног друштва у којем је човек отуђен. Пре свега, то је критика отуђеног рада, који у тим условима (подјармљен и експлоатисан те зато одвратан попут куге) постаје пуко средство људске егзистенције. Одатле произилази Марксова критика целокупног друштвеног живота отуђеног друштва разједаног класама и отргнутог од себе сама, претвореног у политички живот и независне следеће силе које се постављају изнад друштва и господаре људима.

Стога је појам отуђења човека једно од најзначајнијих категорија у марксистичкој критици капитализма и класног друштва уопште. На основу тога намеће се закључак да је за Маркса основни смисао људских напора: борба за укидање класног друштва и стварање таквог друштва (комунизма) у којем ће бити могуће превазилажење отуђења човека. Но да ли је остварење овог циља (идеала) уопште могуће?

Одговор на ово питање зависи од схватања карактера отуђења човека. Они који сматрају да је отуђење битно својство човека, дају негативан одговор на ово питање. Пошто су корени отуђења у самој суштини човека, човек је нужно осуђен на отуђеност коју никако и никада не може превазићи ⁽²⁶⁾. Насупрот њима, они који отуђење схватају као историјску фазу у непрекидном процесу ослобођења човека, дају позитиван одговор. Овој групи схватања припадају и класици марксизма. Маркс је отуђење човека сматрао његовом иманентном карактеристиком само у класном друштву. Стога се човек јавља у читавој класној историји коју он назива *предисторија* нужно као отуђен човек. Међутим, са превазилажењем класног друштва, и стварањем слободне друштвене заједнице (комунизма) биће могуће превазилажење отуђења човека.

„Тај комунизам као довршени натурализам = хуманизам, као довршени хуманизам = натурализам, он је *истинско рјешење сукоба човјека и природе, човјека и човјека, рјешење борбе између егзистенције и суштине, између одређивања и само-потврђивања, између слободе и нужности, између индивидуе и рада*. Он је рјешена загонетка историје и зна се да је он то рјешење”. (Исто, стр. 275).

(26) Многобројна су схватања која експлицитно или имплицитно заузимају овакав став, поменимо само неке мисли главних представника, данас веома актуелне, филозофије егзистенције: „Човек је недопевана мелодија” Сартр (Sartre), „Човек је искра што искаче из мрачног жарјела свемирске локомотиве и руши се у мрачни трбух свемирског котла”, „Човеков живот је залет у смрт” (Хајдегер (Heidegger)).

Овакав Марксов став је изазивао, и данас изазива, низ спорова. Поменимо два типична. Светозар Стојановић у њему налази „утопијске елементе Марксове скице комунизма” и „местимично напуштање дијалектике”. (27) Гајо Петровић поставља претходно питање о могућем крају отуђења (о тоталној дезалијенацији) и даје експлицитан одговор да апсолутна дезалијенација није могућа. „Она би била могућа само када би човечност била нешто што је једном заувек дано, непроменљиво. ... Могућа је само релативна дезалијенација... Могуће је створити у основи неотуђено друштво које би стимулирало развој неотуђених, доиста људских појединаца” (28).

Недостатак првог схватања јесте у томе што ослобођење човека од отуђености схвата као вечити процес усавршавања човека и савладавања природе, а комунизам као бесконачан процес. Међутим, процес ослобођења човека, као што смо видели, састоји се у превазилажењу оних друштвених односа у којима се човек подјармљује и не успева да оствари своје потенцијалне могућности. А то ће у потпуности бити могуће остварити у комунизму. Зато за Маркса комунизам није далеки, бесконачни процес, већ догледна, на научним основама утемељена будућност, за коју се човек већ данас мора борити.

Сличан недостатак у схватању разотуђења је присутан и у другом схватању. Иако је мишљење Гаје Петровића о релативној дезалијенацији, у основи, тачно, мислим, да се проблем разотуђења не може постављати на начин како то он чини: има ли или нема апсолутне дезалијенације? Ослобођење човека од отуђености није никакво остваривање неког „краја отуђења”: заувек датог и непроменљивог савршенства људске суштине. Још мање је то ослобођење човека од везе са природом. Зато мислим да је за оног ко дијалектички мисли постављање питања: има ли или нема апсолутне дезалијенације — бесмислено, јер то у крајњој линији значи стављати тачку у развоју људског друштва, тачку у коју кад стигнемо ослобођени од свих противречности (видова отпорности) скрстићемо руке и дивити се својој људској савршености. Ако се о неком „крају” хоће говорити за Марка, то није никакав апсолутни крај алијенације још мање крај историје. Он говори само о комунизму као тренутку када се укида човеково отуђење (економско, друштвено, политичко, идеолошки), као крају људске *предисторије* и почетку истинске *људске историје*. У њој ће човек у условима неограничене моћи над природом, у заједници са другим људима — бити у могућности да слободно афирмише и развија своју људску суштину.

„Комунизам се показује као негација негације, стога *збиљски*, за слиједећи хисторијски развитак *нуждан* моменат човјекове еманципације и повратка самом себи. *Комунизам* је *нуждан* облик и *енергичан* принцип непосредне будућности, *али комунизам није као такав циљ људског развоја — облик људског друштва.*” (Исто. стр. 287 — подвукао Ј.Т.).

(27) С. Стојановић: Наведено дело, стр. 32.

(28) Г. Петровић: Наведено дело, стр. 188.

Низ Маркових радова па чак и одељак о „Приватном власништву у комунизму” у „Раним радовима” показују да он није очекивао да ће у комунизму нестати свих противречности, да ће бити могуће тотално ослобођење човека од природе и сл. Он је само тврдио да ће људи, својом револуционарном праксом мењајући природу мењати и друштво и себе саме — створити ново друштво са високо развијеним производним снагама у којем ће човек, удружен у слободну асоцијацију произвођача, бити у могућности да услове свога живота и рада стави под своју контролу. Да од робовања раду и власти другог — постане слободни произвођач и субјект друштвеног развоја. Ако се у овом смислу схвати ослобођење човека од отуђености очигледно је да нема места закључку о Марковој „утопији потпуног и дефинитивног разотуђења” ⁽²⁹⁾.

Насупрот овим мишљењима која у Марковом схватању превазилажења отуђења човека виде елементе утопијског или га тожоб коригују тврдњама да апсолутне дезалијенације нема, стоје супротна схватања да је потпуно разотуђење човека могуће самим укидањем капитализма. Сетимо се вулгарних интерпретација марксизма који су у отуђењу човека видели остатак капитализма који ишчезава аутоматским укидањем приватне својине и изградњи социјализма. Сама пракса у досадашњем развоју социјализма оповргнула је оваква схватања. Та пракса је недвосмислено потврдила да је у социјалистичком друштву могуће превазилажење ранијих историјских облика отуђења, али да се у њему стварају и нови облици. Према томе, отуђење у социјализму није само прости „остатак капитализма” још мање је „индивидуална лудост” ⁽³⁰⁾.

Отуђење се, дакле, јавља као основни проблем који стоји на путу развоја социјалистичких односа. Историјски је задатак социјализма да тај проблем коначно ликвидира. Задатак којем социјалистичке земље до сада нису биле увек доследне.

Историјска је заслуга Југославије што је схватила значај и прихватила Маркове идеје о превазилажењу отуђења човека и на њима засновала свој позитивни програм социјалистичке изградње. Изграђујући *самоуправне* социјалистичке односе, она је пронашла свој пут који води ослобођењу човека у социјализму. Данас са сигурношћу можемо тврдити да је социјалистичка самоуправна Југославија отишла најдаље у оживотворењу Маркових идеја о превазилажењу отуђења човека. Зато су резултати друштвеног самоуправљања од ширег теоријског значаја за анализу процеса ослобођења човека у социјализму.

(29) С. Стојановић, наведено дело, стр. 32.

(30) П. Вранички: „Зато, насупрот тези о беспредметности проблема алијенације у социјализму, морамо најодлучније поставити тезу да је проблем алијенације централно питање социјализма. ... Ако се проблем социјализма не схвати као проблем докидања и превађавања наведених алијентних форми човјекова постојања, крајњи резултат може бити веома трагичан” (подвукао Ј. Т.). („Маркс и савременост”, бр. 2, 1964. година, стр. 482).

III. Друштвено самоуправљање — пронађени пут за ослобођење човека у социјализму

Видели смо да је историјски задатак социјализма да ликвидира основни проблем који стоји на путу развоја социјалистичких односа — проблем отуђења човека. Први корак који се чини у том циљу одмах после успостављања социјалистичких друштвених односа јесте: превазилажење економског и политичког посредовања којим се омогућује непосредније одлучивање произвођача и грађана, као субјеката економског и политичког живота о свим битнијим друштвеним питањима. Међутим, у досадашњем развоју социјализма овај захтев је био више програм и идеал него стварност, јер се економске и политичке одлуке доносе у име радног народа или радничке класе. Стога су могућности за учествовање произвођачких маса у доношењу друштвено релевантних одлука, још увек и у социјалистичким друштвима, веома ограничене. Још увек се недовољно схвата да се са обезбеђењем економске стабилности „виталног минимума“ и бољег материјалног положаја маса, ни из далека не превазилази криза у отуђеном положају човека у раду и друштвеном животу у целини. Социјализам је због тога у великој мери изгубио људски лик и никакви објективни разлози то не могу оправдати. Упркос оваквим, углавном негативним, историјским искуствима, рађају се већ клице битно новог, прогресивно измењеног друштвеног положаја човека у социјализму, који прераста од објекта у самоодређујућег субјекта реализације позитивног програма друштвеног преображаја.

Један такав принцип политичког система појавио се као основни друштвени процес у југословенском друштву и у последњих двадесет и пет година дао значајне резултате који су постали предмет интересовања широм света. Југославија је захваљујући томе са крајње периферије дошла у сам центар прогресивних светских збивања. Тај политички принцип и процес друштвеног преображаја јесте — *друштвено самоуправљање*. Оно је пронађени пут који отвара широке перспективе друштвеном развиту другачијим од оних које отвара административно-технократско управљање друштвом. То је пут изградње нових друштвених односа заснованих на друштвеној својини, пут који води вишем степену историјског развитака социјализма на којем ће бити могуће ослобођење човека: спајање радног човека са условима, средствима и плодовима његовог рада, и на тај начин таквим друштвено-економским односом и положајем човека претворити га у главну покретачку снагу друштвеног напретка.

Не улазећи у, иначе веома сложену, садржину појма друштвеног самоуправљања и огромне препреке на које оно наилази у свом развоју и које често обесхрабрују изазивајући сумњу у погледу могућности његовог остварења — указаћу само на суштину и општи значај друштвеног самоуправљања за процес ослобођења човека у социјализму.

Пре свега, треба уочити да је *самоуправљање* идеја и принцип тековина политичке теорије социјализма а њена научна изворишта су дела

класика марксизма ⁽³¹⁾. У њима је она изражена као кристализационо средиште марксистичке концепције борбе за социјализам и као нужна консеквенца Марксовог схватања проблема отуђења човека. Друштвено-самоуправљање је реализација ове идеје самоуправљања класика марксизма у конкретним условима југословенског социјалистичког друштва ⁽³²⁾.

Друштвено самоуправљање је реална основа за превазилажење отуђења човека. То у крајњој линији значи: превазилажење економске и политичке отуђености радничке класе било према капиталисти и капиталистичкој држави, било према фетишизираној држави у социјализму, где је, и у једном и у другом случају, радник лишен економске и друштвене моћи. Ово ослобођење радничке класе не сме се схватити сувише уско и везивати за економску област и за отуђеност радничке класе у капиталистичком свету. Оно је то, али много више: ослобођење радничке класе у свим областима друштвеног живота.

Са практичном борбом за самоуправљање отпочела је борба за остваривање таквих односа у којима се збива ослобођење радничке класе и њених реално потенцијалних савезника од материјално-производне до духовно-културне области живота. Њено постојање субјектом посредством ње саме ⁽³³⁾.

Према томе, две битне компоненте чине суштину друштвеног самоуправљања:

1. Марксистичко схватање човека, његовог отуђења у модерном друштву и могућности превазилажења тог отуђења развијањем социјалистичких самоуправних односа ⁽³⁴⁾.

2. Историјско-материјалистичко схватање развоја друштвено-политичког система прелазног периода. Друштвено самоуправљање је у том смислу оквир за остваривање стварне социјалистичке демократије и одумирање државе — облик друштва без политичке демократије.

Овако одређена суштина друштвеног самоуправљања указује у великој мери на његов општи значај. Битно је указати на значај друштвеног самоуправљања за процес ослобођења човека у социјализму.

(31) Ову тезу, која је само успутно обрађена у нашој литератури, покушао сам аргументовати у раду: „Друштвено самоуправљање као облик остваривања диктатуре пролетаријата“.

(32) Мислим да је и термилолошки оправдано разликовање израза „самоуправљање“ и „друштвено самоуправљање“, иако се у теорији и пракси они сматрају синонимима, због истоветне садржине, смисла и суштине феномена које означавају. Јер, док је термин „самоуправљање“ историјски старији, шири и везан за теоријске анализе тзв. идеје самоуправљања, који сусрећемо код Русоа, соц. утописта и класика марксизма — израз „друштвено самоуправљање“ се искристалисао кроз процес практичне афирмације те идеје. Он се усталио, управо у нас, да би изразио остварење поменуте идеје у специфичним условима развоја југословенског друштва. Иако је извесно да ће са развојем друштвеног самоуправљања, са његовим изједначавањем са идејом самоуправљања као теоријском концепцијом, ова разлика губити основу и нестати, ипак је до тала треба уочавати.

(33) Опширније о овоме: П. Врашички, „Теорија и пракса самоуправног друштва у Југославији“, Зборник радова, „Радничка штампа“, Београд, 1972. година, стр. 147.

(34) Едвард Кардељ: „Уставни основи социјалистичких друштвено-економских односа и друштвеног самоуправљања“, „О уставном систему СФРЈ“, „Комунист“ Београд 1963. стр. 26.

1. Тај значај се, пре свега, огледа у великим могућностима које друштвено самоуправљање пружа за превазилажење отуђења рада. На основу Марксове анализе „отуђеног рада“ видели смо да у капиталистичком друштву у условима најамног ропства, човек свој рад, који је његово искључиво својство (есенција) доживљава као принуду, „нуžno зло“ те га зато избегава као кугу. Ово сукобљавање људске есенције и егзистенције заоштрава се до усијања у капиталистичком производном односу.

„Стога долази до резултата да се човек (радник) осећа само делатан у својим животињским функцијама у јелу, пићу и рабању, највише још у стану, накиту итд. а у својим људским функцијама (тј. раду) осећа се само као животиња. Животињско постаје људско, а људско животињско“ ⁽³⁵⁾.

Зато је Маркс као први корак у процесу ослобођења човека у социјализму истицао укидање друштвено-економских услова који репродукују отуђење рада. Али, он је схватио да отуђење рада не ишчезава аутоматски. Због тога је критиковао социјал-демократску тезу у Готском програму: да је циљ борбе радничке класе против капитализма да ослободи рад. Јер, његов рад је делатност при којој нужно долази до повезаног деловања људи и која се остварује у оквиру друштва. Да би се рад битније променио морају се извршити револуционарне друштвене промене. У конкретном случају превазилажење отуђења рада у капиталистичком друштву је могуће тек са политичким ослобођењем радничке класе и њеним преузимањем руководеће улоге у друштву (диктатура пролетаријата). Преузимање власти од стране радничке класе неопходно је да би се укинула приватна својина и омогућило превазилажење најамног односа. Али, са овим револуционарним променама учињен је тек први корак, створени су *предуслови* за превазилажење различитих облика отуђеног рада који још увек постоји. Отуђен рад постепено ишчезава тек у *условима* високо развијеног социјалистичког друштва које за базу има друштвену својину и самоуправљање. У том смислу Маркс истиче да је Париска комунa, у којој су комунари преузели политичку власт и сами управљали привредом и друштвеним пословима „била најзад пронађени политички облик под којим се могло извршити економско ослобођење рада“ ⁽³⁶⁾.

2. Са политичког аспекта посматрано друштвено самоуправљање је значајно јер ствара услове у којима ће радничка класа бити субјект мењања и развоја друштвених односа. Ово је од изузетног значаја ако се има у виду практично проверена истина да је радничка класа уз раме са својим реално потенцијалним савезницима, сељаштвом и прогресивном интелигенцијом, једина *друштвено-политичка снага* која је у стању да изврши ослобођење човека од разних видова отуђености у класном друштву.

⁽³⁵⁾ Маркс-Енгелс: „Рани радови“, стр. 249.

⁽³⁶⁾ Маркс-Енгелс: „Изабрана дела“, Том I, „Култура“, Београд, 1949, стр. 500.

Упоредити Е. Кардељ, наведено дело, стр. 14.

Друштвено самоуправљање јесте облик промене класичне државе, процес у којем се остварује диктатура пролетаријата и, у крајњој линији, врши одумирање државе. Другим речима, процес прелажења државних органа у друштвене путем економско-политичке демократизације и деетатизације. Наравно, тај процес није механички и праволинијски нити је друштвено самоуправљање универзални кључ за све противречности социјалистичког развитака. Оно што је битно, јесте да је у њему нађен пут за дијалектичко решење односа између државе и друштва, власти и слободе човека ⁽³⁷⁾. Самоуправљање путем квалитативне промене државе „постаје нови облик демократизације друштва у коме државност одумиру не само формално већ и битно, не само у процесу деетатизације и децентрализације, већ и у току остваривања прелаза из државе у све слободнију асоцијацију слободних произвођача и народа“ ⁽³⁸⁾.

Важно је уочити да друштвено самоуправљање уноси битно нове елементе у класично начело о „суверенитету народа“. Прво, народ је не само формални него и *стварни носилац суверенитета*. Он је ангажован истовремено у сфери економских и у сфери политичких односа, управљању друштвеним пословима и вршењу власти. Друго, у условима друштвеног самоуправљања тај суверенитет је *активан и потпун*. То није суверенитет који се своди на бирање представника народа који после у име њега воде политику и усмеравају друштво, не ретко, мимо општеног интереса. Напротив, то је такав суверенитет који се остварује путем непосредног одлучивања радног човека у својој основној организацији уједињеног рада, радној организацији, општини и у сфери политичке власти и који теже не само ограничењу самовлашћа већ конституисању „нове власти“ као друштвене институције, „власти свих и сваког“, заинтересованог и слободног управљача асоцијација.

Значи, у условима друштвеног самоуправљања радничка класа је у могућности да оствари своју историјску улогу, да ослобађајући себе саму од експлоатације и подјармљивања, ослободи цело друштво од класних противречности и свих видова експлоатације и угњетавања.

Програм СКЈ указује на значај који друштвено самоуправљање има за процес ослобођења човека у социјализму. „Произвођач, појединац и колектив непосредно учествују на свој сопствени материјални положај. Рад постаје слободан а радни односи губе карактер најамног радног односа. Такав слободан стваралачки рад у исто време постаје фактор материјалног напретка друштва и сталног унапређења социјалистичких односа

(37) Овај однос између државе и друштва, власти и слободе човека основни је проблем политичке теорије. Први га је рационално поставио Сократ, а као „сложена енигма“ решаван је од Платона до модерног доба, али без општеприхваћеног решења. Маркс га је решио у корист слободе човека: квантитативном променом државе у процесу успостављања диктатуре пролетаријата и социјалистичке демократије. Смисао тог процеса јесте „да се држава из органа који је надређен друштву претвори у орган који му је потпуно подређен“. (В. „Критика Готског програма“, „Изабрана дела“, Том II, „Култура“, Бгд. 1950, стр. 20).

(38) Јован Борђевић: „Политички систем“, „Привредни преглед“, Београд, 1973, стр. 367.

међу људима. Почињу се стварати услови за постепено укидање супротности између умног и физичког рада. Друштво као целина све више се конституише у заједницу произвођача" ⁽³⁹⁾.

Стога је самоуправљање велика прекретница у развоју људског друштва, јер оно припрема услове у којима ће удружени произвођачи управљати друштвеним кретањем. Тек тада ће, мање или више, подјармљени радни човек од објекта привредног и државног строја, прерасти у њиховог субјекта.

Јовица Тркуља

⁽³⁹⁾ Програм СКЈ, „Комунист“, Београд, 1968, стр. 147.

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ

<i>Др Војислав Симовић: Основи савремене југословенске уставности у светлу одлука Другог заседања АВНОЈ-а</i> — — — —	361
<i>Др Адам Лопатка: Држава и синдикати у Пољској</i> — — — —	375
<i>Др Милан Пак: Остваривање издржавања у иностранству</i> — —	391
<i>Др Драгољуб Кавран: Проблеми изградње правног информационог система</i> — — — — — — — — — —	(405)
<i>Мр Луција Спировић-Јовановић: Гаранција за исправно функционисање и одговорност за материјалне недостатке ствари</i> — —	417

ПРИЛОЗИ

<i>Олга Цвејић: Потпуно и непотпуно усвојење према преднацрту војвођанског Закона о усвојењу и храњеништву</i> — — — —	427
--	-----

ПРИКАЗИ

<i>Мр Станко Пихлер: Др Драгољуб Атанацковић, Критеријуми одмеравања казне</i> — — — — — — — — — —	435
<i>Др Михајло Лукић: Dr. med. Eberhard Schwinger, Bedeutung und gerichtsmmedizinische Anwendung der DNS-Fluorochromierung von Chromosomen und Zellkernen</i> — — — — — — — —	441
<i>Др Драгољуб Димитријевић: Diplomchemiker Dr.-Ing. Klaus Dieter Pohl, Naturwissenschaftlich-kriminalistische Spurenanalyse bei Verkehrsunfaellen</i> — — — — — — — — — —	442
<i>Миленко Крећа: Some fundamental problems of the Law of treaties</i>	443
<i>Миодраг Љ. Панић: Др Томислав Бандин, Проблематика индустријског развоја и индустријског рејонирања у Војводини</i> — —	445

БЕЛЕШКЕ

<i>Др Милан Пак: Четврти скуп правника истока и запада у Минхену</i>	449
--	-----

СТУДЕНТСКИ РАДОВИ

<i>Јовица Тркуља: Процес ослобађања човека у социјализму</i> — —	453
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЪИ

Др Војислав Симовић: Основы современной югославской конституционности в свете решений Второй сессии АВНОУ	—	—	361
Др Адам Лопатка: Государство и профсоюзы в Польше	—	—	375
Др Милан Пак: Взыскание алиментов от ответчика, проживающего за границей	—	—	391
Др Драгољуб Кавран: Современные юридические информационные системы	—	—	405
Мр Луција Спировић-Јовановић: Гарантия нормальной работы и ответственность за материальные недостатки вещи	—	—	417

СООБЩЕНИЯ

Олга Цвежић: Полное и неполное усыновление согласно проекту Военно-инженерского Закона об усыновлении и содержании — — — 427

РЕЦЕНЗИИ

Мр Станко Пихлер: Д-р Драгољуб Атанацковић, Критерији назначе- ња наказанија — — — — —	435
Др Михајло Лукић: Dr. med. Eberhard Schwinger, Bedeutung und ge- richtsmedizinische Anwendung der DNS-Fluorochromierung von Chromosomen und Zellkernen — — — — —	441
Др Драгољуб Димитријевић: Diplomchemiker Dr.-Ing. Klaus Dieter Pohl, Naturwissenschaftlich-kriminalistische Spurenanalyse bei Verkehrsunfaellen — — — — —	442
Миленко Крећа: Some fundamental problems of the Law of treaties	443
Миодраг А. Панић: Д-р Томислав Бандин, Проблематика промышле- ног развоја и промисленог районирања у Војводини — — — — —	445

ЗАМЕТКИ

Др Милан Пак: Четвертый съезд юристов Востока и Запада в Мюнхене — — — — — 449

РАБОТЫ СТУДЕНТОВ

Ловица Тркулѝа: Процесс освобождения человека при социализме 453

CONTENTS

ARTICLES

<i>Dr Vojislav Simovic:</i> The Basis of the Yugoslav Constitutionality in the Light of the Decisions of the Second Session of the AVNOJ	361
<i>Dr Adam Lopatka:</i> The State and Trade Unions in Poland — — —	375
<i>Dr Milan Pak:</i> The Realization of Maintenance Abroad — — —	391
<i>Dr Dragoljub Kavran:</i> Modern Legal Information Systems — —	405
<i>Mr Lucija Spirović-Jovanović:</i> The Guaranty for Proper Performance and the Liability for Material Defects of Objects — — —	417

SUPPLEMENTS

<i>Olga Cvejić: The Complete and Incomplete Adoption in the Draft of the Law on Adoption and Fostering of Vojvodina</i>	— — —	427
---	-------	-----

REVIEWS

<i>Mr Stanko Pihler: Dr Dragoljub Atanacković, The Criteria for Assessment of Penalty</i>	— — — — —	443
<i>Dr Mihajlo Lukić: Dr. Med. Eberhard Schwinger, Bedeutung und Gerichtsmedizinische Anwendung der DNS-Fluorochromierung von Chromosomen und Zellkernen</i>	— — — — —	441
<i>Dr Dragoljub Dimitrijević: Diplomchemiker Dr. Ing. Klaus Dieter Pohl, Naturwissenschaftlich-kriminalistische Spurenanalyse bei Verkehrsunfaellen</i>	— — — — —	442
<i>Milenko Kreća: Some Fundamental Problems of the Law of Treaties</i>		443
<i>Miodrag Lj. Panić: Dr Tomislav Bandin, The Problems of Industrial Development and Industrial Zoning in Vojvodina</i>	— — —	445

NOTES

<i>Dr Milan Pak: The Fourth Assembly of Lawyers of the East and West in Munich</i>	— — — — —	449
--	-----------	-----

STUDENT WORKS

<i>Jovica Trkulja: The Process of Liberation of Man in Socialism</i>	— —	453
--	-----	-----

SOMMAIRE

ARTICLES

<i>Dr Vojislav Simović: Les fondaments de la constitutionnalité yougoslave contemporaine à la lumière des décisions de la deuxième session du Conseil antifasciste de libération populaire de Yougoslavie</i>	— — — — —	361
<i>Dr Adam Lopačka: L'Etat et les syndicats en Pologne</i>	— — —	375
<i>Dr Milan Pak: La réalisation de la pension alimentaire à l'étranger</i>		391
<i>Dr Dragoljub Kavran: Les systèmes d'informations juridiques contemporains</i>	— — — — —	405
<i>Mr. Lucija Spirović-Jovanović: Garantie pour le fonctionnement régulier et responsabilité pour les défauts matériels de la chose</i>	—	417

VARIETES

<i>Olga Cvejić: L'adoption complète et incomplète d'après l'Avantprojet de la Loi sur l'adoption et le placement en nourrice de la Province socialiste autonome de Voïvodine</i>	— — — — —	427
--	-----------	-----

COMPTES RENDUS DES LIVRES

<i>Dr Stanko Pihler:</i> Dr Dragoljub Atanacković, Les critères de la détermination de la peine — — — — —	435
<i>Dr Mihajlo Lukić:</i> Dr. Med. Eberhard Schwinger, Bedeutung und gerichtsmmedizinische Anwendung der DNS-Fluorochromierung von Chromosomen und Zellkernen — — — — —	441
<i>Dr Dragoljub Dimitrijević:</i> Diplomchemiker Dr. Ing. Klaus Dieter Pohl, Naturwissenschaftlich-kriminalistische Spurenanalyse bei Verkehrsunfaellen — — — — —	442
<i>Milenko Kreća:</i> Some fundamental problems of the Law of Treaties	443
<i>Miodrag Lj. Panić:</i> Dr Tomislav Bandin, La problématique du développement industriel et de la formation des rayons industriels en Voïvodine — — — — —	445

NOTES

<i>Dr Milan Pak:</i> La quatrième réunion des juristes de l'Est et de l'Ouest à Munich — — — — —	449
--	-----

TRAVAUX DES ETUDIANTS

<i>Jovica Trkulja:</i> Le processus de la libération de l'homme dans le socialisme — — — — —	453
--	-----

Уредништво АНАЛА моли своје сараднике да рукописе достављају откупане на машини са проредом и са довољно белине са стране. Примљене рукописе Уредништво не враћа.

АНАЛИ ће објавити и, у границама могућности, приказати сваку нову књигу послату на приказ.

АНАЛИ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ излазе двомесечно.

Претплата за часопис „Анали Правног факултета у Београду” у 1975. за целу годину износи:

1. За правна лица	Н. дин. 90.—
2. За појединце	„ „ 60.—
3. За студенте (редовне и ванредне)	„ „ 20.—
4. За један примерак	„ „ 15.—

Претплата за иностранство износи н. д. 140.—

Претплату слати на рачун Правног факултета у Београду број
60803-740-032-4356

Уредништво и администрација АНАЛА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА
БЕОГРАД — Булевар револуције 67, тел. 341-501